

1114

Biblioteka

WIADOMOŚCI STATYSTYCZNYCH

130 LAT STATYSTYKI WARSZAWY 1864–1994

GLÓWNY URZĄD STATYSTYCZNY

WPROWADZENIE

**130 LAT
STATYSTYKI WARSZAWY
1864–1994**

MIEDZYNARODOWE SEMINARIUM NAUKOWE

WARSZAWA, 12–14 GRUDNIA 1994 r.

Kolegium Redakcyjne
Biblioteki Wiadomości Statystycznych

Rada Programowa Wiadomości Statystycznych
dr Stanisław Róg (przewodniczący), członkowie:
dr Stanisław Bartczak, prof. dr hab. Czesław Domański,
prof. dr hab. Jan Kordos, mgr Tadeusz Persz,
mgr Ryszard Wiśniewski, prof. dr hab. Kazimierz Zajac,
Stanisław Jońca (sekretarz Rady)

Opracowanie redakcyjne
Stanisław Jońca

Redakcja techniczna
Zofia Wapniarek

M9806

Korekta
Teresa Chmielewska
Urszula Kazimierska
Izabela Krawczyk
Halina Kwiatkowska

Okładkę projektował
mgr Krzysztof Dobrowolski

Przedruk w całości lub w części oraz wykorzystanie danych
statystycznych w druku dozwolone wyłącznie z podaniem źródła

Zakład Wydawnictw Statystycznych, 00-925 Warszawa,
al. Niepodległości 208. Nakład 250 egz. ark. druk. 8,5. Papier kl III,
70 g. Oddano do składania w listopadzie 1995 r. Druk ukończono
w lutym 1996 r. Cena zł 18,00 (180000,—).
Druk. ZWS, Warszawa. Zam. 360.
Informacje w sprawach zbytu publikacji — tel. 608-32-10.

WPROWADZENIE

24 lutego 1864 r. to data utworzenia instytucji statystycznej dla miasta Warszawy, przez powołanie stanowiska „Ławnika do czynności statystycznych”. Ławnik i dodany do pomocy sekretarz zobowiązani byli, wola Magstratu miasta Warszawy, do przeprowadzania co roku kontroli statystycznej ludności Warszawy trudniącej się handlem, przemysłem i rzemiosłem. Ta ludność była bowiem obciążona podatkami i tylko ona była rejestrowana.

Od tej daty mija 130 lat, które na tle 2 wieków statystyki w Polsce i 75-lecia Głównego Urzędu Statystycznego wskazują na etapy rozwoju statystyki na ziemiach polskich.

Obchodzony w dniach 12—14 grudnia 1994 r. jubileusz Urzędu wzbogacony został międzynarodową sesją naukową, dyskusją okrągłego stołu poświęconą problemom statystyki dużych aglomeracji oraz uhonorowaniem medalami pamiątkowymi zasłużonych dla statystyki warszawskiej.

W niniejszym opracowaniu zamieszczono przemówienia, referaty i wystąpienia przedstawicieli władz, zaproszonych gości zarówno krajowych, jak i zagranicznych.

Rocznicowym obchodom towarzyszyły również imprezy okolicznościowe. Zarząd Warszawskiego Polskiego Związku Filatelistów zorganizował jubileuszową wystawę filatelistyczną, Poczta Polska zastosowała stempel okolicznościowy oraz wydała okazjonalną kartę korespondencyjną. Mennica Państwowa wybiła medal pamiątkowy. W Łazienkach odbył się koncert chopinowski, a w Jachrance Toyota zaprezentowała możliwości eksploatacyjne swoich samochodów.

SPIS TREŚCI

	Str.
Wprowadzenie	3
Wystąpienie Dyrektora Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego . . .	6
Wystąpienie Wojewody Warszawskiego	7
Wystąpienie Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego	8
Wystąpienie Wiceprezydenta Warszawy	9
Wystąpienie Prezesa Polskiego Towarzystwa Statystycznego . . .	10
Dzień historyczny	
<i>Bogusława Bułska</i> — Statystyka Warszawy 1864—1994	14
<i>Jan Berger</i> — Utworzenie Warszawskiego Komitetu Statystycznego .	29
<i>Maria Nietyksza</i> — Statystyka ludnościowa Warszawy w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku	33
<i>Marian Marek Drozdowski</i> — Dynamika i struktura demograficzna ludności Warszawy	41
<i>Kazimierz Romaniuk</i> — Garść wspomnień związanych z pracą w statystyce warszawskiej w latach okupacji	48
<i>Zygmunt Peuker</i> — Moja współpraca z Miejskim Urzędem Statystycznym m. st. Warszawy	51
<i>Elżbieta Dźbik</i> — Strategia rozwoju Warszawy „Warszawa XXI” .	57
Dzień międzynarodowy	
<i>Tibor Kovács</i> — Statystyka Budapesztu	72
<i>Margarita Malakauskienė</i> — Statystyka Litwy	75
<i>Walentina Nikolajewna Lipniewicz</i> — Statystyka Białorusi i m. Mińska .	77
<i>Eckhart Elsner</i> — Urzędy statystyczne Berlina i Warszawy w historii .	80
<i>Klaus Stellwag</i> — Metoda reprezentacyjna w badaniu warunków życia ludności w m. Norymberdze	84
<i>Józef Wierzbolowski</i> — Statystyka publiczna w Japonii — organizacja i zasady funkcjonowania	88
<i>Henrietta A. Karavaeva</i> — Reforma statystyki regionalnej i sposoby jej rozwiązywania w Kaliningradzkim Obwodowym Komitecie Statystyki Państwowej	94

Dzień współczesny

<i>Teresa Możdżyńska</i> — Kierunki zmian w informatyce	98
<i>Kazimierz Kruszka</i> — Informacje o mieście i możliwości ich wykorzystania przez statystykę (na przykładzie Poznania) . .	107
<i>Krzysztof Cegiełko, Klaudia Żukowska-Szymosz</i> — Realizacja przedsięwzięć informatycznych	112
<i>Zygmunt Mazurkiewicz, Roman Wawski</i> — W nowoczesnym biurze nowoczesna technika informatyczna	118
<i>Bogdan Stefanowicz</i> — Przygotowanie danych do przetwarzania — zadania nie tylko dla informatyków	124
<i>Okragły stół</i> — Współpraca statystyków dużych miast	129

Załączniki

1. System publikacyjno-informacyjny WUS	131
2. Osoby uhonorowane medalem „130 lat Statystyki Warszawy 1864—1994”	132

Wystąpienie Dyrektora Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego

Panie i Panowie

Otwieram Międzynarodowe Seminarium Naukowe 130 lat statystyki Warszawy 1864—1994 zorganizowane z okazji przypadającej w tym roku rocznicy. Seminarium zorganizowane zostało przez Wojewódzki Urząd Statystyczny w Warszawie, Polskie Towarzystwo Statystyczne (Oddział Warszawski) i Warszawski Ośrodek Kultury. W imieniu organizatorów witam serdecznie wszystkich obecnych. Szczególne słowa powitania kieruję do protektora naszej uroczystości, wojewody warszawskiego pana Bohdana Jastrzębskiego, przewodniczącego Komitetu Honorowego, prezesa GUS — pana dra Józefa Oleńskiego, wiceprzewodniczącego Komitetu Honorowego, wiceprezydenta Warszawy — pana Andrzeja Wojtyńskiego, prezesa PTS, prorektora Uniwersytetu Łódzkiego pana Czesława Domańskiego. Witam prezydium Komitetu Honorowego pana Bohdana Stefanowicza, przewodniczącego Polskiego Towarzystwa Statystycznego (Oddział Warszawski), pana Józefa Wierzbolowskiego, zastępcę przewodniczącego Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego (Oddział Warszawski).

Serdecznie witam przewodniczącego Komitetu Organizacyjnego Jubileuszowej Wystawy Filatelistycznej pana Zdzisława Pryzmonta. Pozdrawiam również przedstawicieli Polskiego Związku Filatelistycznego, wszystkich członków Komitetu Honorowego oraz Komitetów Organizacyjnych seminarium i Jubileuszowej Wystawy Filatelistycznej.

Pozdrawiam naszych gości zagranicznych: dyrektora Mińskiego Urzędu Statystycznego — panią Walentynę Nikolajewną Lipniewicz, dyrektora Wileńskiego Urzędu Statystycznego — panią Margaritę Malakauskiene oraz jej zastępcę — panią Grażynę Henritę. Witam dyrektora Urzędu Statystycznego w Rydze — panią Melitę Vitolę, pana doc. dra hab. Henryka Schwarza z Berlina, pana prof. dra Eckharta Elsnera — zastępcę dyrektora Krajowego Urzędu Statystycznego (StaLa) w Berlinie oraz dyrektora prywatnego Instytutu WfD — pana dra Ralfa Jurgena Plischke. Witam dyrektora Kaliningradzkiego Obwodowego Urzędu Statystycznego panią Henriettę Andriejewnę Karawaewę, pana Tibora Kovácsa dyrektora Urzędu Statystycznego w Budapeszcie oraz pracownika tego urzędu — panią Irenę Fabiniak. Witam nestorów polskiej statystyki zasłużonych dla statystyki warszawskiej — pana prof. Kazimierza Romaniuka i pana Zygmunta Peukera. Obaj

panowie podzielą się swoimi wspomnieniami z pracy w statystyce podczas okupacji i w okresie powojennym; wspomnień wysłuchamy podczas sesji historycznej. Pozdrawiam długoletniego dyrektora WUS oraz dyrektora departamentu GUS — pana Mariana Krupę oraz dyrektora Okręgu Warszawskiego Poczty Polskiej — pana Andrzeja Wiśniewskiego, dzięki któremu uroczystość będzie upamiętniona stemplem okolicznościowym; witam artystę plastyka — pana Zbigniewa Stasika — autora medalu pamiątkowego i stempla okolicznościowego. Witam naszych drogich sponsorów: Wartę S.A., pana Michała Boni, U.S. WEST z panem Andrzejem Ciepiałą i dyrektora ekonomicznego GUS — pana Henryka Górskiego. Pozdrawiam wicedyrektora Zakładu Wydawnictw Statystycznych WUS — pana Wojciecha Kamińskiego, na którego ręce składam wyrazy najwyższego podziękowania dla dyrekcji i pracowników zakładów w Warszawie i w Radomiu, który w ciągu kilku dni wydrukowali materiały informacyjne przeznaczone dla Londynu, Pragi, Sztokholmu i Tokio.

Piękne życzenia wpłynęły od dyrektorów Wojewódzkich Urzędów Statystycznych z Jeleniej Góry i Wrocławia.

Celem naszego seminarium jest przypomnienie tradycji historycznych statystyki Warszawy i miast zagranicznych. Mam nadzieję, że cele stawiane przed seminarium zostaną osiągnięte. Wszystkich Państwa zapraszam do uczestnictwa w naszej uroczystości.

mgr Bogusława Bulska

Wystąpienie Wojewody Warszawskiego

Dostojni Goście, Szanowni Państwo

Przedmiotem Państwa pracy jest liczba, o której już Pitagoras swego czasu mówił, iż jest istotą wszechrzeczy, istotą wszystkich spraw ludzkich. Prawdą jest bowiem, że z zapisów liczbowych różnego rodzaju zjawisk, z obserwacji, z analiz opisu płynie nasza wiedza o społeczeństwie, o sobie, o całym świecie nas otaczającym. Można rzec, że liczba to wiedza.

Statystyka kojarzy się nam z reguły z tabelami pełnymi cyfr i liczb, wykresami itd. Owe elementy utożsamiamy ze statystyką. Jest to moim zdaniem pojęcie zdecydowanie niewłaściwe i z gruntu fałszywe. Ci bowiem, którzy umieją posługiwać się tymi pracami, ci którzy umieją z nich korzystać, wiedzą, że statystyka i analizy statystyczne są pełne energii i pełne dynamizmu.

Czytanie jest zajęciem fascynującym, a przede wszystkim niezbędnym dla ludzi, którzy mają do czynienia z życiem społecznym, z życiem gospodarczym, z życiem politycznym. Praktycznie rzecz biorąc bez Waszych prac, bez

Waszych analiz zarządzanie byłoby nierealne, niewłaściwe i prowadzące wielokrotnie do błędów. W naszych czasach sterowanie nawet państwową oparte tylko na intuicji, wiemy, że kończy się na ogół klęską.

Szanowni Państwo!

Kończąc wystąpienie z okazji tak pięknego jubileuszu, jubileuszu 130-lecia warszawskiej statystyki składam serdeczne podziękowania i gratulacje wszystkim ludziom statystyki. Pragnę dołączyć do nich życzenia, by teoria błędów pozostała tylko teorią, a prawdopodobieństwo trafności Waszych ocen i analiz było zawsze jak najbliższe.

Szanowni Państwo następnych 130 lat — a może znacznie więcej — czego serdecznie życzę. Jednocześnie życzę oczywiście osobistego zadowolenia z pracy, satysfakcji płynącej z efektów i oczywiście wszystkiego najlepszego w życiu codziennym i osobistym wszystkim obecnym na sali.

Bohdan Jastrzębski

Wystąpienie Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego

Proszę Państwa

W imieniu Kierownictwa GUS do tych życzeń, które wygłosiła pani dyrektor Bulska, do tych życzeń, które złożył wszystkim statystykom pan wojewoda Jastrzębski pragnę dołączyć i swoje.

Obchodziliśmy w zeszłym roku bardzo istotny jubileusz 200-lecia polskiej statystyki, który zbiegł się z 75 rocznicą powstania Głównego Urzędu Statystycznego. Dzisiaj obchodzimy inny jubileusz — 130 lat statystyki miasta Warszawy. Różnice w historycznej perspektywie tych wydarzeń, 2 wieki statystyki w Polsce, 75-lecie GUS oraz 130 lat statystyki warszawskiej, wskazują jakimi drogami przebiegał rozwój statystyki na naszych ziemiach. Przed utratą przez Polskę niepodległości nastąpił znamieny fakt utworzenia (niestety nie przetrwała zbyt długo) cywilnej służby statystycznej, a pierwszej w Europie (!) i przeprowadzenie drugiego na świecie, dla celów cywilnych, pełnego spisu ludności. Na kilka miesięcy przed powstaniem niepodległego państwa polskiego utworzony zostaje GUS w 1918 r. Jednocześnie 130 lat temu zostaje założony, trwa, istnieje i rozwija się po dziś dzień Urząd Statystyczny miasta Warszawy, w różnych jego formach organizacyjnych. Mamy więc do czynienia z istotnym faktem, świadczącym o tym, jeżeli popatrzymy na to, gdzie rodziła się nowoczesna statystyka, dla jakich celów ta statystyka powstawała i gdzie przede wszystkim w pierwszej kolejności stosowano naukowe metody, że nowoczesną była statystyka miejska,

statystyka dużych miast. Tego rodzaju rozwój możemy obserwować nie tylko w Polsce, nie tylko na ziemiach polskich. Mamy tu do czynienia ze zjawiskiem powszechnym dla całej statystyki i z tego punktu widzenia patrząc, wkład statystyki warszawskiej do rozwoju badań o skali ogólnokrajowej jest trudny do przecenienia. Dlaczego w perspektywie historycznej tak się stało? Właśnie dlatego, w tego rodzaju skomplikowanych do zarządzania i kierowania organizmach, jakimi są aglomeracje miejskie, w pierwszej kolejności nastąpiło ujawnienie potrzeby posiadania rzetelnych, pełnych danych statystycznych, pozwalających na podejmowanie trudnych, odpowiedzialnych decyzji. Jeszcze na jedno trzeba zwrócić uwagę: otóż rozwój statystyki miejskiej, tudzież dalszy rozwój statystyki warszawskiej przebiegał, po odzyskaniu niepodległości, zgodnie z tymi generalnymi trendami. Możemy odnotować wspaniałe osiągnięcia w badaniach nad aglomeracją miejską, ale nie obyło się to bez pewnego zubożenia tematu, nastąpiły zmiany priorytetów badawczych nie zawsze na korzyść tych najbardziej zainteresowanych użytkowników. Od momentu zapoczątkowania dynamicznej przebudowy funkcjonowania naszego państwa, przejścia na gospodarkę rynkową i rozwoju samorządności widocznym jest, jak istotnym bodźcem stały się owe zmiany dla rozwoju statystyki Warszawy. Świadczy o tym nie tylko ten budynek. Również będziemy w stanie już niedługo zaoferować nowe jakościowo informacje, nowy jakościowo serwis obsługi informacyjnej władz województwa i władz miasta.

Z okazji tak wspaniałego jubileuszu 130 lat pragnąłbym pozdrowić wszystkich pracowników WUS w Warszawie; chciałbym osobiście życzyć pani dyrektor Bulskiej, która bardzo dynamicznie kieruje urzędem, dalszych sukcesów, satysfakcji z tak trudnej pracy, a przede wszystkim, aby ta satysfakcja płynęła z zadowolenia naszych odbiorców, naszych głównych użytkowników, których wysokich przedstawicieli gościmy na tej uroczystości. Przyłączam się tutaj w pełni do życzenia pana Wojewody: „następnych 130 lat”.

dr Józef Oleński

Wystąpienie Wiceprezydenta Warszawy

Przypadł mi zaszczyt i miła przyjemność w imieniu samorządowych władz miasta przywitać Państwa i wygłosić kilka słów z okazji rozpoczęcia tej sesji. Chciałbym jednak zacząć od tego, że szacunek dla Waszej wiedzy, dla Waszych umiejętności i dla Waszych dokonań nakazuje mi, abym wstrzymał się od ocen merytorycznych, bo jest to wiedza bardzo trudna, bardzo skomplikowana i to Wam wypada o niej mówić. My natomiast, jako użytkownicy, możemy tylko oceniać jakość tej pracy. 130 lat — taką rocznicę

wszyscy obchodzimy. Oto wówczas właśnie w Magistracie miasta Warszawy, miasta, które mam przyjemność reprezentować, 130 lat temu powołano stanowisko ławnika do spraw statystycznych, co właśnie dało początek tak wielkiej pracy i temu wspianiemu jubileuszowi, jaki właśnie obchodzimy. Są jeszcze daty wcześniejsze, jak spis ludności sporządzony w poprzednim jeszcze wieku. Ale powracając do naszych czasów jest to epoka dość trudna.

Proszę Państwa, nie chciałbym na ten temat zbyt wiele mówić, gdyż jest to okres pierwszych lat powojennych, okres niełatwy w Polsce i w krajach, z których gościmy tutaj przedstawicieli. Historia myśleć oceni, jak zmieniano, co zmieniano, jakie były oczekiwania i czy z powodu tych oczekiwań musiało dojść do pewnych przeinaczeń, przemilczeń i manipulacji.

Statystyka jest wprawdzie wiedzą ścisłą, ale stanowi wiedzę ścisłą bardziej w zakresie metodologii, a wykorzystanie danych zostaje podporządkowane potrzebom politycznym, pewne zjawiska mogą być uwypuklone, pewne wręcz zmienione. W swoim życiu zawodowym dotychczas spotkałem się ze statystyką (a właściwie powinienem powiedzieć — spotykałem się) na co dzień, ponieważ cała moja kariera zawodowa — 25 lat — to praca w Towarzystwie Ubezpieczeń. Sądzę, że istnieje cały szereg innych instytucji, w których nie można sobie po prostu wyobrazić rzetelnej, dobrej zawodowej pracy, działalności, jeśli nie jest ona oparta o dane statystyczne. Waszą zasługą jest dostarczanie danych statystycznych. Uczestniczycie nawet nie pośrednio, a wprost w podejmowaniu decyzji w procesie, który ma sprawić, że nasze miasto ma stać się miastem przyjaznym dla człowieka w nim mieszkającego i dla tych, którzy chcą w nim mieszkać, i również dla tych, co muszą w nim mieszkać.

Korzystając z okazji, że zbliża się koniec roku ja również przyłączam się do życzeń — poszedłbym jeszcze dalej — może nie 130 lat, jakie minęły od pierwszego spisu ludności, ale jeszcze więcej. Życzę Wam jak najwięcej owoców w Waszej twórczości i wszelkiej pomyślności w Waszym życiu osobistym. Również składam serdeczne podziękowania i życzenia na ręce pani dyrektor Bulskiej w imieniu całego Zarządu Stolecznego miasta Warszawy.

Andrzej Wojtyński

Wystąpienie Prezesa Polskiego Towarzystwa Statystycznego

Statystyka ma długą prehistorię, ale krótką historię. Jej przebudowę można wywodzić od początków ludzkości, ale w ostatnim okresie okazała się ona przedmiotem o wielkim znaczeniu bez mała we wszystkich dziedzinach życia

człowieka. Jeszcze na początku bieżącego stulecia słowo „statystyka” nie było ani często używane, ani dobrze znane.

Nawcześniejszy zapis statystyczny to być może liczby na drzewach narysowane przez człowieka pierwotnego. Już 2000 lat p.n.e. w czasie dynastii Sia przeprowadzono w Chinach spis ludności. Za dynastii Czou (1122—256 r. p.n.e.) ustanowiono oficjalne stanowisko odpowiedzialnego za prace statystyczne zwane „szih-su” — księgowy.

Czwarta księga Starego Testamentu, Księga Liczb zawiera informacje o danych spisu ludności przeprowadzonych około 1500 r. p.n.e. i instruktaż dla Mojżesza do spisu izraelskich wojowników.

Rzymski spis ludności został ustanowiony przez szóstego króla Rzymu Serwiusza Tuliusza (578—543 r. p.n.e.). Ostatni regularny spis przeprowadzono w 74 r. n.e. W Indiach system rejestrów administracyjnych lub urzędowych rozwinął się przed 300 r. p.n.e.

W nowoczesnych czasach za muzułmańskich władców Indii statystyka urzędowa zajmowała bardzo ważne miejsce. W latach 1596—1597 pod rządami cesarza Akbara zostało wykonane przez jego ministra Abula Fozla wielkie sprawozdanie administracyjno-statystyczne.

Regularne spisy ludności zaczęły się dopiero w XVII w. W Szwecji przeprowadzono spis w 1749 r., w Polsce w 1789 r., w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej w 1790 r.

Statystyka, jak wiele innych dyscyplin, nie ma jednoznacznego rodowodu. Część badaczy wiąże początki nauki statystyki z państwowznawstwem, a inni uważają jej narodziny w pracach arytmetyków politycznych.

Przyjmując, że nauka statystyki wywodzi się z państwowznawstwa, wówczas twórcami naszej nauki byli Giovanni Botero, Herman Conring, Johann Achenwall i inni wybitni przedstawiciele statystyki opisowej. Do arytmetyków politycznych zaliczymy Johana Graunta, Wiliama Petty i Edmunda Halleya jako twórców nauk statystyki. Prace ostatnio wymienionych pochodzą z drugiej połowy XVII wieku, natomiast wcześniejszej daty są utwory państwowznawców, bowiem powstały w XV i XVI wieku.

Jeśli zaaprobować koncepcję statystyki wywodzącej się z państwowznawstwa, wówczas jako pierwszego polskiego statystyka należałoby uznać Jana Długosza (1415—1480), autora *Liber beneficiorum* i *Chovagtafia Królestwa Polskiego*.

Przyjmując alternatywną — dziś przeważającą koncepcję, według której statystykę, w jej nowoczesnym rozumieniu, zapoczątkowują prace stosujące język liczb, miar i wag, stajemy wobec złożonego problemu, kiedy i przez kogo zostały w Polsce zapoczątkowane tego rodzaju badania.

Zauważmy, że nim jeszcze doszło w Polsce do pierwszego powszechnego spisu ludności, którego głównym inicjatorem i organizatorem był Fryderyk Moszczyński (1737—1816), podejmowane już były w kraju liczne próby oszacowania liczby ludności. O takich pracach posiadamy dokładne wiadomości. Wymienimy kilku autorów. Józef Wybicki (1747—1822) oszacował ludność Polski po drugim rozbiórze, dokładniej w 1777 r., na 5391346 osób.

Wydarzenia statystyczne, które przeżywał kraj w dobie stanisławowskiej, zyskały na sile w okresie Księstwa Warszawskiego (1807—1815). Odbyły się w tym czasie trzy spisy ludności: w 1808 r., w 1810 r. i w 1812 r. Prekursorami polskiej literatury statystycznej z pewnością byli: Feliks Łojko (1717—1779) i Piotr Świętochowski (1744—1793). Narodziny literatury statystycznej wiążą się z osobą Stanisława Staszica (1755—1826) w momencie pierwszego wydania pracy pt. **O statystyce Polski** w 1807 r.

W 1800 r. powstał Centralny Urząd Statystyczny we Francji jako pierwszy tego rodzaju urząd na świecie. W latach 1853—1876 odbywały się liczne międzynarodowe kongresy statystyki. Okazały się one bardzo pożyteczne i na obchodach złotego jubileuszu Towarzystwa Statystycznego w Londynie 24 czerwca 1885 r. powołano Międzynarodowy Instytut Statystyczny.

W 1834 r. powstało Królewskie Towarzystwo Statystyczne w Londynie. Statystyka została uznana za naukę, gdy włączono ją w postaci sekcji do Brytyjskiego Stowarzyszenia Postępu Nauki.

W Królestwie Polskim (1815—1867) zbieraniem i opracowywaniem danych statystycznych zajmowała się Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych.

W Warszawie w 1864 r. powstała Sekcja Statystyczna jako jednostka organizacyjna Magistratu i to jest początek warszawskiej statystyki oficjalnej. Do 1876 r. jej głównym zadaniem było przygotowanie materiałów do corocznie wydawanej publikacji p.n. **Obzor goroda Warszawy**. Od 1877 r. po zwiększeniu zakresu wykonywanych przez tę sekcję prac statystycznych zaczęła ona pełnić funkcję biura statystycznego m. Warszawy. Od 1877 r. do 1915 r. Urząd ten wydawał m.in. **Sprawozdania Tygodniowe Sekcji Statystycznej Magistratu miasta Warszawy** oraz **Sprawozdanie o ruchu ludności miasta Warszawy za rok...** Kierownikiem Sekcji Statystycznej był od 1876 r. przez ponad 30 lat statystyk i ekonomista prof. Witold Załęski (1836—1908) jednocześnie wykładowca tych nauk w Szkole Głównej i od 1873 r. w Szkole Handlowej im. Kronenberga w Warszawie.

W okresie pierwszego 50-lecia naszego wieku działało wielu przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych, którzy w swych badaniach na szerszą skalę wykorzystywali metody statystyczne, przyczyniając się jednocześnie do ich rozwoju. Wzmogły się w tym okresie wykłady ze statystyki na większości fakultetów w uczelniach wyższych, zwłaszcza wydziałach ekonomicznych. Przeważała tam tematyka związana z oceną i analizą społeczno-gospodarczą. Równocześnie z tym kierunkiem wykładano również statystykę matematyczną z szeroko rozumianym wnioskowaniem statystycznym. Wymienię tylko piękne cztery postacie tego okresu: Stefana Mazurkiewicza, Jerzego Splota-Neymana, Jana Ciechanowskiego i Huga Steinhausa.

Polscy uczeni w każdym okresie, począwszy od XV wieku, wnosili istotny wkład w rozwój podstawowych pojęć i teorii współczesnej dyscypliny, którą nazywamy statystyką.

prof. dr hab. Czesław Domański

DZIEŃ HISTORYCZNY

Bogusława BULSKA

STATYSTYKA WARSZAWY 1864—1994

Lata 1864—1916

Warszawa należy do miast, w których bardzo wczesnie zorganizowano Sekcję Statystyczną. Trwało jeszcze powstanie styczniowe, gdy namiestnik cara nałożył na Warszawę kontrybucję, karę za próbę zamachu na jego życie. W celu utrudnienia repartycji powstańcy spalili Ratusz, a w nim akta podatkowe. Władze rosyjskie przez egzekucję podatków chciały szybko i skutecznie zdławić powstanie. Zaistniała potrzeba odtworzenia rejestru potencjalnych podatników. Szczególnie bezwzględny w ściąganiu nałożonej na mieszkańców Warszawy kontrybucji był Kalikst Witkowski (1818?—1877 Karlsbad), generał sztabu generalnego wojsk rosyjskich w Królestwie Polskim. W 1863 r. był przewodniczącym stałej komisji śledczej w więzieniu na Pawiaku, zaś w okresie 16 IX 1863 r.—1 X 1875 r. — prezydentem Warszawy.

24 lutego 1864 r. w wyniku starań Kaliksta Witkowskiego, popartych przez Radę Administracyjną Królestwa Polskiego, w Wydziale Administracyjnym Magistratu m. Warszawy utworzono stanowisko ławnika do czynności statystycznych (z płacą 900 rubli rocznie). Utworzenie tego stanowiska ówczesny prezydent Warszawy uzasadniał następująco: *nie miałem bynajmniej zamiaru tworzyć specjalnego oddziału statystycznego w Magistracie z pewnym systemem naukowym... — pisał w jednym z raportów — ale pragnąłem jedynie zaradzić potrzebie służbowej Magistratu utworzeniem ścisłej i zjednoczonej kontroli statystycznej pod względem ludności obowiązanej do opłaty podatków pod względem handlu, przemysłu, rzemiosł, cen i ilości produktów żywności i artykułów, dostarczanych na konsumpcję miastu.*

Stanowisko to objął Józef Trzebiecki, ławnik, który kierował dotychczas działem egzekucyjnym, lecz z powodu „nadwątłego zdrowia” zmuszony był to stanowisko opuścić. Urząd statystyka miejskiego miał być więc dla zasłużonego egzekutora pewnego rodzaju synekurą. Do pomocy Józef Trzebiecki otrzymał sekretarza do czynności statystycznych (z płacą 600 rubli rocznie). Dla uzyskania kredytu na płace dwóch nowych urzędników

skasowano w Magistracie trzy etaty: sekwestratora miejskiego, pisarza przy nim i urzędnika do szczególnych zleceń przy prezydencie miasta. Uzyskano dzięki temu 1250 rubli rocznie, a brakującą sumę 250 rubli pokrywano ze specjalnych funduszy miejskich. Ławnik i sekretarz przeprowadzali coroczną kontrolę statystyczną ludności Warszawy zatrudnionej w handlu, przemyśle i rzemiośle, bowiem ta ludność była obciążona podatkami i tylko ona była wówczas rejestrowana.

Z materiałów opublikowanych w *Roczniku Statystycznym m.st. Warszawy 1917*, a dotyczących czterdziestolecia Biura Statystycznego m. st. Warszawy wynika, iż w archiwum Magistratu nie znaleziono żadnych śladów działalności Sekcji Statystycznej z lat 1864—1877. Zdaniem autorów jedyną czynnością Sekcji w tym okresie było opracowywanie dla użytku władz rosyjskich sprawozdań rocznych „o stanie przemysłu i rękodzieł w m. Warszawie”. Obowiązek ten ciążył na Sekcji aż do 1915 r. Sprawozdania były zamieszczane w składanych co rok przez oberpolicmajstra najpoddańszych raportach o stanie miasta Warszawy i w załączonym do tych raportów wydawnictwie pod nazwą *Obzor goroda Warszawy (Przegląd miasta Warszawy)*. *Obzory...* były swego rodzaju rocznikiem statystycznym o pokażnej objętości, urozmaiconej treści, redagowanym przez policję. Materiały dla Sekcji przygotowywali starsi cechów i zarządy fabryczne, wypełniając kwestionariusze przesyłane przez Magistrat w końcu każdego roku.

Zbieranie i opracowywanie danych dotyczących ruchu ludności nie wchodziło w zakres działalności Sekcji. Kiedy w latach siedemdziesiątych, za prezydentury Sokratesa Starynkiewicza (18 XI 1875—17 X 1892), powstał projekt zbudowania w Warszawie sieci kanalizacji i wodociągów, okazało się, że z braku wiedzy o faktycznym stanie ludności miasta realizacja projektu jest niemożliwa. Badaniami nad stanem ludności zajmowała się kancelaria oberpolicmajstra, która na 1 stycznia każdego roku przeprowadzała rejestrację mieszkańców Warszawy i gotowe tablice ludności (według płci, wyznań i komisariatów) przesyłała Sekcji do wiadomości i użytkowania.

W 1876 r. prezydent Sokrates Starynkiewicz powołał prof. Witolda Załęskiego na kierownika Sekcji Statystycznej. Data ta zapoczątkowała nowy okres w dziejach statystyki miejskiej w Warszawie. Prof. Witold Załęski był kierownikiem Sekcji przez ponad 30 lat, aż do śmierci. Wybór jego na kierownika był ze wszech miar właściwy. Profesor był wówczas jedynym w zaborze rosyjskim uczonym polskim gruntownie znającym teorię i praktykę statystyki, a przy tym był człowiekiem niezmiernie pracowitym i pozostawił po sobie cenną spuściznę. Ze względu na jego duże zasługi dla statystyki Warszawy, warto w tym miejscu przytoczyć krótki rys biograficzny Witolda Załęskiego.

Urodził się w 1836 r., zmarł w 1908 r., pobierał nauki w instytucie szlacheckim w Wilnie, a następnie na uniwersytecie

w Dorpacie, gdzie uzyskał stopień doktora praw. Był docentem statystyki porównawczej i ekonomii politycznej w Szkole Głównej, a po przekształceniu Szkoły na uniwersytet rosyjski został przedstawiony przez senat uczelni na kierownika katedry prawa międzynarodowego, lecz władze rosyjskie nie zatwierdziły tego wyboru. Ogłosił drukiem mnóstwo artykułów w czasopismach oraz wydał wiele prac dotyczących statystyki Warszawy, spośród których można wymienić m.in.: *Rys statystyki porównawczej miasta Warszawy* („*Ekonomista*” 1872), *Statystyka porównawcza Królestwa Polskiego. Ludność i stosunki ekonomiczne* (1876), *Królestwo Polskie pod względem statystycznym, część I — Ludność. Rolnictwo. Górnictwo i finanse, część II — Statystyka zajęć i przemysłu* (1900—1901), *Z statystyki porównawczej Królestwa Polskiego. Ludność i rolnictwo* (1908), *Rezultaty statystyki kryminalnej w Królestwie Polskim* („*Ateneum*” 1876), *Rozwój historyczny służebności pastwiskowych i leśnych w Królestwie Polskim w związku z położeniem osobistym i majątkowym ludności wiejskiej* (1869), *Organizacja statystyki administracyjnej w państwach europejskich* (Warszawa 1869).

Zagadnieniom teorii statystyki W. Załęski poświęcił dwie większe prace: *Kilka słów o teorii statystyki* (Warszawa 1868) oraz *Teoria statystyki w zarysie, część I — Zasady ogólne i część historyczna* (Warszawa 1884). Ta druga rozprawa jest pierwszym polskim podręcznikiem statystyki matematycznej. Omawia w niej historię nauki statystyki, historię statystyki administracyjnej w poszczególnych państwach, tematykę obrad i ustalenia wszystkich międzynarodowych kongresów statystycznych, jakie odbyły się do końca lat osiemdziesiątych XIX wieku. W kongresach tych brał osobiście czynny udział.

Budżet Sekcji Statystycznej w 1876 r. wynosił 1500 rubli rocznie, a personel składał się z dwóch osób, łącznie z kierownikiem. Od 1885 r. Sekcja ogłaszała sprawozdania miesięczne, poświęcone statystyce zgonów.

Ustalona w 1881 r. organizacja statystyki miejskiej w Warszawie przetrwała w nie zmienionej formie aż do wybuchu I wojny światowej. Od 1 lipca 1881 r. zaczęły obowiązywać w Warszawie nowe przepisy o wydawaniu świadectw na grzebanie zmarłych i porządku zbierania danych statystycznych o śmiertelności, a jednocześnie wyjednano został roczny kredyt w sumie 6000 rubli, z przeznaczeniem jednej połowy na wynagrodzenia dla lekarzy miejskich za wystawianie świadectw zgonów, drugiej zaś połowy na zwiększenie środków Sekcji Statystycznej. Przepisy te wpłynęły bardzo dodatnio na dokładność statystyki zgonów, zaś fundusz 3000 rubli pozwolił na powiększenie personelu Sekcji o dwóch pracowników oraz na dodatkowe wynagrodzenie dla kierownika, którego płaca według etatu

z 1864 r. wynosiła 900 rubli rocznie. Dzięki temu budżet roczny Sekcji wynosił 4500 rubli i do tej wysokości utrzymywał się do 1915 r.; personel zaś składał się z 4 pracowników (łącznie z kierownikiem). Ze względu na ograniczone siły i środki Sekcja Statystyczna zajmowała się wyłącznie zbieraniem i opracowywaniem danych dotyczących stanu i ruchu ludności m. Warszawy. W ciągu 40 lat jej istnienia zakres prac statystycznych nie uległ zmianie. Profesor W. Załęski kilkakrotnie podejmował starania, aby uzyskać kredyty na powiększenie personelu biura i rozszerzenie zakresu jego prac. Niestety za każdym razem spotykał się z odmową władz rosyjskich. Władze te prezentowały bowiem stanowisko, iż zainteresowanie statystyki sferą stosunków ekonomicznych, społecznych i kulturalnych stanowi niedopuszczalną kontrolę gospodarki „opiekuńczego” rządu.

W 1882 r. Sekcja Statystyczna wzięła czynny udział w pierwszym w Warszawie jednodniowym spisie ludności. Głównym jego inicjatorem był prof. W. Załęski, który kierował pracami przygotowawczymi i prowadzeniem spisu. Przestrzegał pełnej rzetelności, dzięki czemu wyróżnia się on korzystnie w porównaniu ze spisem z 1897 r. (ogólnopanstwowym), w którym niektórzy rachmistrze rosyjscy dopuszczali się nadużyć. Warto wspomnieć, że nadużycia te wywołały energiczny protest ze strony Adama Zakrzewskiego, kierownika jednego z rewirów spisowych Warszawy, późniejszego kierownika Sekcji Statystycznej Magistratu. Senator Jewreinow, delegowany przez rząd do kierowania spisem w Warszawie, na posiedzeniu Komisji Spisowej „przyparty do muru” wystąpieniem A. Zakrzewskiego oświadczył oficjalnie, że „spis jednodniowy nie jest egzaminem z języka rosyjskiego”.

W 1908 r., po śmierci prof. W. Załęskiego, kierownikiem Sekcji został ceniony publicysta i statystyk Adam Zakrzewski. Miał on wiele planów reformatorskich, lecz ze względu na brak poparcia w Magistracie musiał z nich zrezygnować. Starał się więc kontynuować prace poprzednika i utrzymać je na tym samym poziomie. Były to czasy prezydentury Wiktora Litwińskiego (V 1906—19 IV 1909) i Aleksandra Millera (I IX 1909—5 VIII 1915). W 1911 r. pod kierunkiem Adama Zakrzewskiego Sekcja opracowała tablice statystyczne obrazujące stan i ruch ludności Warszawy od początku XIX wieku, które zaprezentowane na wystawie higienicznej w Dreźnie uzyskały dla Sekcji złoty medal. Latem 1915 r., z chwilą ustąpienia władz rosyjskich, działalność Sekcji uległa kilkumiesięcznemu zawieszeniu. Powodem był wyjazd całego jej personelu.

Z polecenia nowego, polskiego już Zarządu Miasta zorganizowaniem Sekcji na nowo zajął się członek Zarządu Manswet Ciemniowski, który z dniem 1 listopada 1915 r. wznowił wydawanie tygodniowych biuletynów o ruchu ludności. Prezydentem Warszawy był wówczas Zdzisław Lubomirski (5 VIII 1915—23 X 1917). W dniu 1 marca 1916 r. Sekcję Statystyczną przekształcono w samodzielny Wydział Statystyczny, do którego przydzielono kilka agend, mających luźny związek ze statystyką miejską. Reorganiza-

cja miała jednak charakter formalny, gdyż zakres działania pozostał ten sam, co za rosyjskiego Magistratu. Wydział składał się z trzech sekcji:

- statystyki miejskiej,
- biura adresowego,
- opracowywania i przygotowywania do druku materiałów statystycznych, dotyczących całego Królestwa Polskiego.

Ponadto przy Wydziale funkcjonował urząd stanu cywilnego dla ludności wyznania grecko-wschodniego oraz komisja rzeczoznawców, do której oprócz kierownika Wydziału i kierowników Sekcji, w miarę potrzeby, powoływane były osoby znane na polu statystyki, jak np. dr Józef Polak i prof. Ludwik Krzywicki. Wydział wznowił wydawanie sprawozdań miesięcznych oraz rozszerzył ich zakres. Do opracowań wprowadzono nową nomenklaturę przyczyn zgonów zamiast stosowanej dotychczas.

Lata 1917—1938

Jednostronny charakter prac miejskiego biura statystycznego, koncentrujący uwagę na statystyce społecznej, nie uwzględniał innych dziedzin życia i gospodarki miejskiej. W związku z tym w dniu 20 lipca 1917 r. Rada Miejska zwróciła się do Magistratu w formie dezyderatu, aby opracował i przedstawił projekt rozszerzenia i zorganizowania wydziału statystycznego odpowiadającego potrzebom gospodarki miejskiej. Trwające działania wojenne nie sprzyjały jednak wprowadzaniu znaczniejszych zmian w statystyce miasta.

Dnia 7 kwietnia 1921 r. Rada Miejska zatwierdziła projekt nowej organizacji i program prac *Wydziału Statystycznego*, według którego Wydział podzielony został na właściwe Biuro Statystyczne i Biuro Adresowe. Sprawami administracyjnymi obu biur zajmowała się Sekcja Ogólna Wydziału. Biuro Statystyczne liczyło 25 osób i składało się z następujących sekcji:

- demograficznej,
- statystyki gospodarczej,
- wydawniczej.

Po reorganizacji Biuro Statystyczne przejmowało stopniowo zbieranie i opracowywanie materiałów z różnych dziedzin życia społecznego, gospodarczego i kulturalnego miasta. W 1922 r. powołana została do życia *Miejska Rada Statystyczna*, jako organ doradczy w dziedzinie statystyki.

W 1922 r. wydano: biuletyny tygodniowe pod nazwą *Sprawozdania tygodniowe za okres od 1877 do 1917 r.*, miesięczniki statystyczne 1885—1914 pod nazwą *Śmiertelność m. Warszawy, Sprawozdania Wydziału Statystycznego 1917—1920* oraz wydano drukiem dwa roczniki: *Rocznik Statystyczny m. Warszawy 1917* i *Rocznik Statystyczny m. Warszawy 1918—1920*. Roczniki te poświęcone były prawie wyłącznie demografii.

W 1922 r. rozpoczęto wydawanie serii monograficznej. Pierwszy tom pt. *Statystyka nieruchomości* ukazał się w 1922 r., drugi pt. *Statystyka mieszkaniowa* w 1923 r. Prowadzona systematycznie od 1924 r. rejestracja robót budowlanych była ważnym materiałem dla utrzymania założonej w 1921 r. przez Wydział Statystyczny ewidencji kartoteki nieruchomości.

Zatwierdzony uchwałą Magistratu z dnia 21 czerwca 1925 r. *Regulamin Wydziału Statystycznego m. st. Warszawy* zakładał następujące zadania:

1. Przedstawianie na podstawie planowo i metodycznie zbieranych danych statystycznych stanu, rozwoju i potrzeb poszczególnych dziedzin życia stolicy, jako podstawy orientacyjnej dla działalności zarządu miejskiego.
2. Sporządzanie z polecenia Magistratu lub z własnej inicjatywy ankiet statystycznych, dotyczących specjalnych zagadnień.
3. Naukowe opracowywanie zebranego materiału i ogłaszanie go w publikacjach Wydziału.
4. Współdziałanie we wszystkich sprawach, dotyczących statystyki któregośkolwiek działu administracji miejskiej.
5. Utrzymywanie stałego kontaktu z biurami statystycznymi innych miast polskich i zagranicznych w celu wymiany wydawnictw i uzyskania materiału porównawczego.
6. Przygotowywanie sprawozdań z działalności Magistratu.
7. Prowadzenie biura adresowego.

Wydział Statystyczny składał się z pięciu sekcji:

- ogólnej,
- redakcyjnej,
- demograficznej,
- statystyki ogólnej,
- biura adresowego.

Kompetencje Wydziału określał regulamin zasadniczy zarządów wydziałowych oraz regulamin zarządu Wydziału Statystycznego. W charakterze organu opiniotwórczego w sprawach fachowych funkcjonowała *Rada Statystyczna*, w skład której wchodził: prezydent miasta lub jego zastępca i naczelnik Wydziału Statystycznego oraz 8 osób powołanych przez prezydenta spośród specjalistów w dziedzinie statystyki miejskiej.

Do wydawnictw stałych należały: *Biuletyny Tygodniowe*, *Kronika m. st. Warszawy* wraz z *Miesięcznikiem Statystycznym*, *Rocznik Statystyczny*, monografie poświęcone różnym zagadnieniom życia miasta. W latach 1924—1925 ukazywały się dwa roczniki statystyczne. Od 1925 r. rozpoczęto wydawanie ilustrowanego miesięcznika *Kronika Warszawy*, poświęconego działalności samorządu oraz zagadnieniom życia miasta i jego rozwojowi. Miesięcznik ten wydawany był do 1932 r. Miejskie prace statystyczne oraz rejestracja ludności i jej ruch (meldunki, dowody osobiste) były nadal skoncentrowane w Wydziale Statystycznym, który zachował swój podział na biura: statystyczne i adresowe.

W marcu 1930 r. w Wydziale zmontowano segregator elektryczny systemu Holleritha. Wydział rozpoczął współpracę z innymi wydziałami i instytucjami miejskimi w celu wykorzystania maszyn do większych badań statystycznych. Wprowadzenie maszyn elektrycznych zapoczątkowało mechanizowanie prac statystycznych wzorem miast zagranicznych. Ten system pracy zastosowany został w pierwszym rządzie do obliczeń ruchu naturalnego ludności i ruchu budowlanego. Ponadto zgodnie z uchwałą Magistratu z dnia 6 grudnia 1930 r. Wydział przejął do maszynowego opracowywania statystykę Pogotowia Ratunkowego. Do większych prac Wydziału wykonanych w tym okresie zaliczyć można zakończenie opracowywania wyników badań budżetów rodzinnych za lata 1927—1929 oraz opracowanie i wydanie drukiem wydawnictwa *Wyniki Spisu Zakładów Przemysłowych i Rzemieślniczych w Warszawie z 1926 r.*

Przyznanie w 1931 r. znaczniejszych kredytów pozwoliło na wykonanie badań studialnych nad podziałem Warszawy na obwody statystyczne, uwzględniające indywidualne cechy poszczególnych jednostek terytorialnych. Warszawę podzielono na 110 obwodów statystycznych. We wrześniu 1931 r. przeprowadzono lustrację nieruchomości pod nadzorem Wydziału Statystycznego, a w dniu 7 grudnia spis powszechny (w którym brało udział 6732 komisarzy spisowych cywilnych oraz 355 komisarzy wojskowych).

W 1938 r. wydano roczniki statystyczne Warszawy 1936 i 1937, a także publikację tekstową pt. *Warszawa w liczbach 1938*. W 1939 r. wydano *Warszawę w liczbach 1939 r.*

Lata 1939—1944

W okresie od 1 września 1939 r. do 26 września 1939 r. na skutek działań wojennych uległa zawieszeniu działalność Wydziału Statystycznego; pracownicy zostali przesunięci do innych prac. W okresie od dnia 26 września 1939 r. do 1 sierpnia 1944 r. działalność Wydziału polegała na ustalaniu strat zarówno w ludziach, jak i w nieruchomościach, spowodowanych działaniami wojennymi. Zgodnie z zarządzeniem Prezydenta Miasta Juliana Kulskiego w dniu 24 lutego 1940 r. przeprowadzony został *spis nieruchomości*, ze specjalnym uwzględnieniem zniszczeń.

Na zlecenie władz okupacyjnych Wydział Statystyczny przeprowadził kilkanaście spisów. Dwa razy w roku dokonywane były spisy rolne, zwierząt i drzew owocowych. W okresie okupacji nie wydawano żadnych wydawnictw ze względu na zakaz władz niemieckich. Dla bieżących potrzeb prowadzono metryki statystyczne, tzw. „ciągutki”, obejmujące najważniejsze zjawiska z życia stolicy. Prowadzono również albumy wykresów. Wszystkie te materiały uległy zniszczeniu.

Wydział Statystyczny został reaktywowany w lutym 1945 r. Pracę rozpoczął od ustalenia strat spowodowanych zniszczeniami wojennymi.

Reaktywowany Wydział Statystyczny Zarządu Miejskiego m. st. Warszawy rozpoczął swą działalność na podstawie decyzji Prezydenta Miasta Mariana Spychalskiego z dnia 13 lutego 1945 r. Zorganizowaniem od nowa statystyki miejskiej zajął się wieloletni dyrektor Wydziału Statystycznego Zarządu Miejskiego — prof. Edward Strzelecki. Stanowisko wicedyrektora objął prof. Kazimierz Romaniuk.

Spalony doszczętnie księgozbiór Wydziału Statystycznego zwiększał się z miesiąca na miesiąc dzięki darom ze zbiorów osób prywatnych, m.in. prof. Ludwika Krzywickiego i prof. Edwarda Strzeleckiego. W lutym 1945 r. prof. Strzelecki powołany został na stanowisko szefa planowania w Zarządzie Miejskim, a jego miejsce zajął prof. Kazimierz Romaniuk i pełnił tę funkcję do końca czerwca 1945 r. 1 lipca 1945 r. prof. Kazimierz Romaniuk został mianowany wiceprezesem GUS.

Z dniem 1 lipca 1945 r. kierownictwo Wydziału Statystycznego powierzone zostało Franciszkowi Królowi — wieloletniemu kierownikowi Sekcji Ogólnej Wydziału Statystycznego Zarządu Miejskiego. Wydział składał się z czterech sekcji:

- Ogólnej liczącej 5 pracowników umysłowych oraz 2 fizycznych,
 - Demograficznej — 6 pracowników,
 - Statystyki Gospodarczej i Społecznej — 4 pracowników,
 - Terenowej — 10 pracowników
- oraz Biblioteki — 1 osoba i Referatu Wydawnictw — 1 osoba.

Wobec zmian zachodzących w strukturze życia gospodarczego odbudowującego się miasta, przy równoczesnej konieczności dokonania ewidencji stanu wyjściowego, przeprowadzono kilka poważnych badań statystycznych, takich jak:

- spis ludności i spis szkolny według stanu w dniu 15 V 1945 r.,
- spis zakładów przemysłowych w lipcu 1945 r.,
- opracowanie zakładów przemysłowych, rzemieślniczych i handlowych na podstawie kart rejestracyjnych w październiku 1945 r.,
- spis użytkowania gruntów rolnych.

W porozumieniu z Biurem Odszkodowań Wojennych Wydział rozpoczął zbieranie danych dotyczących strat w ludziach w Warszawie w czasie II wojny światowej, na podstawie materiałów cmentarnych, urzędów stanu cywilnego oraz danych ekshumacyjnych. Wznowiono prowadzenie *Metryk statystycznych* ważniejszych zagadnień, które do pewnego stopnia spełniały rolę statystyki operatywnej. *Metryki* (zwięzłe informacje statystyczne) sporządzane były w trzech egzemplarzach i dostarczane co miesiąc resortowemu wiceprezydentowi. W lipcu 1945 r. rozpoczęto wydawanie powielanego *Miesięcznika Statystycznego* (początkowo 5 stron), który ukazywał się do końca 1950 r. Opracowano i oddano do użytku służbowego publikację wewnętrzną pt. *Zakłady przemysłowe, rzemieślnicze i handlowe*

w Warszawie opracowaną na podstawie kart rejestracyjnych (18 stron uwag analitycznych i 27 stron tablic) oraz publikację *Wyniki spisu zakładów przemysłowych na terenie Warszawy w lipcu 1945 r.* (11 stron uwag analitycznych oraz 19 stron tablic) oraz opracowano i oddano do użytku słuszbowego *Statystyczne Zestawienie Roczne m. st. Warszawy 1945*.

Na podstawie Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 31 VII 1946 r. o organizacji statystyki państwowej i o Głównym Urzędzie Statystycznym (Dz. U. RP Nr 41) zakres działania Wydziału został rozszerzony przez zapewnienie mu dopływu danych statystycznych, których dostarczać miały władze, urzędy i instytucje państwowe, samorządowe oraz instytucje prawa publicznego. Na podstawie Rozporządzenia RM z 10 I 1946 r. (Dz. U. RP Nr 4) przeprowadzony został na terenie całego kraju *Powszechny spis ludności cywilnej* według stanu z dnia 13 na 14 II 1946 r. W Warszawie zakres spisu został rozszerzony i objął dodatkowo nieruchomości zabudowane, lokale użytkowane (zamieszkane i nie zamieszkane) oraz imienny spis ludności cywilnej obecnej i nieobecnej w Warszawie w dniu spisu. Dla ułatwienia prac spisowych Warszawę podzielono na 18 dzielnic, 68 obwodów i 668 okręgów spisowych. W spisie brało udział 1220 osób spośród nauczycieli, studentów, uczniów i urzędników.

W dniu 10 II 1947 r. przeprowadzono spis nieruchomości nie zamieszkałych, jako uzupełnienie arkuszy uzyskanych przy ankiecie. Od stycznia 1947 r. rozpoczęto wydawanie drukiem *Miesięcznika Statystycznego*, który ukazywał się do końca 1950 r. równocześnie z dodatkiem powielanym. Od 1947 r. rozpoczęto również wydawanie drukiem *Statystycznego Zestawienia Roczne m. st. Warszawy*, które to wydawnictwo ukazywało się do 1949 r. Przed wojną *Zestawienie Roczne* obejmowało 4 strony druku, po wojnie — 40 stron druku i około 30 stron dodatku powielanego. Wznowiono wydawanie publikacji tekstowo-tabelarycznej pt. *Warszawa w liczbach*. Wydawnictwo to obejmowało lata 1947, 1948 i 1949. Przed wojną *Warszawa w liczbach* miała 74 strony formatu A5, po wojnie liczba informacji i objętość została powiększona 5-krotnie.

W 1949 r. Wydział działał według struktury organizacyjnej z 1945 r.; liczył 31 osób — pracowników umysłowych personelu stałego, 12 osób personelu czasowego oraz 2 pracowników fizycznych. W drugiej połowie 1949 r. Wydział rozpoczął przygotowania organizacyjne do powszechnego spisu ludności na terenie m. Warszawy.

Lata 1950—1961

Na podstawie Uchwały Prezydium Rady Narodowej m. st. Warszawy Nr 153 z dnia 28 VII 1950 r. Wydział Statystyczny Zarządu Miasta z dniem 1 VIII 1950 r. został włączony organizacyjnie do Miejskiej Komisji Planowania Gospodarczego, przyjmując nazwę Prezydium Rady Narodowej

w m. st. Warszawie, Miejska Komisja Planowania Gospodarczego — Dział Statystyki. Od sierpnia 1950 r. działalność wydawnicza Działu Statystyki została przerwana na dłuższy czas. Opracowania zbiorcze, dokonywane przez wydziały i przedsiębiorstwa prezydiów rad narodowych, centrale, zjednoczenia, w ograniczonym zakresie gromadzone były w Dziale Statystyki MKPG. Natomiast komórki resortowe posiadały materiały źródłowe. Wobec takiej organizacji prac statystycznych okres ten posiada najwięcej luk w terenowym materiale statystycznym.

Zgodnie z Uchwałą Prezydium RN m. st. Warszawy z dnia 3 III 1953 r. Nr 11/328 Dział Statystyki został wyłączony z MKPG i z dniem 5 III 1953 r. rozpoczął samodzielną działalność w oparciu o Tymczasowy Statut Organizacyjny. Na stanowisko kierownika Wydziału powołana została Stanisława Bakal-Głowińska, wieloletni kierownik Oddziału Demograficznego i z-ca naczelnika b. Wydziału Statystyki, ostatnio p.o. kierownika Działu Statystyki MKPG. W dniu 1 VIII 1953 r. Wydział Statystyki dysponował 23 etatami. Z Wydziału Zdrowia przejęto 2 pracowników, wykonujących prace statystyczno-sprawozdawcze z zakresu ruchu naturalnego ludności. W oparciu o instrukcje GUS z dnia 3 VII 1953 r. w zakresie działania i podziału funkcji w wydziałach statystycznych Wydział opracował nowy statut organizacyjny.

W 1956 r. w prezydiach rad narodowych powołano 1-osobowe referaty statystyków dzielnicowych w liczbie 8 osób — absolwentów SGPiS, którzy zostali przeszkoleni na specjalnym teoretyczno-praktycznym 2-tygodniowym kursie w Wydziale Statystyki. Do ważniejszych zadań *statystyka dzielnicowego* należało zorganizowanie i usystematyzowanie prac statystycznych na terenie DRN, zbieranie materiałów statystycznych i dokonywanie opracowań dla potrzeb Prezydium. Z dniem 1 V 1958 r. statystycy dzielnicowi przeszli do Wydziału Statystyki, tworząc odrębną komórkę zajmującą się problemami dzielnic — Oddział Statystyki Dzielnicowej. W dniu 1 X 1956 r. w Wydziale Statystyki utworzony został Oddział Budżetów Rodzinnych. Badaniem objęto rodziny robotników oraz pracowników umysłowych. W końcu 1957 r. badaniem objętych było 6 zakładów przemysłowych (92 rodziny robotników oraz 18 rodzin pracowników umysłowych, jak również 52 rodziny nauczycieli). W 1958 r. Oddział Budżetów Rodzinnych przejęty został przez GUS. Program prac Wydziału Statystyki na 1957 r. został rozszerzony przez wprowadzenie nowych opracowań statystyczno-analitycznych. Wydział Statystyki w dniu 1 V 1958 r. dzielił się na następujące oddziały:

- Koordynacji i Nadzoru (6 osób),
- Statystyki Gospodarczej (11 osób),
- Statystyki Społecznej (7 osób),
- Opracowań Dzielnicowych (8 osób),
- Badania Budżetów Rodzinnych (13 osób),
- Sekretariat (1 osoba).

W 1959 r. liczba personelu zmniejszyła się z 47 do 33 pracowników umysłowych wskutek przejęcia Oddziału Budżetów Rodzinnych przez GUS. Do zakresu działania Wydziału należało:

- zbieranie, kontrolowanie, opracowywanie i analizowanie sprawozdań statystycznych,
- prowadzenie badań statystycznych zarządzanych przez GUS i prezydium RN,
- opracowywanie wydawnictw statystycznych i udzielanie informacji statystycznych,
- koordynacja prac statystycznych zgodnie z instrukcjami zatwierdzonymi przez prezesa GUS,
- przeprowadzanie inspekcji i kontroli prac statystyczno-sprawozdawczych,
- zwalczanie i unieważnianie nielegalnej sprawozdawczości zgodnie z uchwałą Rady Ministrów Nr 513/52,
- przeprowadzanie szkolenia zawodowego i instruktażu pracowników komórek statystyczno-sprawozdawczych w jednostkach planu terenowego,
- składanie do kolegów karno-administracyjnych wniosków o ukaranie winnych naruszania zasady rzetelności i terminowości sprawozdań statystycznych.

W dniu 1 VIII 1960 r. stanowisko kierownika Wydziału Statystyki powierzone zostało Stanisławowi Konferowiczowi. W 1961 r. opracowano i wydano *Rocznik Statystyczny Warszawy 1961* oraz *Mały Rocznik Statystyczny Warszawy 1961*.

Lata 1962—1994

W 1962 r. zapoczątkowany został nowy etap w rozwoju statystyki. W czerwcu 1962 r. Wydział Statystyki Prezydium RN m. st. Warszawy wyodrębnił się z Rady Narodowej i podporządkowany został Głównemu Urzędowi Statystycznemu, przyjmując nazwę Miejski Urząd Statystyczny m. st. Warszawy. Było to możliwe dzięki ustawie z dnia 15 II 1962 r. o organizacji statystyki państwowej, na mocy której utworzone zostały wojewódzkie i miejskie urzędy statystyczne oraz powiatowe i miejskie inspektoraty statystyczne, podporządkowane Głównemu Urzędowi Statystycznemu.

Na stanowisko dyrektora Urzędu powołana została Alicja Lenartowicz, poprzednio z-ca kierownika Wydziału Statystyki. Pełniła tę funkcję do 21 VII 1968 r. Kolejnym dyrektorem był Leszek Lignar (1 XII 1968—16 VI 1975).

Rozpoczyna się dynamiczny rozwój statystyki terenowej. Z roku na rok wzrasta liczba sprawozdań doprowadzanych do Miejskiego Urzędu Statystycznego. Równocześnie podejmowane są poważne badania statystyczne,

uzupełniające wiadomości o mieście i pozwalające na coraz bardziej wszechstronną ocenę sytuacji gospodarczej i społecznej miasta.

Zarządzeniem prezesa Głównego Urzędu Statystycznego terenowym organom statystyki nadany został regulamin organizacyjny. Na jego mocy oraz na podstawie odrębnych decyzji prezesa GUS w skład Miejskiego Urzędu Statystycznego m. st. Warszawy wchodziło 9 komórek organizacyjnych (oddziałów):

- Opracowań Zbiorczych,
- Statystyki Przemysłu,
- Statystyki Inwestycji i Budownictwa,
- Statystyki Obrotu Towarowego,
- Statystyki Gospodarki Komunalnej, Mieszkaniowej, Transportu, Rolnictwa i Finansów,
- Statystyki Społecznej,
- Statystyki Zatrudnienia,
- Opracowań Wstępnych,
- Gospodarczych.

Do wykonywania prac obliczeniowych służyła Urzędowi Stacja Techniki Statystycznej zlokalizowana przy ul. Corazziego 7. Na podkreślenie zasługuje także fakt przyjęcia przez terenowe organy statystyki państwowej całej sprawozdawczości planu centralnego, co pozwoliło na kompleksowe opracowywanie analiz i dokonywanie oceny zachodzących zmian i przeobrażeń w życiu społeczno-gospodarczym województwa (powiatu, miasta). W myśl nowego regulaminu do zadań pierwszoplanowych urzędów statystycznych należało dostarczanie władzom szybkich i wyczerpujących informacji statystycznych, ujmujących kompleksowo najbardziej zasadnicze zjawiska ekonomiczno-społeczne. Charakter pracy uległ zasadniczej zmianie, gdyż w nowym modelu organizacyjnym szczególnej wagi nabrały prace o charakterze analitycznym i badawczym. Zakres zadań terenowych organów statystyki państwowej w latach 1962—1994 ulegał zmianom w zależności od zmieniających się metod zarządzania gospodarką narodową (m.in. w związku z reformą gospodarczą lat osiemdziesiątych), a także z wprowadzonym w 1975 r. nowym podziałem administracyjnym kraju. Miejski Urząd Statystyczny przekształcony został w Wojewódzki Urząd Statystyczny (WUS), który swoim zasięgiem działania objął obok Warszawy również nowo utworzone województwo stołeczne warszawskie. Zmiana w podziale administracyjnym kraju spowodowała, iż zniesiony został Wojewódzki Urząd Statystyczny, który dotąd obejmował swoim zasięgiem województwo warszawskie. Z tego Urzędu przeniesiono do pracy w nowo utworzonym WUS 35 osób — najlepiej wykwalifikowanej kadry. Na terenie okalającym Warszawę pozostawiono 5 oddziałów terenowych (dawnych powiatowych inspektoratów statystycznych) w: Nowym Dworze Mazowieckim, Otwocku, Piasecznie, Pruszkowie i Wołominie, które stanowiły integralną część WUS. Placówki te funkcjonują do dzisiaj. Dyrektorem

WUS został Marian Krupa, były dyrektor Wydziału Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej Wojewódzkiego Urzędu, w związku z nagłą śmiercią długoletniego dyrektora WUS Leszka Lignara.

W 1976 r. do WUS włączono Warszawski Ośrodek Elektroniczny przy ul. Corazziego 7 — dawną Stację Techniki Statystycznej.

W 1983 r. dyrektorem WUS został Stanisław Wroński, były zastępca dyrektora Wydziału Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej w Urzędzie m. st. Warszawy. 15 kwietnia 1983 r. nadany został WUS nowy regulamin organizacyjny (na podstawie zarządzenia nr 48 prezesa GUS z dnia 30 września 1982 r.). W skład Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego w m. st. Warszawie weszło 19 komórek organizacyjnych (oddziałów).

W 1992 r. Stanisław Wroński przeszedł na emeryturę. Na stanowisko dyrektora prezes GUS powołał z dniem 1 lutego 1992 r. Bogusławę Bułską, dotychczasowego zastępcę dyrektora. Na podstawie decyzji prezesa GUS z dnia 17 stycznia 1992 r. dyrektor WUS wprowadził zmiany w strukturze organizacyjnej Urzędu. Dotychczas funkcjonowały 34 komórki organizacyjne (łącznie z referatami i sekcjami wchodzącymi w skład oddziałów i działów). Rozdrobnienie organizacyjne powodowało utrudnienia w sprawnym funkcjonowaniu Urzędu. Zgodnie z zarządzeniem dyrektora WUS nr 2 z 27 stycznia 1992 r. w skład Urzędu wchodzi 13 komórek organizacyjnych, w których funkcjonują jedynie grupy problemowe stanowisk pracy, bez wyodrębnionych organizacyjnie struktur. Przyjęcie tego rozwiązania wpłynęło na ulepszenie organizacji pracy, przecięcie sporów kompetencyjnych pomiędzy komórkami, skrócenie procesu realizacji decyzji, usprawnienie systemu kontroli realizacji zadań. W skład WUS wchodzi 13 komórek organizacyjnych (wydziałów):

- 1) Koordynacji Statystyki i Rejestracji Podmiotów,
- 2) Analiz i Opracowań Zbiorczych,
- 3) Badań Gospodarczych,
- 4) Badań Społecznych,
- 5) Przyjmowania i Kontroli Sprawozdawczości,
- 6) Informatyki,
- 7) Ogólny,
- 8) Dział Finansowo-Księgowy,
- 9) 5 oddziałów terenowych (j.w.).

Usytuowanie statystyki, w całym powojennym okresie, jako w pewnym sensie „publicznej służby informacyjnej”, finansowanej w pełni ze środków budżetu państwa uświadomiło statystykom, że ich podstawowe funkcje polegają na sumiennym i rzetelnym zebraniu i opracowaniu informacji, że ich zadania powinny kończyć się na wydaniu odpowiednich publikacji i ewentualnie na zadbaniu, aby zostały one dostarczone odpowiednim użytkownikom.

Obecnie sytuacja radykalnie się zmienia. Uznanie usługowego charakteru działalności służb statystycznych stawia przed całym systemem statystyki

szereg istotnych wyzwań, wynikających z konieczności uwzględnienia w tej działalności reguł gospodarki rynkowej. Użytkownicy informacji statystycznej są bardzo zróżnicowani. Nie zawsze ich potrzeby są równie wyraźnie i jednoznacznie definiowane oraz często podlegają zmianom. Istnieje potrzeba zwiększenia wysiłków w zakresie lepszego rozpoznania i bieżącego korygowania zapotrzebowania na informację. Najważniejszą bodaj metodą realizacji tego zadania jest wypracowanie systemu bieżących kontaktów i współpracy z użytkownikami. Temu celowi służy funkcjonujący w Urzędzie *System Informacyjny WUS*, dostępny dla ogółu społeczeństwa. Plany wydawnicze są również przysyłane do władz, instytucji i urzędów, a także omawiane na konferencjach prasowych. Chodzi właśnie o dostosowanie tematyki do określonych potrzeb użytkowników.

W latach 1992—1994 nastąpiła ewolucja systemu publikacji i informacji. Wprowadzono podział wydawnictw na grupy wydawnicze, do których należą:

- roczniki statystyczne,
- analizy statystyczne,
- informacje, opracowania statystyczne,
- porównania międzynarodowe.

Od 1991 r. rozpoczęto wydawanie miesięcznika poświęconego Warszawie *Przegląd statystyczny Warszawa*, zawierającego również porównania międzynarodowe i cieszącego się dużym zainteresowaniem odbiorców. Duży dorobek istnieje w zakresie porównań międzynarodowych. Wydano wspólne publikacje z Budapesztem, Pragą, Wilnem. W fazie końcowej są publikacje o Warszawie i Berlinie oraz Mińsku.

Od 1994 r. Urząd wydaje raz w miesiącu gazetę *Warszawski Miesiąc*, która trafia do urzędów, banków, instytucji i do społeczeństwa. Lata 1992—1994 należą również do bardzo owocnych w zakresie kontynuowania i nawiązywania kontaktów zagranicznych. Najdłużej, bo już ponad 20 lat, Urząd współpracuje z Urzędem Statystycznym w Tokio.

W wyniku listu intencyjnego prezydenta miasta do merów stolic europejskich oraz pisma dyrektora WUS do 26 urzędów statystycznych miast i stolic Europy, nawiązano współpracę z tymi urzędami. Nastąpiła bogata wymiana publikacji, roczników, monografii, folderów i publikacji regionalnych. Przesłane materiały wykorzystywane są w publikacjach WUS. W 1994 r. Urząd podpisał umowy dwustronne o współpracy z Krajowym Urzędem Statystycznym w Berlinie oraz Mińskim Urzędem Statystycznym, a także list intencyjny w zakresie współpracy w statystyce z Dyrekcją Budapeszteńską i Województwa Peszt Centralnego Urzędu Statystycznego.

Godną odnotowania jest również dobra współpraca WUS z Urzędem Wojewódzkim i Urzędem m. st. Warszawy. Program wydawniczy corocznie przedstawiany jest Urzędowi Wojewódzkiemu i Urzędowi m. st. Warszawy. Wszystkie publikacje wydawane przez WUS przekazywane są wojewodzie i prezydentowi. Specjalnie dla potrzeb wojewody Urząd przygotowuje na

początku miesiąca krótkie wiadomości statystyczne o województwie oraz dla potrzeb prezydenta — krótkie wiadomości statystyczne o Warszawie.

Dyrektor WUS był członkiem Wojewódzkiego Zespołu do Spraw Reformy Administracji Publicznej oraz jest członkiem Rady Programu Warszawa XXI. W skład komitetu roboczego Programu Warszawa XXI wchodzi i aktywnie uczestniczy dwóch specjalistów z Urzędu. WUS zapraszany jest na seminaria krajowe i międzynarodowe organizowane przez Prezydenta m. st. Warszawy, czynnie współpracuje z zespołem Analiz Ekonomicznych m. st. Warszawy oraz Amerykańską Agencją Rozwoju Międzynarodowego. Na życzenie prezydenta miasta wydany został *Raport o stanie Warszawy 1994*. Pracownicy WUS uczestniczyli również w 1994 r. w pracach związanych z liczeniem wyników wyborów do Sejmu i Senatu, za co otrzymali serdeczne podziękowanie od Wojewódzkiego Biura Wyborczego. Dla potrzeb parlamentarzystów została opracowana specjalna publikacja *Statystyczna panorama województwa*.

mgr Bogusława Bulska — dyrektor Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego w Warszawie.

Jan BERGER

UTWORZENIE WARSZAWSKIEGO KOMITETU STATYSTYCZNEGO

Organizacja badań statystycznych w Królestwie Polskim przed powstaniem Warszawskiego Komitetu Statystycznego

Na ziemiach polskich pierwszą instytucją statystyczną, a jednocześnie jedną z pierwszych w Europie, było Biuro Statystyczne utworzone w 1810 r. w Warszawie. Podlegało ono bezpośrednio Min. Spraw Wewnętrznych Księstwa Warszawskiego i było centralnym państwowym organem w zakresie statystyki. W biurze tym m.in. opracowano wyniki spisu ludności przeprowadzonego w 1810 r. Jego działalność była jednak bardzo krótka.

Po utworzeniu w 1815 r. Królestwa Polskiego prowadzeniem prac statystycznych zajmowała się Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych, w której powołano Biuro Statystyczne wchodzące w skład Wydziału Administracji Ogólnej tej Komisji. Biuro to istniało — chociaż z przerwami — do 1830 r. Również po Powstaniu Listopadowym w tymże Wydziale Administracji Ogólnej Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych (KRSWiD) działała — także z przerwami — Sekcja Statystyczna i Oddział Statystyczny.

Prace Sekcji i Oddziału Statystycznego polegały w zasadzie tylko na opracowywaniu materiałów statystycznych nadsyłanych z urzędów gubernialnych, do których wpływały one z jednostek niższych szczebli administracyjnych. W urzędach gubernialnych sprawami statystyki zajmował się zwykle jeden urzędnik, często nie przygotowany do tego typu prac i wykonujący zwykle jeszcze inne prace. Oczywiście taki system zbierania danych i przeprowadzania badań statystycznych nie przynosił zbyt wiarygodnych wyników.

Sprawy organizacji badań statystycznych w Królestwie Polskim stały się więc w początkach lat sześćdziesiątych XIX wieku przedmiotem dyskusji w Radzie Stanu. W wyniku tej dyskusji powstał nawet projekt utworzenia Centralnego Komitetu Statystycznego z szerokimi uprawnieniami, a także powołania placówek statystycznych w każdej guberni i specjalnego urzędnika w urzędach powiatowych. Wybuch Powstania Styczniowego zaha-

mował te inicjatywy i spowodował nawet w 1863 r. likwidację Oddziału Statystycznego, jako odrębnej placówki statystycznej. Jej zadania przejęły inne sekcje Wydziału Administracji Ogólnej KRSWiD, które jednak także do 1867 r. uległy likwidacji w ramach stopniowego ograniczania autonomii i odrębności ustroju Królestwa Polskiego.

Powstanie Warszawskiego Komitetu Statystycznego

Od 1868 r. przez 20 lat nie było w Warszawie żadnego centralnego państwowego urzędu do gromadzenia i opracowywania materiałów statystycznych z obszaru Królestwa Polskiego. Prowadzenie działalności statystycznej powierzono redaktorom urzędowych dzienników gubernialnych, jako jeden z ich obowiązków służbowych. Opracowywanie i publikowanie danych statystycznych odbywało się więc tylko na szczeblu guberni. Jedynie w Magistracie Warszawy utworzono w 1864 r. placówkę statystyczną, przekształconą w 1877 r. w odrębną Sekcję Statystyczną, pełniącą rolę miejskiego biura statystycznego. Władze poszczególnych guberni wydawały corocznie *Obzory (Przeglądy)* gubernialne (płockiej i radomskiej od 1870 r., pozostałych od 1871—1873), w których ogłaszano zestawienia statystyczne dotyczące zagadnień społeczno-gospodarczych danej guberni. Dane liczbowe publikowano też w tzw. *Pamiętnych książkach* wydawanych nieregularnie przez urzędy gubernialne w II połowie XIX i początkach XX wieku. W niektórych większych miastach przeprowadzano również tzw. jednolite spisy ludności, m.in.: w 1868 r. w Radomiu, w 1872 r. w Piotrkowie Trybunalskim, w 1882 r. w Warszawie i Kaliszu.

Zakres tematyczny tych wszystkich badań statystycznych był w wielu przekrojach nieporównywalny na szczeblu poszczególnych miast i guberni, a tym samym Królestwa. Poza tym nie wszystkie urzędy gubernialne dokonywały takiego samego grupowania danych dotyczących tej samej tematyki, a także nie stosowały takich samych metod ich opracowania i publikowania. Taki stan powodował, że często administracyjne władze gubernialne, a przede wszystkim centralne, nie dysponowały niezbędnymi i aktualnie informacjami statystycznymi.

Istniała zatem coraz większa potrzeba dokonania zmian w organizacji badań statystycznych w Królestwie Polskim. Rozumieli tę potrzebę przede wszystkim ci urzędnicy wyższych szczebli administracyjnych, którym potrzebne były dane statystyczne jak najbardziej zbliżone do rzeczywistości. Pierwszym wśród gubernatorów, który zgłosił projekt zreformowania organizacji prac statystycznych w podległym mu urzędzie gubernialnym był gubernator kaliski. W sprawozdaniu o stanie guberni za 1880 r. stwierdził on, że przy braku lokalnej instytucji statystycznej nie można w guberni prowadzić wszystkich niezbędnych prac statystycznych i w związku z tym urząd nie dysponuje niezbędnymi mu danymi liczbowymi. Należy więc utworzyć gubernialny komitet statystyczny.

Sprawozdanie to przesłane do rosyjskiego Komitetu Ministrów stało się początkiem kilkuletniej dyskusji o organizacji badań statystycznych w Królestwie Polskim i ewentualnym przyszłym utworzeniu centralnej instytucji statystycznej kierującej tymi badaniami w skali nie tylko kraju, ale i mniejszych jednostek administracyjnych.

Car Aleksander II po przeczytaniu tego sprawozdania skierował je do rozpatrzenia do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Rosji. Ówczesny minister Spraw Wewnętrznych Ignatiew nie podjął jednak decyzji o utworzeniu w Kaliszu odrębnego gubernialnego komitetu statystycznego, ale sprawę przekazał do dalszego załatwiania warszawskiemu Generał-Gubernatorowi Albiedzińskiemu, kierując do niego w listopadzie 1881 r. odpowiednie pismo. W piśmie tym sugerował utworzenie w Królestwie Polskim jednego centralnego urzędu statystycznego, a w urzędach gubernialnych wyznaczenie tylko jednego urzędnika do prowadzenia prac statystycznych.

W nawiązaniu do tego pisma warszawski Generał-Gubernator rozesłał do wszystkich 10 gubernatorów w Królestwie Polskim kolejne pismo, w którym przytaczając sugestie ministra Ignatiewa pytał o ich stanowisko w tej sprawie. Odpowiedzi gubernatorów były zróżnicowane. Pięciu z nich, tj. gubernator warszawski, lubelski, piotrkowski, siedlecki i suwalski, podzielając sugestie rosyjskiego ministra Spraw Wewnętrznych, zgłosiło wnioszek o powołanie w Warszawie *Centralnego Komitetu Statystycznego*, jako centralnej instytucji statystycznej w Królestwie Polskim, a w urzędach gubernialnych utworzenie jednoosobowych stanowisk do spraw statystyki. Urzędnicy na tych stanowiskach mieliby zajmować się wyłącznie sprawami statystyki, tzn. zbieraniem informacji statystycznych z guberni i dostarczaniem ich do Warszawy do centralnego biura. Łomżyński gubernator również uznał, że należy utworzyć w Warszawie centralną placówkę statystyczną, ale jednocześnie zaznaczył, żeby nie powoływać w urzędach gubernialnych odrębnego stanowiska *statystyka*, a jedynie zwiększyć wysokość środków finansowych dla kancelarii redaktora urzędowych dzienników gubernialnych. Natomiast czterej pozostali gubernatorzy: radomski, kaliski, kielecki i plocki zaproponowali, by utworzyć w każdej guberni „Komitet Statystyczny”, z tym że gubernator radomski nie kwestionował także powołania centralnego urzędu statystycznego w Warszawie.

Środki finansowe na działalność gubernialnych komitetów statystycznych, jak i centralnego urzędu w Warszawie — według sugestii gubernatorów — powinny pochodzić głównie ze skarbu państwa. Gubernatorzy określili też wysokość środków finansowych, które ich zdaniem powinny zapewnić prawidłowe funkcjonowanie przyszłych instytucji statystycznych. Różnili się jednak w ocenie tej wysokości; i tak np. o ile gubernator radomski zaproponował, aby rocznie na działalność centralnego urzędu w Warszawie przeznaczyć 6000 rubli, a dla każdego z 10 gubernialnych komitetów statystycznych po 2500 rubli, to gubernator kaliski uznał, że dla kaliskiego komitetu wystarczy 2000 rubli, a kielecki gubernator ocenił, że roczna

działalność komitetu statystycznego guberni kieleckiej pochłonie tylko 1250 rubli.

Po otrzymaniu odpowiedzi od gubernatorów kolejny już warszawski Generał-Gubernator Hurko uznał, że należy powołać w Warszawie instytucję o nazwie *Centralny Komitet Statystyczny*, a prace statystyczne w urzędach gubernialnych trzeba tylko „ulepszyć”, przy czym nie określił szczegółowo na czym mają polegać zmiany w prowadzeniu prac statystycznych w guberniach.

Do prac w Centralnym Komitecie Statystycznym w Warszawie gen. Hurko proponował włączenie — oprócz pracowników etatowych — także przedstawicieli różnych instytucji, których zakres działalności obejmował aktualnie nie tylko Warszawę, ale i cały obszar Królestwa Polskiego.

Propozycje warszawskiego Generał-Gubernatora, dotyczące przyszłych instytucji statystycznych w Królestwie Polskim, przesłane do Sankt Petersburga 3 listopada 1883 r. były szczegółowo rozpatrzone przez tamtejszy Centralny Komitet Statystyczny podległy Min. Spraw Wewnętrznych. Dyskusje te trwały do połowy 1884 r., w ich wyniku przyjęto w zasadzie większość propozycji warszawskiego Generał-Gubernatora zamieniając m.in. w nazwie „Centralny Komitet Statystyczny” słowo „centralny” na „priwislanski”, z tym że później ostatecznie przyjęto nazwę „Warszawski Komitet Statystyczny”.

Postanowiono również, że *Warszawski Komitet Statystyczny*, chociaż będzie bezpośrednio podlegał warszawskiemu Generał-Gubernatorowi, to jednak będzie zobowiązany do dostarczania do *Centralnego Komitetu Statystycznego* w Sankt Petersburgu żądanych przez ten *Komitet* materiałów statystycznych, a także do nadsyłania wyników swych własnych badań.

Ustalono też, że członków *Warszawskiego Komitetu Statystycznego* będzie powoływał i odwoływał jedynie minister Spraw Wewnętrznych Cesarstwa Rosyjskiego, ale w uzgodnieniu i spośród kandydatur przedstawionych mu przez warszawskiego Generał-Gubernatora.

Formalne zatwierdzenie tych ustaleń i decyzji, jak i bardziej szczegółowych postanowień o działalności *Warszawskiego Komitetu Statystycznego* przeciągało się aż do końca 1887 r. Car Aleksander III bowiem dopiero 29 grudnia 1887 r. uchwałą pn. *O organizacji działu statystycznego w guberniach Królestwa Polskiego* powołał *Warszawski Komitet Statystyczny* jako centralną instytucję do zbierania i opracowywania materiałów statystycznych w Królestwie Polskim. Oprócz tego Komitetu w każdej z 10 guberni miał działać „urzędnik działu statystycznego”.

Uchwała ta — będąca ostatnim przed I wojną światową postanowieniem władz rosyjskich, dotyczącym statystyki — ukształtowała na okres ćwierćwiecza działalność *Warszawskiego Komitetu Statystycznego* i organizację prac statystycznych prowadzonych w Królestwie Polskim przez ten urząd.

Maria NIETYKSZA

STATYSTYKA LUDNOŚCIOWA WARSZAWY W DRUGIEJ POŁOWIE XIX I NA POCZĄTKU XX WIEKU

Warszawa w XIX wieku była największym miastem polskim i należała do grupy największych miast europejskich. Już w końcu XVIII wieku przekroczyła 100 tys. mieszkańców, a około 1800 r. zaliczała się do 22 miast europejskich tej skali wielkości. Na początku lat siedemdziesiątych XIX wieku znalazła się w grupie miast o liczbie mieszkańców ponad ćwierćmilionowej, a w dwadzieścia lat później — ponad półmilionowej. W przededniu pierwszej wojny światowej zaludnienie Warszawy wraz z przedmieściami (w granicach wielkiej inkorporacji z 1916 r.) szacuje się na około miliona. Warszawa zajęła wówczas ósme miejsce wśród miast europejskich.

Rozwój Warszawy, jako ośrodka o charakterze wielkomiejskim (urbanistyczny, demograficzny, gospodarczy), dokonywał się w warunkach zaborów. Dla wielkich stolic państw Europy właśnie funkcje stołeczne stanowiły jeden z głównych czynników miastotwórczych. Stołeczna rola Warszawy, ograniczona w stosunku do czasów przedrozbiorowych, miała jednak istotne znaczenie dla rozwoju miasta w czasach Księstwa Warszawskiego i konstytucyjnego Królestwa Polskiego. Została jednak znacznie zredukowana po Powstaniu Listopadowym, po Powstaniu Styczniowym władze rosyjskie zmierzały do politycznej degradacji miasta. W tym właśnie okresie — po Powstaniu Styczniowym, a zarazem po reformie uwłaszczeniowej w Królestwie — wzrost demograficzny Warszawy był szczególnie szybki. Ówczesny awans miasta wiązał się z ważnym miejscem, jakie zajęło w procesie industrializacji kraju oraz w rozwoju sieci nowoczesnej komunikacji kolejowej.

Warszawa wchłaniała rzesze imigrantów pochodzących przede wszystkim z rolniczych, słabo uprzemysławiających się regionów Królestwa. W wielkim skupisku miejskim dokonywały się charakterystyczne dla doby industrialnej przemiany struktury społeczno-zawodowej.¹⁾

¹⁾ Warszawa w XIX wieku zob. zwłaszcza: S. Kieniewicz: *Warszawa w latach 1795—1914*, Warszawa 1976; *Wielkomiejski rozwój Warszawy do 1918 r.*, pod red. I. Pietrzak-Pawłowskiej, Warszawa 1973 (tamże obszerna bibliografia przedmiotu); M. Nietyksza: *Ludność Warszawy na przełomie XIX i XX wieku*, Warszawa 1971.

Wyodrębniona miejska komórka statystyczna powstała w Warszawie w 1864 r. Różnorodne dane liczbowe, dotyczące także Warszawy, zbierano jednak już od drugiej połowy XVIII w., warto więc wspomnieć o tych działaniach statystycznych choćby pokrótce. Najwcześniejszy i w sposób najbardziej systematyczny zbierano dane o ludności. Osiemnastowieczne spisy mieszkańców Warszawy są jednak niepełne i stanowią podstawę szacunkowych obliczeń stanu rzeczywistego. Po III rozbiórce Polski statystyki pruskie obejmowały całą ludność osiadłą i oceniane są jako wiarygodne. W Księstwie Warszawskim przeprowadzono dwa spisy ludności: w 1808 r. i w 1810 r.²⁾ Statystyki z przełomu XVIII i XIX wieku opublikowane zostały w pracach H. Grossmana i S. Szymkiewicza.³⁾

W Królestwie Polskim coroczne obliczenia stanu ludności opierano na gminnych księgach ludności, które wprowadzono w Księstwie Warszawskim w 1810 r. i utrzymywano w Królestwie na mocy postanowienia z 1818 r. Do lat sześćdziesiątych były to księgi ludności stałej, a liczebność napływowej — w Warszawie znaczną i procentowo rosnącą — można określić tylko w przybliżeniu. Danych dla Warszawy, wobec zniszczenia archiwum miejskiego,⁴⁾ szukać trzeba w aktach władz centralnych Królestwa Polskiego, przede wszystkim Rady Stanu i Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych. Dysponujemy też współczesnymi publikacjami materiałów urzędowych; do ważniejszych należą prace F. Rodeckiego, M. Zawielejskiego i L. Wolskiego. Wymiana ksiąg ludności w 1862 r. i ponownie w 1865 r., prowadzenie ksiąg ludności stałej, niestałej i czasowo przebywającej, spowodowało znaczną poprawę bieżącej ewidencji, która stanowiła nadal podstawę wiedzy o zaludnieniu miasta.⁵⁾

O Warszawie pierwszej połowy XIX wieku powstały także współcześnie opracowania historyczno-statystyczne, oparte częściowo na nie istniejących już materiałach urzędowych.⁶⁾ Mają więc dla nas walor źródłowy.

²⁾ Krytyczna ocena statystyk XVIII—XIX wieku zob. I. Gieysztorowa: *Wstęp do demografii staropolskiej*, Warszawa 1976. Z nowszych prac dotyczących problematyki demograficznej osiemnastowiecznej Warszawy zasługuje na uwagę, zwłaszcza: C. Kukło: *Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie*, Białystok 1991; Tamże bibliografia źródeł i opracowań.

³⁾ H. Grossman: *Struktura społeczna i gospodarka Księstwa Warszawskiego na podstawie spisów ludności 1808—1810*, Warszawa 1925; S. Szymkiewicz: *Warszawa na przełomie XVIII i XIX w. w świetle pomiarów i spisów*, Warszawa 1959.

⁴⁾ Zbiory Archiwum Miejskiego Warszawy częściowo uległy zniszczeniu podczas powstania warszawskiego w sierpniu 1944 r., pozostałe materiały spalone zostały przez Niemców po upadku powstania, 4 XI 1944 r.; ocalało bardzo niewiele, o drugorzędnym znaczeniu. Zob. E. Szwankowski: *Archiwum Miejskie w Warszawie (w:) Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, T. II, Warszawa 1955, s. 370.

⁵⁾ Zob. J. K. Janczak: *Instytucje i rozwój myśli statystycznej w Królestwie Polskim do 1868 r. (w:) Rozwój myśli i instytucji statystycznych na ziemiach polskich*, Biblioteka Wiadomości Statystycznych, T. 42, Warszawa 1994, s. 117—129. Tęgoż autora cykl artykułów poświęconych analizie statystyki ludności Królestwa Polskiego do 1866 r. — *Przeszłość Demograficzna Polski*, tomy: 14, 16 i 17; tamże pełna informacja o drukach statystycznych.

⁶⁾ Ł. Gołębiowski: *Opisanie historyczno-statystyczne miasta Warszawy*, Warszawa 1826; F. M. Sobieszczański: *Rys historyczno-statystyczny wzrostu i stanu miasta Warszawy*, Warszawa 1848.

Pierwsza miejska komórka statystyczna utworzona w 1864 r. była zaledwie dwuosobowa. Decyzją ówczesnego prezydenta Warszawy gen. K. Witkowskiego utworzono w Wydziale Administracyjnym Magistratu stanowisko „ławnika do czynności statystycznych”, któremu oddano do pomocy sekretarza. W nie zmienionym kształcie komórka ta działała do 1876 r. Według informacji *Rocznika Wydziału Statystycznego Magistratu m. st. Warszawy* z 1917 r., w archiwum miejskim nie zachowały się ślady działalności sekcji z lat 1864—1877.⁷⁾ Prawdopodobnie jej głównym zadaniem było wówczas przygotowywanie materiałów dla władz rosyjskich do tzw. *Obzorów (Przeglądów)*, drukowanych jako załączniki do rocznych sprawozdań gubernatorów. *Obzor goroda Warszawy* drukowano niezależnie od *Obzorów* warszawskiej guberni. Będzie o nich mowa dalej, trzeba jednak powiedzieć, że zawierały one tylko podstawowe dane o ludności oraz „stanie przemysłu i rękodzieł”.

Poszerzenie wiedzy o mieszkańcach miasta stało się niezbędne w latach siedemdziesiątych, gdy za prezydentury S. Starynkiewicza podjęto plany budowy wodociągów i kanalizacji w Warszawie. Zbieranie i opracowywanie danych powierzył Starynkiewicz Sekcji Statystycznej, wyodrębnionej formalnie w Wydziale Administracyjnym Magistratu w 1876 r. Na jej kierownika prezydent powołał wybitnego statystyka Witolda Załęskiego. Stałe biuletyny Sekcja zaczęła publikować w styczniu 1877 r. (*biuletyn tygodniowy*). W ciągu pierwszych kilku lat ustaliła się organizacja statystyki miejskiej, której zasady pozostały nie zmienione od 1881 r. (kiedy wprowadzono nowe przepisy dotyczące rejestracji zgonów) do pierwszej wojny światowej.⁸⁾

Trudno przecenić zasługi Załęskiego dla statystyki polskiej w drugiej połowie XIX wieku, a szczególnie dla Warszawy. Działał na wielu polach. Wykładał ekonomię i statystykę w Szkole Głównej Warszawskiej, a następnie w Szkole Handlowej. Był autorem prac z zakresu teorii i historii statystyki, uczestniczył w międzynarodowych kongresach statystycznych i przyszczeptał ich dorobek na polski grunt. Publikował źródłowe opracowania statystyczne dotyczące całego Królestwa Polskiego oraz Warszawy; mają one niekwestionowaną wartość, zwłaszcza dla badań nad procesami demograficznymi, gospodarczymi i społecznymi w okresie przyspieszonych przemian we wszystkich tych dziedzinach. Sekcją Statystyczną w Warszawie Załęski kierował od 1876 r. do swej śmierci w 1908 r. Władze rosyjskie udzielały na prace Sekcji skromnych środków finansowych, zezwalały na bardzo ograniczony pod względem merytorycznym zakres badań. A jednak Załęski potrafił stworzyć w Magistracie nowoczesne biuro statystyczne. Z jego inicjatywy i pod jego kierunkiem przeprowadzono w Warszawie w 1882 r. (na koszt Magistratu) nowoczesny jednodniowy spis

⁷⁾ *Czterdziestolecie Biura Statystycznego m. st. Warszawy (1877—1917)*, *Rocznik Wydziału Statystycznego Magistratu m. st. Warszawy*, Rok 1917, s. VII—VIII.

⁸⁾ Tamże, s. VIII—IX.

mieszkańców. Załęski przygotował do publikacji wyniki tego spisu. Gdy w 1897 r. przeprowadzono w cesarstwie rosyjskim pierwszy powszechny spis ludności, Załęski był sekretarzem Miejskiej Komisji Spisowej w Warszawie.⁹⁾

W ciągu ostatnich kilku przedwojennych lat, po śmierci Załęskiego, Sekcją Statystyczną kierował Adam Zakrzewski.

Do końca panowania rosyjskiego w Królestwie Polskim działalność Sekcji Statystycznej w Magistracie Warszawy ograniczała się w zasadzie do zbierania i opracowywania danych dotyczących stanu i ruchu ludności.

Publikowano trzy podstawowe serie sprawozdawcze różniące się zakresem tematycznym i częstotliwością; sprawozdania tygodniowe i roczne o ruchu ludności oraz miesięczną statystykę śmiertelności. Sprawozdania tygodniowe i miesięczne w całym omawianym okresie, a sprawozdania roczne do 1901 r. drukowane były jako dodatek do *Warszawskiej Gazety Policyjnej*, brakowało bowiem funduszy na druk samodzielny. Opuszczenie Warszawy przez Rosjan latem 1915 r. nie spowodowało przerwy w opracowywaniu i publikacji danych o ludności. Kontynuował je zorganizowany Wydział Statystyczny przy zarządzie m. st. Warszawy.

Biuletyny redagowano zgodnie ze schematem zaleconym na międzynarodowym kongresie statystycznym w Budapeszcie w 1876 r.; z niewielkimi zmianami obowiązywał on przez cały czas działania Sekcji.¹⁰⁾

W sprawozdaniach tygodniowych¹¹⁾ zestawiano liczby urodzeń żywych i martwych z podziałem na płeć, urodzenia ślubne i nieślubne, podwójne, potrójne itd. Liczby urodzeń i ślubów podawano też w korelacji z wyznaniem, przy czym uwzględniano wyznania chrześcijańskie oraz mojżeszowe i mahometańskie. Oznaczenia w tabelach wskazują, iż dane o ruchu naturalnym ludności wyznań chrześcijańskich czerpano wprost z parafii, a nie za pośrednictwem ksiąg ludności. Natomiast danych o ruchu naturalnym Żydów dostarczali urzędnicy przy cyrkulach policyjnych, którzy ukazem z 1870 r. zostali powołani do prowadzenia ksiąg metrykalnych wyznań niechrześcijańskich. Dane o śmiertelności uwzględniały podział według wieku i cyrkulów policyjnych; osobno podawano zmarłych spośród przyjezdnych. Biuletyn informował także o chorych w szpitalach cywilnych, podawał rodzaje chorób, wiek i liczbę zmarłych. Biuletyny tygodniowe zamieszczały — obok danych o ruchu naturalnym — tabelę cen „przedmiotów najniezbędniejszych”, stopniowo rozbudowywaną.

⁹⁾ J. Berger: *Witold Załęski 1836—1908* (w:) *Sylwetki statystyków polskich*, Łódź 1984, s. 37 i 38.

¹⁰⁾ *Ruch ludności miasta Warszawy za okres dwudziestoletni (1882—1901)*, opracowany przez Sekcję Statystyczną Magistratu m. Warszawy, Warszawa 1902, wstęp W. Załęskiego, s. 5; *Rocznik Wydziału Statystycznego Magistratu m. Warszawy*, Rok 1917, s. VIII.

¹¹⁾ *Sprawozdanie tygodniowe Sekcji Statystycznej Magistratu miasta Warszawy*, Warszawa (drukowane jako dodatek do *Warszawskiej Gazety Policyjnej*, 1877—1915).

Pierwszy biuletyn roczny, za 1877 r., opublikowano w 1878 r. Do 1901 r., jak wspomniano wyżej, także zestawienia roczne drukowano jako dodatek do *Warszawskiej Gazety Policyjnej*. Nosiły one tytuł: *Sprawozdanie o ruchu ludności miasta Warszawy za rok...* Dopiero w 1902 r. rozpoczęto serię pod nazwą *Prace statystyczne Magistratu m. Warszawy*, w której sprawozdania roczne stanowiły odrębne zeszyty.¹²⁾ Początkowo ich zawartość ograniczała się do podstawowych danych sumarycznych, stopniowo jednak były rozbudowywane i wzbogacane.

Dorobek Sekcji Statystycznej z okresu do 1902 r. został ujednolicony i opublikowany w dwóch wydawnictwach obejmujących lata 1882—1893 i 1882—1901.¹³⁾ Zestawiono w nich roczne dane o ruchu naturalnym ludności w Warszawie. Oba wydawnictwa podają też ogólne liczby mieszkańców w kolejnych latach. Późniejsze uwzględnia skład wyznaniowy, elementy ruchu naturalnego przedstawiono w nim w szerszym ujęciu niż w publikacji z 1894 r. Zawartość zeszytów z lat 1902—1915 nie jest w pełni ujednolicona, niewątpliwie wyraźne jest dążenie do poszerzenia informacji o ruchu naturalnym.¹⁴⁾

Ogólne liczby mieszkańców Warszawy publikowane w sprawozdaniach rocznych Sekcji Statystycznej odnoszą się do ludności faktycznej, to znaczy tzw. stałej i niestałej rzeczywiście zamieszkałej w mieście oraz przebywających w nim cudzoziemców. Nie zaliczano do mieszkańców Warszawy osób przyjezdnych, wojskowych, którzy nie zajmowali w mieście mieszkań (wojsko skoszarowane) oraz mieszkańców „stałych” (prawnych), którzy w mieście nie mieszkali. Jasność co do kategorii ludności ujętej w miejskiej statystyce Warszawy jest istotna ze względu na ocenę wiarygodności liczb oraz ich porównywalność z innymi danymi. Wiadomo bowiem, że w urzędowych źródłach z omawianego okresu, dotyczących Królestwa Polskiego, podawano liczby w różny sposób wyprowadzane z ksiąg ludności.¹⁵⁾

Trzecią serię sprawozdawczą — *miesięczną statystykę śmiertelności* — zaczęto publikować w 1885 r.¹⁶⁾ W zestawieniach tych uwzględniano podziały według wieku i cyrkulów policyjnych, przyczyn śmierci i cyrkulów (z bardzo szczegółowym wyliczeniem chorób), przyczyn śmierci i wieku oraz według stanu cywilnego i kategorii zajęć.

¹²⁾ *Sprawozdanie o ruchu ludności miasta Warszawy za rok...* (od 1908 r.: *Ludność miasta Warszawy w roku...*), prace Sekcji Statystycznej Magistratu m. Warszawy, 1902—1915.

¹³⁾ *Ruch ludności miasta Warszawy za okres dwunastoletni (1882—1893)* oprac. przez Sekcję Statystyczną Magistratu m. Warszawy, Warszawa (1894); *Ruch ludności miasta Warszawy za okres dwudziestoletni...* — (por. przypis 10).

¹⁴⁾ Szczegółowa informacja o zawartości sprawozdań rocznych — zob. M. Nietyksza: *Ludność Warszawy...*, s. 232 i 233.

¹⁵⁾ Wiele uwagi poświęcił tej sprawie S. Szulc w podstawowej dla oceny druków statystycznych pracy pt. *Wartość materiałów statystycznych dotyczących stanu ludności byłego Królestwa Polskiego*, Warszawa 1920.

¹⁶⁾ *Statystyka śmiertelności miasta Warszawy*, Warszawa (druk. jako dodatek miesięczny do *Warszawskiej Gazety Policyjnej*, 1885—1915).

Materiały statystyczne dotyczące ludności Warszawy, innej niż Sekcja Statystyczna Magistratu proveniencji, to przede wszystkim wspomniane już *Obzory goroda Warszawy*¹⁷⁾ oraz *Trudy (Prace)* Warszawskiego Komitetu Statystycznego.

Obzory poszczególnych guberni zaczęto opracowywać po wprowadzeniu nowego podziału administracyjnego Królestwa Polskiego na 10 guberni w 1867 r. Uważano je za tajemnicę państwową i skompletowanie pełnych serii jest bardzo trudne.¹⁸⁾ *Obzory goroda Warszawy* podawały, obok ogólnych liczb ludności i składu wyznaniowego, tylko wiadomości najbardziej podstawowe o ruchu ludności. Brak na przykład tak ważnych informacji, jak wiek zmarłych i przyczyny zgonów. Warte jest jednak podkreślenia, że zarówno dane dla Warszawy, jak i guberni warszawskiej odnosiły się do ludności faktycznej, podczas gdy — do 1889 r. — *Obzory* innych guberni podawały ludność prawną. Dopiero po tej dacie zaczęto stopniowo zmieniać metodę obliczeń. Globalne liczby mieszkańców Warszawy są na ogół zbieżne z danymi Sekcji Statystycznej, należy więc sądzić, że rząd gubernialny warszawski korzystał z wyników prac Magistratu.

Warszawski Komitet Statystyczny (WKS) był instytucją obejmującą swym działaniem całe Królestwo Polskie. Wyniki swych prac, dotyczących różnorodnych zagadnień, opublikował w 40 tomach w latach 1889—1914; wydane drukiem materiały zamykają się na 1909 r.¹⁹⁾ Materiały za lata 1910—1913 zostały częściowo wykorzystane w innych wydawnictwach statystycznych opublikowanych już w czasie wojny.²⁰⁾

WKS prowadził badania demograficzne, niezależnie od gubernialnych urzędów statystycznych, ujednoliconą metodą dla całego kraju. Ocena S. Szulca oparta na nie istniejących już archiwaliach, jest bardziej korzystna dla prac Komitetu,²¹⁾ z uwagi na większą szczegółowość, staranną technikę i dobrą korektę. Dla Warszawy dane WKS są fragmentaryczne i znacznie mniej szczegółowe niż w publikacjach Sekcji Statystycznej przy Magistracie. Toteż w badaniach nad Warszawą ustalenia tej instytucji statystycznej dotyczące stosunków demograficznych w Królestwie, mogą być przydatne do zestawień porównawczych i wzbogacenia krytyki źródeł.

W drugiej połowie XIX wieku jednodniowe powszechne spisy ludności przeprowadzano już regularnie w wielu krajach europejskich. Podstawowe znaczenie tego typu źródła, dla badań ludnościowych, jest sprawą bezsporną. W Rosji pierwszy spis powszechny przeprowadzono dopiero

¹⁷⁾ *Obzor goroda Warszawy za god... Prilożenie k wsiepoddanniejшему otczetu*, Warszawa...

¹⁸⁾ *Krytyczna analiza danych demograficznych w Obzorach* — zob. S. Szulc, op. cit.

¹⁹⁾ *Trudy warszawskiego Statistycznego Komiteta*, Warszawa (tomy za lata 1889—1914).

²⁰⁾ *Rocznik statystyczny Królestwa Polskiego z uwzględnieniem innych ziem polskich*, oprac. pod kierunkiem S. Strasburgera, 1915; A. Krzyżanowski, K. Kumaniecki: *Statystyka Polski*, Kraków 1915.

²¹⁾ S. Szulc, op. cit., s. 25, 26, 29, 30.

w końcu XIX wieku, w 1897 r., i był to jedyny spis przed pierwszą wojną światową.²²⁾ W Warszawie — jak wiemy — przeprowadzono w 1882 r. staraniem Magistratu spis lokalny,²³⁾ co daje możliwość śledzenia dynamiki przemian w szybko rozwijającym się skupisku miejskim w końcu stulecia.

Ocenie obu tych spisów, jako źródła do badań nad ludnością Warszawy, poświęciłam odrębny artykuł, który został następnie włączony jako aneks do monografii o ludności Warszawy na przełomie XIX i XX wieku. Podkreślić trzeba, że brak archiwaliów związanych ze spisami ludności ogranicza krytykę omawianych źródeł do analizy wydawnictw spisowych.²⁴⁾

Kiedy w Wydziale Statystycznym m. st. Warszawy opracowywano wyniki spisu powszechnego z 1921 r., oceniono też dwa wcześniejsze spisy warszawskie. Pierwszy z 1882 r. uzyskał zdecydowanie pozytywną ocenę. Podkreślano dobry poziom naukowy, szeroki zakres tematyczny (objęcie obok ludności, także nieruchomości i mieszkań), sprawną organizację i poparcie społeczeństwa polskiego. W stosunku do spisu z 1897 r. wysunięto wiele zarzutów, podważających w zasadzie jego wiarygodność,²⁵⁾ w znacznym stopniu pokrywa się ta opinia z oceną S. Szulca przeprowadzoną w stosunku do serii tomów dotyczących całego Królestwa Polskiego.²⁶⁾

Spis warszawski zyskał też dobre oceny historyków miasta, spis ogólnorosyjski był i jest oceniany przez badaczy bardzo krytycznie. W moich własnych badaniach nad Warszawą oraz nad procesem urbanizacji Królestwa Polskiego²⁷⁾ spis 1897 r. okazał się źródłem przydatnym. Wiele słusznych zastrzeżeń, które się wobec tego spisu wysuwa, nie dyskwalifikuje go jako całości. Z pewnością opublikowany materiał wymaga bardzo wnikliwego i ostrożnego podejścia. Jednak świadomość zawartych w tym materiale zniekształceń pozwala, dzięki szczegółowym przeliczeniom, określić stosunkowo dokładnie rzeczywiste wielkości cech lub ich przybliżone wartości, albo też skłania do odrzucenia niektórych danych.

Zważywszy, że jest to jedyny powszechny spis ludności, jaki przeprowadzono w Królestwie Polskim przed pierwszą wojną światową, a jeden z dwóch spisów ludności Warszawy, największego polskiego miasta

²²⁾ *Pierwaja wsieobszczaja pieriepis nasilenija Rossijskoj Impirii 1897 goda*, t. LI: *Warszawskaja gubernija*, Pietierburg 1904, *Gorod Warszawa*, Pietierburg 1904.

²³⁾ *Rezultaty spisu jednodniowego ludności m. Warszawy 1882*; cz. 1. *Ludność pod względem wieku, stanu cywilnego*, Warszawa 1883; cz. 2. *Statystyka zabudowań*, Warszawa 1884; cz. 3. *Ludność według zajęć*, Warszawa 1885.

²⁴⁾ M. Nietyksza: *Spisy 1882 r. i 1897 r. jako źródło do badań nad ludnością Warszawy* (w:) *Studia Warszawskie*, t. II, *Warszawa popowstaniowa 1864—1918*, z. 1, Warszawa 1968; Aneks 1 w monografii *Ludność Warszawy...* (zob. przypis 1).

²⁵⁾ *Wyniki spisu powszechnego z 1921 r. na terenie m. st. Warszawy. Zestawienie i rozbiór krytyczny*, Prace Wydziału Statystycznego m. st. Warszawy, nr 3, Warszawa 1928, s. 2 i nast.

²⁶⁾ S. Szulc, op. cit., s. 19.

²⁷⁾ M. Nietyksza: *Ludność Warszawy... oraz Rozwój miast i aglomeracji miejsko-przemysłowych w Królestwie Polskim 1865—1914*, Warszawa 1986.

w okresie jego bardzo intensywnego wzrostu — niemały trud włożony w analizę spisu 1897 r. wydaje się opłacalny.

Statystyka ludnościowa Warszawy wyróżnia się korzystnie na tle Królestwa Polskiego, zarówno gdy chodzi o zakres informacji jak i wiarygodność danych. Niewątpliwie była to zasługa Sekcji Statystycznej przy Magistracie, jej organizatora i wieloletniego kierownika Witolda Załęskiego. Kompetencje przyznane Sekcji przez władze rosyjskie były jednak bardzo wąskie i działania w wyznaczonych ramach nie mogły sprostać potrzebom wielkiego miasta, stworzyć szerokiej podstawy racjonalnej polityki miejskiej. W tym samym czasie kształtowało się Miejskie Biuro Statystyczne we Lwowie, którego prace i publikacje swym zakresem znacznie wykraczały poza problematykę demograficzną.²⁸⁾ Ale nie tylko autonomiczna Galicja stwarzała szersze pole dla miejskich biur statystycznych, także sprawozdania wielkich miast rosyjskich, Moskwy i Petersburga, zawierały obszerniejszy tematycznie materiał niż sprawozdania warszawskie.

Trzeba więc na zakończenie stwierdzić, że polityka rosyjska w Królestwie Polskim po Powstaniu Styczniowym odcisnęła zdecydowanie negatywne piętno na sytuacji miast w tej dzielnicy Polski. Brak samorządu, wadliwa administracja gmin miejskich, upośledzenie w stosunku do miast cesarstwa — wszystko to miało wyraźne podłoże polityczne.²⁹⁾

prof. Maria Nietyksza — Warszawa

²⁸⁾ Zob. artykuły H. Madurowicz-Urbańskiej, K. Wnėka, Z. Raka i A. Michalewicz-Ślusarskiej (w.): *Rozwój myśli i instytucji statystycznych* (por. przypis 5).

²⁹⁾ *Krótka charakterystyka organizacji zarządu miast*, M. Nietyksza: *Rozwój miast...*, s. 20—26 (tamże — w przypisach — literatura przedmiotu).

Marian Marek DROZDOWSKI

DYNAMIKA I STRUKTURA DEMOGRAFICZNA LUDNOŚCI WARSZAWY

Analiza dynamiki i struktury demograficznej ludności Warszawy XX wieku wskazuje na dramat naszych narodowych dziejów wyraźniej niż przy analizie tego problemu innych stolic europejskich oraz większości stolic regionalnych Polski.

Pierwszy spis ludności sporządzony przez Urząd Marszałkowski w 1787 r., uwzględniający również jurydyki praskie, wykazał 89,5 tys. mieszkańców w Warszawie i 6,7 tys. na Pradze. Faktyczna liczba mieszkańców Warszawy była większa i prawdopodobnie przekroczyła 100 tys., ponieważ spis ten nie objął znacznej części ludności żydowskiej, tzw. ludności niestałej oraz znacznej części dzieci i kobiet.¹⁾ Podobnie niekompletny był spis z 1792 r., w świetle którego ludność Warszawy wzrosła do 120 tys., w tym 5 tys. stanowił garnizon Warszawy.

Stolica stanisławowskiej Warszawy, przeżywająca pod koniec I Rzeczypospolitej Obojga Narodów dynamiczny rozwój w strukturze społeczno-zawodowej, miała dominantę — ludność rzemieślniczą dającą utrzymanie 21097 osobom. Kupiectwem, łącznie z członkami rodzin, zajmowało się w tym czasie 5430 osób. Drugą grupę pod względem liczebnym stanowili urzędnicy liczący wraz z członkami rodzin 9583 osoby. Liczniejszą prawdopodobnie była grupa służby domowej i tzw. ludzi luźnych, wyrobników, żebraków itp.²⁾

Warszawa przeżyła wielki kryzys ludnościowy i gospodarczy po zwycięstwie Targowicy, jak pisał niedawno zmarły prof. A. Zahorski. *Zamknięto wiele manufaktur i warsztatów rzemieślniczych, gdyż produkcja ich nie znajdowała nabywców. Ruinie finansowej towarzyszył upadek największych banków warszawskich. W związku z redukcją armii polskiej dymisjonowani żołnierze i oficerowie znaleźli się w katastrofalnej sytuacji (...), głodowali,*

¹⁾ *Encyklopedia Warszawy*, Warszawa 1994, s. 442. Referat wygłoszony na sesji naukowej Warszawskiego Urzędu Statystycznego pt. *130 lat statystyki Warszawy* 12 XII 94.

²⁾ M. M. Drozdowski, A. Zahorski: *Historia Warszawy*, Warszawa 1981.

poszukiwali zajęcia, wynajmowali się do różnych robót dorywczych. Tymczasem rozzuchwalony bezkarnością obcy żołnierz dopuszczał się nadużyć i brutalnych rekwizycji. Bardzo dotkliwie dały się we znaki Warszawie ciężary kwaterunkowe; stacjonowało tu bowiem szczególnie dużo wojska.³⁾ Liczebność garnizonu polskiego szacowano na 4 tys., rosyjskiego na 9 tys. osób. Wspomniane zjawiska społeczne legły u podstaw Insurekcji Kościuszkowskiej w Warszawie. Po jej zdławieniu i rzezi ludności Pragi, przez wojska Suworowa, rosyjski spis ludności dokonany w początkach 1795 r. wykazał niespełna 70 tys. mieszkańców, a spis pruski dokonany na przełomie lat 1797/1798 64,8 tys. osób. Spis ten pominął garnizon wojskowy liczący wraz z członkami rodzin około 12 tys. osób. W czasach panowania zaborców Warszawa, miasto pozbawione funkcji stołecznych i elementarnych obywatelskich swobód, kilkakrotnie przeżywała okresy dynamicznego rozwoju wywołanego przez prawa kapitalistycznego rynku.

W czasach Księstwa Warszawskiego odżył napływ ludności do Warszawy z Mazowsza, Podlasia i dalszych okolic. Znaczny odsetek ludności napływowej stanowili Żydzi, zajmujący się rzemiosłem, handlem i biurokracją. Także czasy Królestwa Polskiego dawały ograniczone szanse rozwoju ludności. Zaludnienie Warszawy przed wybuchem Powstania Listopadowego wzrosło do 160 tys., w tym 20 tys. stanowiła tzw. ludność niestała. Ponad 20% ludności Warszawy w tym czasie (około 30 tys.) stanowiła ludność żydowska.

Od 1837 r. Warszawa, po klęsce powstania, stała się znów atrakcyjnym miastem dla rosnącej liczby imigrantów krajowych i zagranicznych. W 1847 r. liczba mieszkańców Warszawy wraz z ludnością niestłą przekroczyła 200 tys. Po Powstaniu Styczniowym, na skutek szybkiego uprzemysławiania miasta i reform uwłaszczeniowych dynamicznie wzrasta liczba mieszkańców. Jednodniowy spis rosyjski z 9 lutego 1882 r. wykazał 383 tys. mieszkańców, a spis powszechny z 1897 r. zarejestrował 593 tys. mieszkańców. W świetle tego spisu, wnikliwie zanalizowanego przez prof. Marię Nietykszę w rozprawie *Rozwój miast i aglomeracji miejsko-przemysłowych w Królestwie Polskim 1865—1914* (Warszawa 1986), Warszawa stała się już aglomeracją miejsko-przemysłową, w której odsetek ludności zatrudnionej w przemyśle i rzemiośle wzrósł do 36,0%, w handlu do 22,5%, w komunikacji i transporcie do 6,5%. W 1889 r. przyłączono do miasta Nową Pragę, Szmulowiznę, część Targówka i Kamionka, zwiększając obszar miasta o około 10%.

U progu naszego stulecia Warszawa ściśnięta pasmem fortów rosła wzwyz zapelniając się kamienicami, których podwórza tworzyły „studnie”. Centrum życia gospodarczego w pierwszych latach XX wieku rozsadało ramy przestrzenne, jakie zakreślała ul. Marszałkowska i jej przecznice. W latach 1889—1895 stopa przyrostu naturalnego wzrosła do 20‰ wskutek

³⁾ Tamże, s. 155.

zmniejszania się umieralności, a u schyłku stulecia obniżyła się do 15—17‰. W tym czasie przyrost naturalny zrównał się z przyrostem migracyjnym. Na przełomie wieków imigracja dochodziła do 20 tys. rocznie. Liczba mieszkańców Warszawy w latach 1882—1903 podwoiła się, dochodząc do 800 tys.

Wojna rosyjsko-japońska i rewolucja, której zapowiedzią w Warszawie była demonstracja Grzybowska, krwawo stłumiona 13 listopada 1904 r., spowodowała kryzys gospodarczy i kilkuletnią depresję demograficzną trwającą do 1909 r. Tylko w latach 1904—1907 wyemigrowało z Warszawy 58 tys. osób, w tym znaczny odsetek stanowiła ludność żydowska. W latach 1910—1914 przyrost naturalny spadł do 6‰. W związku ze znaczną poprawą koniunktury gospodarczej warszawski rynek pracy zasilalo rocznie 10 tys. imigrantów, a w 1913 r. 32 tys. Przemiany ludnościowe Warszawy lat 1914—1939 starałem się zanalizować w IV tomie dziejów Warszawy *Warszawa w latach 1914—1939* (Warszawa 1990).

Pierwsza wojna światowa to dramatyczny kryzys demograficzny naszego miasta. Liczba mieszkańców zmalała z 884,5 tys. w 1914 r. do 758,4 tys. w 1918 r. Wskaźnik małżeństw zmalał z 6,8 do 3,9, urodzeń z 24,9 do 14,1 a śmiertelność wzrosła z 18,6 do 31,7. Ludność miasta spauperyzowanego, głodnego, pozbawionego opalu dziesiątkowały w tym czasie dezenteria, gruźlica, tyfus plamisty, tyfus brzuszny oraz wirus grypy „hiszpanki”. Zmienił się, w wyniku mobilizacji do armii rosyjskiej, przymusowej ewakuacji do Rosji, Białorusi i Ukrainy i exodusu na wieś bezrobotnych rodzin warszawskich, skład narodowościowo-wyznaniowy ludności Warszawy. Odsetek ludności żydowskiej wzrósł z 38,1% w 1914 r. do 44,9% w 1917 r. Absolutną większość stanowiła ludność żydowska wśród mieszkańców Muranowa (93,1%), Powązek (73,9%), Leszna (56,6%) i Grzybowa (53,7%). Pauperyzacja wojenna, zanik dotychczasowych rynków i brak źródeł energetycznych zmniejszył stan zatrudnienia w przemyśle Warszawy w 1918 r. do 20% stanu z 1914 r.

W latach 1918—1939 ludność Warszawy, która poczynszy od 1915 r. stopniowo rozbudowywała swe funkcje stołeczne, wzrosła z 758,4 tys. do 1289,5 tys., czyli o 70%. To wysokie tempo przyrostu wynikało z intensywnej reemigracji lat 1918—1924, 1926—1929 i 1935—1939. Przyrost ludności obejmował przede wszystkim przedmieścia przyłączone do Warszawy z 722,6 tys. do 800,4 tys. osób.⁴⁾

W rozprawie habilitacyjnej *Klasa robotnicza Warszawy 1918—1939. Skład i struktura społeczna* (Warszawa 1968) wskazałem na dynamiczne zmiany składu społeczno-zawodowego Warszawy tego okresu. Wskaźnik ludności zatrudnionej w przemyśle i rzemiośle wzrósł w latach 1921—1938 z 31,2% do 42,4%, w służbie publicznej z 16,3% do 17,7%, w handlu i ubezpiecze-

⁴⁾ E. Strzelecki: *Zmiany w rozmieszczeniu ludności Warszawy (1921—1930)*, *Kronika Warszawy* 1938.

niach zmalał z 19,0% do 17,0%, w służbie domowej wzrósł z 8,0% do 10,3%, a nie zarobkujących zmalał z 16,8% do 5,1%.⁵⁾ W składzie społecznym ludności Warszawy w 1938 r. dominowali robotnicy (53,0%), samodzielnicy nie zatrudniający najemnych sił roboczych (19,1%), pracownicy umysłowi (19,0%). Osoby o nieokreślonym statusie społecznym stanowiły 6,2% ludności, natomiast klasyczna burżuazja (samodzielnie zatrudniający obce siły robocze) stanowiła jedynie 2,7% ludności.

W składzie wyznaniowym ludności Warszawy dominowała ludność wyznania obrządku rzymskokatolickiego, stanowiąca w 1939 r. 67,8% mieszkańców miasta. Odsetek ludności wyznania mojżeszowego zmalał z 33,1% w 1921 r. do 29,1% w 1938 r. Odsetek ludności ewangelickiej wahał się od 0,6% do 0,9%.⁶⁾

W świetle badań Aleksandra Tajtelbauma podział klasowo-warstwowy obu grup wyznaniowych różnił się bardzo. Typowo chrześcijańskie były takie działy zawodowe, jak: służba domowa (91,9%), komunikacja i transport (83,6%), służba publiczna (83,1%) oraz osoby nie pracujące (78,0%). Odsetek ludności burżuazyjnej był wśród wyznania mojżeszowego prawie 2,5 raza wyższy niż wśród wyznawców wyznań chrześcijańskich. W samym dziale handlu był on wyższy 4,5 raza, w dziale przemysłu dwukrotnie. Inteligencja żydowska, stanowiąca blisko 50% zawodowo czynnych w wolnych zawodach, grupowała się tutaj mając utrudniony dostęp do służby publicznej. Większość sproletaryzowanych elementów drobnomieszczaństwa warszawskiego była wyznania mojżeszowego. Osoby tego wyznania stanowiły 61,2% ogółu chałupników warszawskich, 84,4% spauperyzowanych handlarzy domokrażnych i wędrownych i 84,3% tzw. samodzielnych posłańców i tragarzy.⁷⁾

W czasie prezydentury Zygmunta Słomińskiego, jej pierwszej fazy (1927—1930), i Stefana Starzyńskiego (1934—1939) Warszawa stała się atrakcyjnym miastem dla imigrantów. Ponad 2/3 przyrostu ludności związane było z przyrostem migracyjnym, a tylko 1/3 z przyrostem naturalnym. W latach trzydziestych ponad 150 tys. pracowników ze strefy podmiejskiej codziennie dojeżdżało do pracy do Warszawy, wielkiego centrum państwowego przemysłu obronnego.

Druga wojna światowa oznaczała dla Warszawy katastrofę biologiczną. Mimo klęski wrześniowej, która spowodowała śmierć 25 tys. osób, mobilizacji wojennej i ewakuacji, dzięki przyjazdowi uchodźców ludność Warszawy zmniejszyła się nieznacznie z 1309 tys. w dniu 1 września 1939 r. do 1278 tys. 30 października tegoż roku. W wyniku powrotu stałych jej mieszkańców i dalszego napływu ludności z terenów Polski zachodniej

⁵⁾ M. M. Drozdowski: *Klasa robotnicza Warszawy 1918—1939. Skład i struktura społeczna*, Warszawa 1968.

⁶⁾ Tamże, s. 142.

⁷⁾ M. M. Drozdowski: *Warszawa w latach 1914—1934*, Warszawa 1990.

i północnej przyłączonych do Rzeszy i wschodnich przyłączonych do ZSRR pod koniec 1939 r. liczbę mieszkańców Warszawy szacowano na 1340 tys. osób. W listopadzie 1941 r. liczba ta wzrosła do 1390 tys. w związku z napływem ludności żydowskiej do getta warszawskiego. Liczba ludności żydowskiej w mieście wzrosła z 381 tys. w styczniu 1941 r. do 460 tys. w marcu tego roku. W wyniku głodu, chorób, epidemii i terroru w kwietniu 1942 r. ludność getta warszawskiego zmniejszyła się do 400 tys., a po wielkich deportacjach do obozów zagłady w listopadzie 1942 r. wynosiła tylko 60 tys. Holocaust oznaczał dla Warszawy biologiczną likwidację ponad 1/3 ludności, wielu grup społeczno-zawodowych, kształtujących od wieków charakter miasta i jego kultury. Teren getta został totalnie zniszczony w trakcie i po likwidacji powstania w getcie. Podobną operację powtórzyli Niemcy wobec Warszawy po zdławieniu Powstania Warszawskiego trwającego do 2 X 1944 r.

Według spisu ludności z 31 marca 1943 r. Warszawa liczyła 1005 tys. mieszkańców. Po likwidacji getta, w wyniku terroru i wywózki ludności chrześcijańskiej w lipcu 1944 r. ludność Warszawy zmalała do 920 tys. osób. Liczba Żydów ukrywających się po stronie aryjskiej według szacunków Emanuela Ringelbluma w 1944 r. wynosiła około 20 tys. Liczba zaś ludności niemieckiej wzrosła w Warszawie z 8500 w grudniu 1940 r. do 30760 w grudniu 1943 r.

Straty ludności w czasie Powstania Warszawskiego szacuje się na ponad 140 tys. osób, w tym przeszło 16 tys. stanowili żołnierze AK i innych formacji podziemia. Blisko 550 tys. warszawiaków przeszło przez obozy w Pruszkowie i Ursusie lub było bezpośrednio ewakuowanych. W czasie zajmowania prawobrzeżnej Warszawy we wrześniu 1944 r. ludność Pragi nie przekraczała 100 tys. Do 1 stycznia 1945 r. wzrosła do 140 tys.

Popowstaniowy exodus do obozów jenieckich, obozów koncentracyjnych, obozów pracy przymusowej i rozproszonych ośrodków w Generalnej Guberni objął prawie całą ludność lewobrzeżnej Warszawy, z wyjątkiem 22 tys. osób spośród mieszkańców peryferyjnych rejonów Ochoty i Mokotowa.

Polityka eksterminacyjna wyeliminowała z życia miasta burżuazję, drobnomieszczaństwo i robotników żydowskich. Ze szczególną siłą uderzyła ona w inteligencję warszawską, której liczebność w 1944 r. zmalała do 62% stanu przedwojennego. Miejsce zlikwidowanego fizycznie drobnomieszczaństwa żydowskiego starało się zająć drobnomieszczaństwo polskie. Mentalność spekulacyjna, asekuracja przed ryzykiem, interesy dokonywane przy obustronnej świadomości kantu — często zakrapiane bimbrem — oto charakterystyczne cechy nowobogackich, których wojenny dobrobyt rażąco odbijał od powszechnej nędzy. Poziom płac realnych w 1944 r. stanowił 8% realnych płac przedwojennych, a liczba kalorii przeciętnego dziennego przydziału żywności wahała się dla ludności polskiej w latach 1943/1944

500 kalorii (gdy przeciętna norma fizjologiczna wynosi 2400), dla ludności żydowskiej nie przekroczyła 200 cal, a dla ludności niemieckiej przekraczała 2600 cal.

*
* *
*

Żadna ze stolic powojennej Europy nie przeżywała tak dynamicznych przemian ludnościowych jak nasza Warszawa. Według spisu ludności miasta, dokonanego w maju 1945 r., było w mieście 378 tys. mieszkańców, w tym 49,7% w całkowicie zrujnowanej części lewobrzeżnej. Praga była jedyny raz w historii najludniejszą dzielnicą Warszawy. W lutym 1946 r. liczba mieszkańców Warszawy wzrosła do 486,1 tys., a w 1949 r. do 605 tys. osób.

Obok napływu ludności do stolicy istniał także ruch przesiedleńczy spowodowany zagospodarowywaniem Ziemi Północnych i Zachodnich. Tylko od lipca do końca 1948 r. przesiedliło się z Warszawy na Ziemię Odzyskane 134 tys. osób.

W 1951 r. w rezultacie zmiany granic administracyjnych miasta ludność Warszawy wzrosła o 156 tys., a jej obszar uległ trzykrotnemu zwiększeniu. Przyłączenie w 1957 r. do Warszawy Rembertowa i Kawęczyna zwiększyło liczbę mieszkańców stolicy o dalsze 24,7 tys. W rezultacie wspomnianych zmian i szybkiego uprzemysłowienia miast, a także niespotykanego w dziejach Warszawy wzrostu socjalistycznej biurokracji stołecznej w latach 1950—1960 liczba ludności Warszawy niemal podwoiła się. W tym czasie wzrastał do 1955 r. wskaźnik zawieranych małżeństw i współczynnik urodzeń. W 1955 r. współczynnik urodzeń wynosił 23,9‰, a w 1967 r. już tylko 8,9‰. O rozwoju miasta decydował jednak napływ migracyjny, który do połowy lat pięćdziesiątych był 10-krotnie wyższy od przyrostu naturalnego. Decyzją Rady Ministrów z 27 marca 1954 r. Warszawa do 1984 r. miała status miasta zamkniętego na skutek ograniczeń meldunkowych. Ten status był korzystny dla stołecznej biurokracji i liczego garnizonu wojskowego, natomiast zahamował rozwój sektora prywatnego, szczególnie w dziedzinie usług. W 1956 r. liczba mieszkańców miasta osiągnęła poziom 1925 r., tj. przekroczyła milion osób. W 1978 r. przekroczyła półtora miliona (1 552,4 tys.) wykazując od tego czasu tendencje stagnacyjne. W 1993 r. Warszawa liczyła zaledwie 1 644 tys. Współczynnik feminizacji ludności miasta maleje z 127,1 w 1950 r. do 116 w 1960 r. i 114 w 1990 r.

Ludność Warszawy, której rozwój gospodarczy od 1980 r. jest poważnie zahamowany, szybko starzeje się. W 1991 r. wskaźnik przyrostu naturalnego wynosił 3,8‰, w Śródmieściu 10,5‰. W tym miejscu warto przypomnieć Raport dla Warszawy z czerwca 1994 r. *Szanse i zagrożenia*, przygotowanego przez zespół ekspertów i Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej. *Perspektywy ilościowego i jakościowego rozwoju ludności, bez wielokrotnie wyższego przepływu młodej ludności z migracji, nie mogą być*

obiecujące. Warszawa z regresem ludnościowym, jako miasto, z szybko rosnącą grupą emerytów, ma ograniczone szanse wyjścia z pozycji peryferyjnej i regionalnej stolicy w Europie Środkowej.⁸⁾

Przypominam, od 1992 r. Warszawa przeżywa regres demograficzny, któremu towarzyszy zmniejszenie migracji. Ujemne saldo migracji wynosiło w 1992 r. 6495 mieszkańców. Ponad 17% mieszkańców stolicy reprezentuje grupę poprodukcyjną, tj. 280 tys. osób, 1007 tys. wiek produkcyjny, a 358 tys. przedprodukcyjny. Bez dynamicznego ruchu inwestycyjno-budowlanego korzystne zmiany będą niemożliwe. Dzisiaj 1 m² nowego mieszkania kosztuje dwumiesięczną pensję prof. zwyczajnego.

Przypomnijmy niepokojące dane ostatniego rocznika *130 lat statystyki Warszawy 1864—1994* (Warszawa 1994), liczba osób zatrudnionych na 1000 ludności zmalała z 567 w 1975 r. do 510 w 1980 r. i 331 w 1992 r. W 1993 r. liczba ta wzrosła do 349. Spadek zatrudnienia obserwujemy we wszystkich działach zawodowych, w tym także w usługach handlowych, w większości sprywatyzowanych. Liczba zarejestrowanych bezrobotnych wzrosła z 18,7 tys. w 1990 r. do 48,4 tys. w 1993 r. Tendencja nie jest optymistyczna przy braku inwestycji mieszkaniowych, drogowych i usługowych. Warszawa jest miastem inwalidów. W 1988 r. zarejestrowano ich 154 tys., w tym 86 tys. I i II grupy inwalidzkiej, obie grupy to trwałe skutki drugiej wojny i prymitywnych metod uprzemysłowienia miasta.

Szczególnie niepokojący jest stosunek ludności w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym. Stosunek ten wzrósł z 62 w 1990 r. do 63 w 1993 r. Wśród kobiet do 73. Sytuacja jest gorsza od podanych wskaźników, ponieważ mamy w Warszawie młodych emerytów w grupie wiekowej 45—55 lat.

Procesom transformacji ustrojowych towarzyszy w Warszawie malejący przyrost naturalny. Ujemny bilans ruchu naturalnego rośnie w latach 1990—1993 z 4416 do 6731. Wskaźnik zgonów wzrósł w tym czasie z 11,7% do 12,1%. Wśród przyczyn zgonów na czoło wysuwają się choroby układu krążenia, nowotwory złośliwe i miażdżyca. Rosnącej śmiertelności towarzyszy stagnacja w warszawskiej służbie zdrowia.

prof. Marian Marek Drozdowski — Warszawa

⁸⁾ 130 lat statystyki Warszawy 1864—1994. Warszawa 1994.

Kazimierz ROMANIUK

GARŚĆ WSPOMNIEŃ ZWIĄZANYCH Z PRACĄ W STATYSTYCE WARSZAWSKIEJ W LATACH OKUPACJI

Pracę w Wydziale Statystycznym miasta Warszawy podjąłem na wiosnę 1943 r., kiedy to decyzją prezydenta miasta zostałem przeniesiony ze stanowiska kierownika księgowości w Wydziale Opieki i Zdrowia na stanowisko wicedyrektora Wydziału Statystycznego. Dyrektorem Wydziału został dotychczasowy jego wicedyrektor profesor Edward Strzelecki — po śmierci profesora Zygmunta Limanowskiego wieloletniego dyrektora Wydziału i jednocześnie profesora statystyki w Szkole Głównej Handlowej, którego wykładowców miałem szczęście słuchać w toku studiów.¹⁾

W latach okupacji Wydział Statystyczny m. Warszawy przejął w znacznym stopniu funkcje Głównego Urzędu Statystycznego w zakresie obsługi informacyjnej społeczeństwa w warunkach konspiracji (GUS bowiem już w pierwszych miesiącach okupacji został przekształcony w Urząd Statystyczny Generalnego Gubernatorstwa i ewakuowany do Krakowa, który pełnił w owych latach rolę stolicy Gubernatorstwa). Nie bez znaczenia dla takiego właśnie szczególnego usytuowania Wydziału Statystycznego m. Warszawy w latach okupacji był fakt, że pierwszym delegatem na kraj z ramienia Rządu Polskiego na Uchodźctwie był statystyk profesor Jan Piekałkiewicz — w latach międzywojennych kierownik Wydziału Statystyki Samorządowej w GUS. Delegaturze potrzebne były dane statystyczne, których mu dostarczał właśnie Wydział Statystyczny Warszawy.

¹⁾ Piszący te słowa, po ukończeniu w 1930 r. studiów w Szkole Głównej Handlowej na kierunku samorządowym, skierował pierwsze kroki do pracy do Wydziału Statystycznego Zarządu m.st. Warszawy. W warunkach głębokiego kryzysu i powszechnego bezrobocia niestety nie było tam wolnych miejsc pracy. Pracę podjąłem jesienią tegoż roku w Wydziale (dziś powiedzielibyśmy: departamencie) Statystyki Samorządowej w Głównym Urzędzie Statystycznym. W latach 1935—1939 pracowałem w pracowni analiz Związku Rewizyjnego Samorządu Terytorialnego. W 1940 r. objąłem funkcję głównego księgowego w Wydziale Opieki i Zdrowia m.st. Warszawy, zaś w 1943 r. powołany zostałem na stanowisko wicedyrektora Wydziału Statystycznego m.st. Warszawy.

Biblioteka Wydziału dysponowała bogatym specjalistycznym zbiorem wydawnictw statystycznych, ekonomicznych i społecznych dotyczących nie tylko Warszawy, ale także całej Polski, Europy i świata, zaś odpowiednie zbiory innych bibliotek były w owym czasie dla Polaków niedostępne.

W czasie okupacji Wydział realizował działalność objętą zakresem regulaminowo określonych zadań. Były wszakże w tym czasie realizowane również działania szeroko wychodzące poza ten zakres. Przynajmniej niektóre z nich wymagają przypomnienia.

Wydział przeprowadził badanie szkód, które poniesione zostały w Warszawie w okresie walki w obronie miasta we wrześniu 1939 r. Badania prowadził zespół pod kierownictwem prof. Mariana Falskiego. Skrupulatnie były rejestrowane i pokazywane na kartogramach zniszczone i uszkodzone obiekty. Chodziło oczywiście nie tylko o konstatację ogromu szkód, ale także o stworzenie podstaw do odbudowy po zwycięskim, nikt o tym wówczas nie wątpił, zakończeniu wojny.

W ramach rutynowej statystyki ruchu naturalnego ludności, którą w tamtych latach kierował prof. Stefan Szulc, a pomagała mu Stanisława Bakalowa (późniejszy kierownik Wydziału), ze szczególną czujnością i skrupulatnością rejestrowano informacje imienne o zgonach na podstawie ewidencji prowadzonej w kancelariach służb więziennych. Te dane pozwalały śledzić okupantów w działalności eksterminującej, a zebranymi w tym zakresie informacjami interesowały się: delegatura Rządu i Biuro Informacji i Propagandy AK.

Kolejnym polem badań, daleko wybiegającym poza zakres rutynowy, były warunki bytu ludności w dramatycznych przecież latach okupacji. W badania te bezpośrednio angażował się dyrektor Wydziału prof. Edward Strzelecki, nawiązując do międzywojennych doświadczeń Instytutu Gospodarstwa Społecznego i Głównego Urzędu Statystycznego. W badaniach tych uczestniczył stale Ludwik Landau, który w poważnej mierze na ich wynikach opierał pisane systematycznie, aż po dzień aresztowania, pamiętniki z lat okupacji. Współpracowali z Wydziałem: Tadeusz Szturm de Sztrem i wielu działaczy i badaczy okupacyjnego podziemia.

W latach okupacji Wydział był miejscem osobistych kontaktów statystyków i ekonomistów, pełniąc w ten sposób ważną funkcję integracyjną środowiska skazanego, warunkami wojennymi, na rozproszenie.

Grupa osób skupionych wokół Wydziału podjęła pracę zbiorową skierowaną na odbudowę statystyki publicznej w Polsce odrodzonej po zakończeniu wojny. Debatowano nad programem i metodami przyszłych badań statystycznych, dotyczących: ludności, rolnictwa, przemysłu, budownictwa, handlu, cen, a także szeroko rozumianej sfery społecznej. Między innymi zostały zarysowane programy dwu przyszłych powszechnych spisów ludności: skróconego i pełnego. Pierwszy, skrócony spis, o specyficznej tematyce, miał być w zamyśle przeprowadzony bezpośrednio po wojnie tak szybko, jak tylko mogły na to pozwolić warunki powojenne. Drugi, spis

pełny, o szerokiej, klasycznej tematyce — w zamyśle byłby przeprowadzony w terminie późniejszym po zakończeniu procesu odbudowy państwowości. Zespołowi przewodniczył prof. Stefan Szulc, pierwszy po wojnie prezes GUS, a uczestniczyli w nim m.in. Edward Strzelecki, Marian Falski, Ignacy Kräutler, Stanisław Waszak, Franciszek Król, Stanisława Bakalowa; funkcje sekretarza zespołu pełnił piszący te słowa. Ustalenia sformułowane przez zespół posłużyły jako punkt wyjścia do opracowania programu skróconego spisu ludności w dniu 14 lutego 1946 r. oraz spisu pełnego w dniu 3 grudnia 1950 r.

Siedziba Wydziału przy ul. Miodowej, w tym również księgozbiór Biblioteki, spłonęły doszczętnie w dniach Powstania Warszawskiego. Zatraceniu uległ bogaty dorobek archiwalny, w tym i materiały gromadzone w latach okupacji.

Na nowo w Wydziale podjęto pracę już w lutym 1945 r. Jego dotychczasowy dyrektor prof. Edward Strzelecki został rychło powołany na stanowisko szefa planowania w zarządzie miejskim. Funkcję dyrektora Wydziału podjął piszący te słowa. W warunkach bezdomności pracę trzeba było podjąć dosłownie od podstaw. Pierwszy dach nad głową znaleziono w jednej z nielicznych kamienic mieszkalnych ocalałych przy ulicy Marszałkowskiej (bez szyb, bez mebli, bez opału) pośrodku bezludnej pustyni ruin, zgłiszcz i popiołów. Zaczęli zgłaszać się dotychczasowi pracownicy, a także nowi ludzie, deklarujący gotowość podjęcia pracy. W życiu Wydziału rozpoczął się nowy etap.

prof. dr hab. Kazimierz Romaniuk — Warszawa

Zygmunt PEUKER

MOJA WSPÓŁPRACA Z MIEJSKIM URZĘDEM STATYSTYCZNYM M.ST. WARSZAWY

Pracę zawodową w Głównym Urzędzie Statystycznym rozpocząłem w dniu 1 sierpnia 1945 r., zachęcony przez pana prof. Kazimierza Romaniuka, który prowadził wówczas wykłady statystyki ekonomicznej w Szkole Głównej Handlowej (ja byłem studentem ostatniego roku studiów w tej Szkole), jednocześnie był wicedyrektorem (tj. według obecnej nomenklatury służbowej — wiceprezesem) Głównego Urzędu Statystycznego.

Praca w statystyce interesowała mnie nie tylko w wymiarze osobistych obowiązków służbowych (szybko zresztą rozszerzanych dzięki pozytywnemu ocenianiu mojej pracy przez moich ówczesnych zwierzchników), lecz również w wymiarze jej organizacji i działalności w skali krajowej. Zetknąłem się z działalnością Wydziału Statystyki Zarządu Miejskiego m.st. Warszawy, a ono przekształcało się — w miarę upływu czasu oraz kształtowania się systemu organizacyjnego terenowych organów statystyki państwowej, ich rosnących zadań na rzecz statystyki centralnej oraz władz terenowych — w coraz ściślejszą współpracę. Ze względu na centralną pozycję służb statystycznych warszawskich wśród organów miejskich i wojewódzkich oraz na odcinek pracy w GUS, którym kierowałem przez wiele lat od 1959 r., współpraca moja z tymi organami była w tym okresie bardzo ścisła, intensywna, codzienna. Na intensywność tej współpracy nie miały wpływu liczne zmiany organizacyjne, jakim podlegały terenowe organy statystyki państwowej.

Pierwszą znaczącą osobą, którą poznałem, był prof. Edward Strzelecki, który reaktywował po II wojnie światowej Biuro Statystyczne m.st. Warszawy, drugą zaś pan Franciszek Król, który był naczelnikiem Wydziału Statystyki przez okres bez mała ośmiu lat, tj. od 1 lipca 1945 r. do 4 marca 1953 r. Te pierwsze kontakty z kierownikami statystyki warszawskiej były dla mnie cenne z wielu względów, przede wszystkim jednak chyba ze względu na ich rozległą wiedzę i umiejętność „statystycznego myślenia”, której się od nich uczyłem, a w każdym razie starałem się uczyć. Odcinek

mojej pracy zawodowej w Wydziale Przemysłowym GUS w latach 1945—1952 dotyczył badań statystycznych ogólnopolskich, w których udział terenowych organów statystycznych był niewielki zarówno ze względu na istotę rzeczy, jak i ze względu na ówczesny zakres pracy tych organów.

W miarę przejmowania przez terenowe organy statystyki państwowej coraz większej części prac związanych z organizacją i przeprowadzaniem badań statystycznych kontakty moje z tymi organami stawały się coraz bliższe i coraz bardziej nieodzowne. W szczególności dotyczyły statystyki warszawskiej, bowiem na nią nakładane były coraz liczniejsze i coraz trudniejsze obowiązki, związane ze szczególnymi sytuacjami, jakie kształtowały się w aglomeracji warszawskiej.

Współpraca moja z warszawskim Wydziałem Statystyki zaczęła się intensyfikować od momentu, gdy jego kierownikiem została pani Stanisława Bakal-Głowińska (od 5 marca 1953 r. do 31 lipca 1960 r.), osoba o entuzjazmie zawodowym, o zaangażowaniu w prace statystyczne oraz przekonaniu o możliwości pokonywania wszelkich piętrzących się trudności, a tych było niemało, nie tylko ze względów obiektywnych (stan organizacyjny i kadrowy terenowych organów statystyki państwowej, ich wyposażenie w środki techniczne itd., poziom fachowy personelu). W tym też okresie rozpoczęła się moja współpraca intensywniejsza z Wydziałem Statystyki w dziedzinie szkolenia pracowników jednostek sprawozdawczych i przekazywania im minimum wiedzy niezbędnej dla prawidłowego realizowania przez jednostki sprawozdawcze ich obowiązków sprawozdawczych, czyli sporządzania sprawozdań statystycznych.

Z drugiej strony w okresie tym rozpoczęło się intensywniejsze (realizowane już w okresie wcześniejszym) szkolenie pracowników terenowych organów statystyki państwowej, których większość nie miała uprzednio styczności ze statystyką, a którym niezbędne było określone minimum wiedzy statystycznej do prawidłowej analizy sprawozdań statystycznych, sporządzania zestawień zbiorczych oraz do analizy statystycznej wyników badań statystycznych. Do intensywnego, z mojej strony, udziału w tych pracach szkoleniowych skłaniała mnie chęć dzielenia się swoimi wiadomościami z innymi oraz własny interes służbowy, wynikający z otrzymywania bardziej prawidłowych sprawozdań statystycznych, nie obarczonych znaczną liczbą błędów itd. Nawiasem mówiąc ta „żyłka nauczycielska” spowodowała, że byłem wykładowcą statystyki w Politechnice Warszawskiej, w Szkole Głównej Planowania i Statystyki oraz w innych uczelniach i organizacjach szkoleniowych; z wykładów w szkołach wyższych i z pracy etatowej w nich (równoległe z pracą w GUS, której nigdy nie przerwałem) zrezygnowałem w odpowiednim momencie.

Moja współpraca z organami statystyki warszawskiej w dziedzinie szkolenia i dokształcania zarówno kadr tych organów, jak ich pracowników jednostek sprawozdawczych była intensywna, przebiegała nader harmonijnie, a czy owoć — nie mnie o tym sądzić.

Moja służbowa współpraca z Wydziałem Statystyki jeszcze bardziej zintensyfikowała się w okresie, w którym kierownikiem został prof. Stanisław Konferowicz (pełnił tę funkcję od 1 sierpnia 1960 r. do 14 lutego 1962 r.). Dalsza współpraca miała charakter współpracy codziennej (w latach 1962—1968), tj. w okresie, gdy kierownikiem Miejskiego Urzędu Statystycznego m.st. Warszawy była pani Alicja Lenartowicz (od 15 lutego 1962 r. do 21 lipca 1968 r.).

Wspomniana codzienność współpracy mojej z warszawskim Wydziałem Statystyki miała dwa źródła: pierwszym z nich było przejmowanie coraz większego zakresu badań statystycznych przez wojewódzkie (miejskie) urzędy statystyczne i konieczność bieżącej współpracy z nimi w tym zakresie, drugim była szczególna sytuacja, jaka ukształtowała się na warszawskim rynku pracy w końcu lat pięćdziesiątych, a która powodowała liczne poważne trudności ekonomiczne i społeczne oraz inne implikacje związane z tą sytuacją. Powodem tych trudności było rozbudowywanie potencjału przemysłowego bez zabezpieczenia dla nowo powstających zakładów pracy odpowiedniej liczby pracowników z terenu Warszawy bądź w najbliższej jej okolicy. Spowodowało to nadmierną migrację wahadłową (dojazdy do pracy) ze wszelkimi jej ujemnymi skutkami ekonomicznymi, społecznymi itd. (koszty rozbudowy bazy noclegowej w postaci hoteli robotniczych, koszty dowożenia pracowników do pracy środkami transportowymi zakładów pracy bądź pokrywanie przez zakłady pracy kosztów dojazdów do pracy przez pracowników środkami transportu publicznego, „wydrenowanie” siły roboczej ze wsi, przenoszenie się jej do pracy w mieście i zaniedbywanie gospodarki rolnej itd.). Sytuacja ta zmusiła ówczesne władze terenowe m. st. Warszawy do zainicjowania akcji tzw. *deglomeracji m.st. Warszawy*, która w efekcie miała się przyczynić do przeniesienia części zakładów pracy z terenu m. st. Warszawy poza jej granice i złagodzenie wszystkich złych skutków nadmiernej aglomeracji.

Pociągnęło to za sobą konieczność wprowadzenia na terenie m.st. Warszawy specjalnej sprawozdawczości miesięcznej dotyczącej stanu i ruchu zatrudnienia, co wiązało się bezpośrednio z zakresem prac Departamentu Pracy i Płac, którym wówczas kierowałem (analogiczna sprawozdawczość funkcjonowała również na terenie województwa katowickiego, w którym sytuacja związana z aglomeracją śląską była bardziej drastyczna.¹⁾

Departament oraz Miejski Urząd Statystyczny m.st. Warszawy (Urząd ten powstał w wyniku przekształcenia z Wydziału Statystyki Prezydium Rady Narodowej m.st. Warszawy na mocy ustawy z dn. 15 lutego 1962 r. o statystyce państwowej) współpracowały na co dzień z powołanym specjalnie do wspomnianych zadań deglomeracyjnych Biurem Pełnomocnika Rządu do Spraw Deglomeracji m.st. Warszawy (nazwę cytuję z pamięci).

¹⁾ Podobna w treści sprawozdawczość o stanie i ruchu zatrudnionych, lecz o częstotliwości rocznej z dostosowaniem jej do obecnych warunków i potrzeb istnieje nadal.

Współpraca ta była nader czasochłonna i pracochłonna, bowiem wspomniane Biuro Pełnomocnika Rządu chciało mieć za wszelką cenę, czemu zresztą nie można się dziwić, jakieś osiągnięcia, ponieważ zaś materia jego działalności była nader oporna, szukano przyczyn braku tych osiągnięć w niewystarczającej sprawozdawczości, dążeniu do jej rozbudowywania, czemu musiałem się przeciwstawiać mając na względzie i tak niemały zakres obowiązków sprawozdawczych poszczególnych zakładów pracy, co z kolei powodowało interwencje na tzw. wysokich szczeblach.

W każdym razie moja współpraca z Miejskim Urzędem Statystycznym m.st. Warszawy w tej dziedzinie była bardzo ścisła i harmonijna, i pożyteczna w tym sensie, iż wykazała bezowocność prób deglomeracyjnych w sensie uzyskania jakichś faktycznych efektów.

O ile się orientuję to cała ta akcja deglomeracyjna spaliła na panewce, bowiem sytuacja była taka: z oczywistych względów nie udało się przenieść poza teren m. st. Warszawy zakładów dużych, a tylko to mogłoby dać zamierzone efekty w postaci wyeliminowania krzyżujących się dojazdów do pracy, z drugiej zaś strony deglomeracja zakładów małych powodowała niekiedy wręcz groteskowe skutki; przykładem niech będzie zdeglomerowanie małych (bodajże spółdzielczych) zakładów produkujących świece na potrzeby warszawskiego rynku, wskutek czego w Warszawie zabrakło świec, gdyż uzyskały one rynek zbytu miejscowy i zakłady nie musiały troszczyć się o dostarczanie ich do Warszawy.

Również w okresie późniejszym moja współpraca z warszawskimi organami statystyki państwowej była intensywna, a wynikała z dużego znaczenia wspomnianej już rocznej sprawozdawczości o stanie i ruchu zatrudnionych, której gospodarzem w terenie były terenowe organy statystyki państwowej. Ze względu na to, że sprawozdawczość ta była jedyną, w skali kraju, jednolitą sprawozdawczością dostarczającą komplet danych o zatrudnieniu w całej gospodarce narodowej uspołecznionej (informacje o zatrudnieniu w gospodarce nieuspołecznionej były czerpane z innych źródeł), a ponadto zagadnieniem numer jeden była jej kompletność danych. I w tym zakresie warszawskie terenowe organy statystyczne wykonały pracę ogromną, której znaczenia nie można przecenić; dzięki niej udało się uzyskać możliwie maksymalną, w istniejących warunkach, kompletność informacji statystycznych w omawianym zakresie.

Dalsza moja współpraca z organami statystyki warszawskiej przypada na okresy kierowania Miejskim Urzędem Statystycznym m.st. Warszawy, a później Wojewódzkim Urzędem Statystycznym przez pana Leszka Lignara (1 XII 1968—16 VI 1975), pana Mariana Krupe (1 VII 1975—19 X 1982), pana Stanisława Wrońskiego (10 II 1983—31 I 1992) oraz panią Bogusławę Bulską (20 X 1982—9 III 1983 i od 1 II 1992 do chwili obecnej).

Szczególnie intensywna była moja współpraca z Miejskim Urzędem Statystycznym m.st. Warszawy, a ostatnio Wojewódzkim Urzędem Statystycznym w m.st. Warszawie w dziedzinie instruktażu, szkolenia, dokształca-

nia oraz popularyzacji statystyki wśród pracowników jednostek sprawozdawczych. Współpraca ta związana była m.in. z utworzeniem specjalnych służb do spraw zatrudnienia i płac w poszczególnych zakładach pracy, a szczególnie intensywna była w latach siedemdziesiątych, w związku z generalnym wprowadzeniem obiegu sprawozdawczości statystycznej poprzez terenowe organy statystyki państwowej i zlikwidowanie zbierania jej w tzw. pionie organizacyjnym, tj. poprzez jednostki nadrzędne.

Jeśli wolno mi w tym miejscu pozwolić sobie na osobistą refleksję to, pomimo że 35 lat pracy zawodowej w Głównym Urzędzie Statystycznym i wynikające z tego doświadczenie miałem już za sobą, osobiście żywiłem poważne obawy, czy terenowe organy statystyki państwowej udźwigną ten ogromny ciężar przejęcia całej sprawozdawczości statystycznej. Mój podziw i szacunek dla wojewódzkich urzędów statystycznych, a w tym dla Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego w m.st. Warszawie trwa do dzisiaj.

Wspomnienia niniejsze byłyby obarczone mankamentem niepełności, gdyby zabrakło w nich elementów mojej współpracy z Wojewódzkim Urzędem Statystycznym województwa warszawskiego z okresu, gdy zgodnie z ówczesną strukturą organizacyjną terenowych organów statystyki państwowej funkcjonowały urzędy w tzw. miastach wyłączonych z województw (albo miast stanowiących województwo), tj. w Warszawie, Łodzi, Krakowie, Poznaniu oraz Wrocławiu. Jest to usprawiedliwione tym bardziej, że działający aktualnie Wojewódzki Urząd Statystyczny w m.st. Warszawie obejmuje zasięgiem swojego działania teren zarówno m.st. Warszawy, jak i województwa warszawskiego. Moje związki ze statystyką województwa warszawskiego, a co za tym idzie z działalnością ówczesnego Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego dla województwa warszawskiego datują się od końca lat pięćdziesiątych. W tym bowiem czasie powstała myśl wydania publikacji statystycznej, która by wypełniła lukę informacyjną dla tego województwa za okres powojenny, w nawiązaniu do stanu z okresu sprzed II wojny światowej. Inicjatywa ta zaowocowała wydaniem w 1959 r. liczącej 200 stron publikacji pt. *Województwo warszawskie w latach 1938—1958*. Tablice statystyczne zamieszczone w tej publikacji opracował zespół pracowników Wydziału Statystyki Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Warszawie. Publikacja była zbiorem unikalnym porównywalnych danych statystycznych dla lat wymienionych w tytule i stała się podstawą wyjściową do opracowywania roczników statystycznych i innych publikacji dla województwa warszawskiego za lata późniejsze. Opracowanie wspomnianej publikacji było bardzo pracochłonne, wymagało sięgnięcia do źródeł archiwalnych i innych oraz złożonych metodycznie przeliczeń dla uzyskania porównywalności danych; przeliczenia te były konieczne ze względu na zmiany terytorialne w stosunku do przedwojennego obszaru województwa warszawskiego. Pracownicy Wydziału Statystyki PWRN w Warszawie pracowali nad przygotowaniem materiałów do publikacji z ogromnym oddaniem, również w godzinach pozasłużbowych, przyciągając do współpra-

cy pracowników z innych instytucji, które dysponowały niezbędnymi materiałami **liczbowymi**, zwłaszcza za okresy przedwojenne. Sprawy te znam, pełniłem bowiem funkcję przewodniczącego Komitetu Redakcyjnego tej publikacji. Później pracowałem przy wydaniu Rocznika Statystycznego Województwa Warszawskiego 1961, który był kontynuacją wspomnianej publikacji, obejmującej lata 1938—1958. Przy wydaniu tego Rocznika pełniłem funkcję członka komitetu redakcyjnego.

Spoglądając z perspektywy półwiecza na swoje związki ze statystyką warszawską mogę ją podsumować następująco: w pierwszym okresie korzystałem ze źródła wiedzy o uwarunkowaniach i specyfice statystyki regionalnej, tj. dziedziny istotnej dla adepta rzemiosła statystycznego, jakim wówczas byłem, przy czym już w tym okresie prowadziłem działalność instruktażową i szkoleniową dla pracowników organów tej miejskiej statystyki.

W okresie późniejszym współpraca moja ze statystyką warszawską, prócz nurtu wyżej wspomnianego, charakteryzowała się wspólnie prowadzonymi badaniami statystycznymi z zakresu zatrudnienia i prac, o tematyce niejednokrotnie nieznannej, nowatorskiej.

Ocena przydatności mojej współpracy ze statystyką warszawską nie należy do mnie. Osobiście wspominam ją jak najlepiej z punktu widzenia merytorycznego, organizacyjnego i codziennie-koleżeńkiego.

Zygmunt Peuker — *Centralna Biblioteka Statystyczna GUS*

STRATEGIA ROZWOJU WARSZAWY „WARSZAWA XXI”

Strategia i planowanie strategiczne¹⁾

Strategia wywodzi się ze sztuki wojennej i jako główny jej dział obejmuje: teorię i praktykę przygotowania i prowadzenia wojny jako całości jej poszczególnych kampanii, najważniejszych operacji i bitew. W ujęciu cywilnym **strategia** — w najbardziej ogólnym ujęciu — oznacza sposób osiągania wyznaczonych celów przez sterowanie rozwojem. Strategia zakłada aktywne uczestnictwo wszystkich zainteresowanych podmiotów, a punktem wyjścia do formułowania strategii jest całościowa ocena stanu istniejącego oraz wskazanie głównych trendów i kluczowych problemów rozwoju, czyli diagnoza perspektywna.

Warianty strategii wymagają aktywnego ustosunkowania się do diagnozy oraz świadomego i odpowiedzialnego wyboru kierunków działań wynikającego m.in. z konsultacji i negocjacji immanentnych cech planowania strategicznego.

Podmiotem strategii jest szeroko pojęte społeczeństwo, które działa poprzez swoje ciała przedstawicielskie oraz administrację samorządową i rządową. W strategii konieczne jest uwzględnienie zróżnicowanych cech społeczności lokalnych, jako jej podmiotów, a tożsamością ludności, czyli więź społeczna i identyfikacja z miejscem zamieszkania to jedna z ważniejszych cech podmiotu strategii.

Przedmiotem strategii jest rzeczywistość, czyli sfera materialna danej jednostki administracyjnej określana w wymiarze:

- przestrzennym,
- gospodarczym,
- społecznym,
- ekologicznym.

¹⁾ E. Wysocka, J. Koziński: *Strategia rozwoju gminy*. Fundacja Rozwoju Demokracji Lokalnej. Warszawa 1992. M. Ziółkowski: *Planowanie strategiczne w gminie*. SGPiS Warszawa 1994.

Strategia musi być nastawiona na możliwie **najszerzy odbiór społeczny**. Na wszystkie cechy przedmiotu strategii rzutują przede wszystkim stosunki własnościowe oraz wyraźnie zróżnicowany poziom rozwoju cywilizacyjnego poszczególnych obszarów kraju.

Problemy rozwoju rozpatrywane są w kategoriach:

- zaspokajania podstawowych potrzeb,
- niezawodności funkcjonowania systemów,
- niezbędnego otwarcia na przyszłość.

Przełomowy element procesu planowania strategicznego, odróżniający od innych rodzajów planowania, to analiza atutów, słabych punktów, możliwości i zagrożeń, czyli analiza SWOT, której nazwa pochodzi od angielskich słów:

— Strengths	— atuty,
— Weakness	— słabe punkty,
— Opportunities	— możliwości,
— Threats	— zagrożenia.

Atuty i słabe punkty traktuje się jako czynniki **wewnętrzne**, z punktu widzenia społeczności, a możliwości i zagrożenia, jako czynniki **zewnętrzne**. Atuty można rozbudować, słabe punkty nleży skonfrontować, możliwości — zoptymalizować, a zagrożenia należy wziąć pod uwagę podczas przygotowywania planu.

Podstawą **wariantowania strategii** rozwoju są:

- hierarchie celów,
- preferencje kierunków działania (np. strategia proekologiczna),
- sposoby działania,
- formy działania,
- stopień zaangażowania władz i społeczeństwa,
- źródła zasilania (zewnętrzne, wewnętrzne),
- stosunek do otoczenia.

Na konkretyzację strategii szczególnie wpływ wywierają uwagi i wnioski wynikające z konsultacji społecznej.

Termin **STRATEGIA** jest synonimem takich określeń, jak: sposób działania, droga postępowania. W literaturze przedmiotu funkcjonuje kilka definicji pojęcia strategii:

1. **STRATEGIA** jest to sposób osiągania wyznaczonych celów przez sterowanie rozwojem określonego układu (np. przedsiębiorstwem, gminą);
2. **STRATEGIA** jest to świadome kierowanie długofalowym rozwojem społeczno-gospodarczym określonego układu (np. gmina), które dotyczy rozwiązań podstawowych, decydujących o tempie i skali tegoż rozwoju;
3. **STRATEGIA** jest to świadome działanie, zmierzające do określenia preferencji, do kierunków rozwoju społeczno-gospodarczego określonego układu (np. gminy) oraz działania zmierzające do osiągnięcia wyznaczonych celów. Biorąc powyższe pod uwagę można stwierdzić, iż **strategia** powinna odpowiadać na pytanie: **co musimy zrobić, aby funkcjonować i rozwijać się w przyszłości?**

Można wyróżnić pięć głównych cech strategii:

- długi horyzont w czasie zarówno z punktu widzenia okresu potrzebnego do wykonania określonych czynności (np. budowa konkretnego obiektu), jak i wystąpienia efektów z tego tytułu — efekty posługiwania się określoną strategią mogą ujawnić się dopiero po dłuższym okresie;
- koncentracja działalności, a w konsekwencji środków finansowo-rzeczowych na względnie ograniczonej liczbie zamierzeń rozwojowych (najważniejszych z punktu widzenia organizacji jako całości);
- konieczność podejmowania wielu decyzji określonego typu w czasie; decyzje muszą się wzajemnie wspierać, tworząc spójny i konsekwentny układ;
- strategia obejmuje szerokie pasmo działań — począwszy od ustalenia celów poprzez przydzielenie środków finansowo-rzeczowych na ich realizację, aż do konkretnych działań wykonawczych;
- realizacja ustaleń strategii winna cechować się konsekwencją;
- działalność wszystkich szczebli i komórek organizacyjnych danej organizacji winna być podporządkowana jej skutecznej realizacji.

Strategia rozwoju jest podstawą formułowania polityki przestrzennej i polityki działowej, która jest realizowana w postaci programów, planów i konkretnych przedsięwzięć. Rolę integracyjną treści merytorycznej strategii pełnić powinna ogólna wizja przyszłości, odpowiadająca na współczesne wyzwania cywilizacyjne i uwzględniająca specyfikę gminy, określając zarówno jej możliwości rozwoju, jak i immanentne ograniczenia. Planowanie strategiczne w rozwoju lokalnym stało się ważnym instrumentem w dobie głębokich przemian ustrojowych. Zmierza ono do dostraczenia władzom lokalnym podstaw racjonalnego działania.

Planowanie strategiczne jest procesem, który umożliwia efektywną mobilizację bazy dla realizacji wcześniej ustalonych celów. Cele te z natury są płynne i ciągle się zmieniają, a plan strategiczny jest narzędziem sterującym tymi nieuniknionymi zmianami. W efekcie proces planowania strategicznego nigdy się nie kończy, ulega on ciągłym zmianom, modyfikacjom i aktualizacji (plan strategiczny jest „ciągle żywy”).

Plan strategiczny jest instrumentem, który umożliwia społeczności podejmowanie działań w kierunku odczuwanej potrzeby zmian — w sposób zorganizowany. Można wyróżnić dwa podstawowe rodzaje planów:

- 1) plany strategiczne — prowadzące do określenia i realizacji długookresowych celów danej organizacji,
- 2) plany operacyjne (operatywne) — określające sposoby wcielania w życie ustaleń planów strategicznych.

Oba rodzaje planów są względem siebie komplementarne i są podstawowymi narzędziami zarządzania daną organizacją. Brak któregośkolwiek oznaczać może bądź:

- kierowanie organizacją bez wizji przyszłości (brak planu strategicznego),
- kierowanie organizacją z wizją przeszłości w obliczu trudności jej osiągnięcia (brak planu operacyjnego).

Komplementarność obu odmiennych rodzajów planowania przejawia się w tym, iż plan operacyjny musi mieścić się w granicach wynikających z ustaleń planu strategicznego, natomiast plan strategiczny nie może być kompilacją ustaleń planów operacyjnych. Planowanie strategiczne jest metodą ustalania perspektywicznych celów stojących przed daną organizacją i określenia sposobów ich realizacji, z punktu widzenia adaptacji organizacji do przyszłych stanów jej otoczenia i związanych z nimi wyzwań rozwojowych (możliwości i zagrożeń).

Innymi słowy planowanie strategiczne to:

- stabilna i realistyczna podstawa *myślenia o przyszłości organizacji*;
- aktywny proces dostosowywania się do zmieniających się uwarunkowań zewnętrznych i wewnętrznych;
- kreatywny proces wyboru jakościowo nowych celów rozwojowych o dalekosiężnych skutkach;
- decyzyjny proces w przeważającej mierze oparty na przewidywaniu przyszłej rzeczywistości, w której będzie działać dana organizacja.

Można więc stwierdzić, że u podstaw planowania strategicznego leży dążenie do:

- stwarzania ułatwień kierownictwu organizacji, przy opracowywaniu strategii rozwojowej, a w konsekwencji koncentrowaniu środków organizacyjnych oraz ograniczonych zasobów ludzkich, finansowych i rzeczowych na realizacji jej ustaleń;
- poprawy sprawności i efektywności kierowania organizacją;
- przygotowania kierownictwa organizacji do działań w sytuacji niepewności i ryzyka;
- stwarzania takich warunków, które z uwzględnieniem wymagań zmieniającego się otoczenia ułatwiają przełamywanie barier rozwojowych, a także eliminowanie różnorodnych konfliktów.

Podstawowymi walorami planowania strategicznego jest to, że:

- redukuje ono w znacznym stopniu niepewność funkcjonowania i rozwoju oraz zwiększa zdolność adaptacyjną gminy do zmieniającej się rzeczywistości;
- stanowi szansę zarówno dla władz samorządowych, jak i pracowników urzędu gminnego poznania działania w sytuacji niepewności;
- skuteczność, ujmowana z perspektywy szans realizacji celów długookresowych.

W procesie planowania strategicznego należy odpowiedzieć na trzy podstawowe pytania:

- 1) jaka jest obecna sytuacja gminy,
- 2) dokąd zmierzamy,
- 3) w jaki sposób zrealizujemy nasze zamierzenia?

Podmiotem planowania strategicznego jest władza lokalna. **Przedmiotem** planowania winna być — zgodnie z istotą planowania strategicznego — gmina.

Proces planowania strategicznego w gminie można podzielić na kilka następujących etapów:

- diagnoza stanu istniejącego,
- analiza możliwości rozwoju,
- cele rozwoju,
- formułowanie wariantów strategicznych rozwoju,
- ocena porównawcza wariantów strategicznych rozwoju,
- wybór strategii optymalnej (optymalnych) rozwoju,
- realizacja strategii.

Zadania zapisane w strategii muszą znaleźć konkretnych adresatów, którzy będą je realizować, a władze lokalne muszą troszczyć się o zabezpieczenie środków finansowych niezbędnych do ich realizacji. Plan strategiczny stanowi łączenie tworzenia wizji i oceny istniejącej sytuacji oraz określenia celów, priorytetów, działań, odpowiedzialności terminów i budżetu. Dostarcza on zarówno wizję, jak i plan działania, nieodzowny do jej realizacji. Nieodzowny i nieustanny element planowania strategicznego stanowi **identyfikacja, gromadzenie i analiza** danych. Planowanie strategiczne jest procesem dynamicznym i powinno być ciągle nadzorowane, poprawiane i uaktualniane.

Planowanie strategiczne na przykładzie Barcelony i miast polskich

Plan strategiczny BARCELONA 2000 otrzymał w 1991 r. specjalną nagrodę *Planowania Strategicznego* przyznaną przez Europejską Wspólnotę Gospodarczą za aktywne uczestnictwo sektora publicznego i prywatnego, którego skutkiem było wywołanie aktywności w zakresie planowania przyszłości miasta oraz wzięcia na siebie odpowiedzialności za wyniki tych działań. Gdy rozpoczęto nawoływanie do realizacji Planu — Barcelona 2000 właśnie opadały emocje i radość po wyznaczeniu tego miasta jako organizatora letnich igrzysk olimpijskich, co miało miejsce półtora roku przedtem; pierwsze decyzje i działania były już podejmowane, lecz mimo to prawdziwe problemy miały dopiero nadejść. Oto dynamizm, tak charakterystyczny dla olimpiady, miał skrzyżować się z dynamizmem pozostałych czynników miejskich i ich interesami. Zadaniem Rady Miasta było odegranie roli czynnika wiążącego. Dlatego właśnie jednym z wyników planu było określenie modelu miasta stołecznego, posiadającego wiele punktów centralnych w sensie terytorialnym, a także wielofunkcyjnego w zakresie tworzenia równowagi i zróżnicowania aktywności gospodarczych.

Istotną kwestią była interakcja i zbieżność strategii planu z celami strategicznymi Igrzysk Olimpijskich. Przenikanie idei pozwoliło na zmodyfikowanie tendencji do nadmiernej koncentracji aktywności w centrum miasta i na stworzenie bardzo konkretnej wizji przekształcenia miasta w miasto usług, co można zresztą wydedukować z modelu olimpijskiego. Chodzi tu

ponadto o wyposażenie Strategicznego Planu Społeczno-Gospodarczego w nieustający motor rozwojowy, jakim bez wątpienia były Igrzyska Olimpijskie, które spowodowały uruchomienie pewnych struktur i stworzenia kierujących nimi ekip. Szczególnie ważne było rozpowszechnienie się strategicznego sposobu myślenia wśród wszystkich czynników władz miejskich, wzięcie na siebie odpowiedzialności za kluczowe i wspólne cele określonego modelu, uznanego za najlepszy z możliwych lub negocjowanych, a jednocześnie za wskazówkę przy podejmowaniu decyzji szczegółowych lub zbiorowych o charakterze publicznym.

Wielkim tematem było ustalenie jasnej podstawy do współpracy sektorów: publicznego i prywatnego przy rozwijaniu tematów zasadniczych. Część operacyjna *Strategicznego Planu Barcelony*, nakierowana na uczestnictwo i aktywny consensus, doprowadziła w sposób niezawodny do pewnych wyników, które można scharakteryzować jako zbiorową naukę znaczenia procesów strategicznych.

Główny cel, pomimo długich dyskusji w łonie komitetu wykonawczego (złożonego z najwyższych władz instytucji, które go tworzą, był celem bardzo ogólnym i brzmiał następująco:

Przedsiębiorcza metropolia europejska, równowaga społeczna, nowoczesna jakość życia, zakorzenienie w kulturze śródziemnomorskiej.

Cel ten, mimo swego bardzo ogólnego charakteru, miał w sobie dostateczną zdolność wyjaśniającą, aby stworzyć integralną i integracyjną wizję wielkich tematów miejskich. Pozwoliło to, poprzez prace komisji i udział ponad 550 osób (spośród których połowa była dyrektorami przedsiębiorstw publicznych i prywatnych, zobowiązanymi do koordynacji swych strategii organizacyjnych, z celem podstawowym miasta) na utworzenie trzech wielkich strategii, obejmujących 9 celów i 56 czynności. Barcelona miała szczęście należeć do miast, które zgrały swój plan rozwoju strategicznego z odbywającymi się Igrzyskami Olimpijskimi. Spowodowało to silniejszą mobilizację do działań i dało początek nowym akcjom, co nie okazało się trudne, zwłaszcza biorąc pod uwagę ekspansywny proces rozwoju w latach 1990—1992.

Ogólnym zarzutem stawianym planom strategicznym jest to, że, mimo iż są one poważnym czynnikiem pośredniczącym, współpracotwórczym i generującym bodźce dla wszystkich czynników określających życie miasta, jego namacalne wyniki to racjonalizacja oczywistości, czyli tego, co trzeba zrealizować w krótkim czasie. Tym niemniej plany te są bardzo przydatnym instrumentem harmonizowania inwestycji między poszczególnymi administracjami publicznymi, ale ich wpływ innowacyjny jest raczej mierny. Innymi słowy służą one do należytego wykonania tego, co i tak należy wykonać, lecz nie wprowadzają jasnych czynników innowacyjnych. Istotnie, jeśli nie zaakceptujemy tego, iż plan jest otwartą dyskusją o konflikcie interesów, przekształci się on w uzgodnienie dotyczące rzeczy oczywistych i zbior ogólnych twierdzeń. W przypadku Barcelony, właściwe przekształcenie,

spowodowane operacjami olimpijskimi, było tak wielkie, że z trudem można było sobie wyobrażać, jak przeobrażać miasto będące już w trakcie ogromnego przeobrażenia.

Obecnie realizowany jest drugi plan strategicznego rozwoju Barcelony, który zakłada działania strategiczne (rozwój 10 działań, które zmieniają stosunek miasta do jego bezpośredniej okolicy pod kątem przekształceń w gospodarce światowej i potrzeb ludności), zmierzające do rozpowszechnienia się strategicznego myślenia jako normalnego elementu zarządzania miastem.

*

*

*

Prace nad strategią rozwoju podjęto w wielu miastach polskich; poza Warszawą m.in. w: Poznaniu, Krakowie, Gdyni, Koszalinie, Olsztynie i Olsztynku. Powodzeniem zakończyły się przedsięwzięcia związane z tworzeniem strategii rozwoju dla Olsztynka i Olsztyna, do czego istotnie przyczynili się eksperci z Kanady.

Strategia rozwoju Koszalina do 2000 r. tworzona była przez Urząd Miejski, w szczególności przez Wydział Rozwoju Handlu.²⁾ Program rozwoju Koszalina przyjęty został przez Radę Miejską uchwałą nr XLI 674/94 z dnia 6 maja 1994 r. Na podstawie raportu o stanie miasta, potrzeb w zakresie jego funkcjonowania oraz możliwości ich realizacji, opartych głównie o budżet miasta, powstała *Wizja rozwoju Koszalina w oczekiwaniu społeczności lokalnej* oraz ustalone zostały:

- hierarchia celów i potrzeb,
- słabe i mocne strony miasta,
- możliwości i zagrożenia istniejące wewnątrz struktury miejskiej oraz od miasta niezależne.

Projekt strategii poddano dyskusji społecznej, zorganizowano konferencję miejską z udziałem reprezentantów wszystkich środowisk, biorących aktywny udział w dyskusji nad określeniem wizji Koszalina do 2000 r. Strategia rozwoju Koszalina określa cel nadrzędny, cele w poszczególnych sferach funkcjonowania miasta oraz sposoby ich osiągnięcia. Opracowana strategia ma służyć jako podstawa do opracowania programów poszczególnych sfer firm komunalnych oraz stanowić bazę dla trzyletniego planu strategicznego Koszalina, co roku aktualizowanego o kolejny następny rok. Nadrzędnym celem wytyczenia strategii rozwoju Koszalina jest dążenie do stworzenia mieszkańcom szansy do lepszych warunków życia we wszystkich sferach funkcjonowania miasta. Ustalenie strategii posłuży do dokonywania bieżącej analizy otoczenia i umożliwi planowanie w przyszłości. Ważnym elementem, wpływającym na osiągnięcie wytyczonych celów, w poszczegół-

²⁾ Program rozwoju Koszalina do 2000 roku. Praca zbiorowa. Koszalin 1994. „Koszalin 2000” Część II. Urząd Miejski w Koszalinie.

nych dziedzinach funkcjonowania miasta, jest postawa inicjatywna społeczeństwa oraz konsekwentne wykonywanie kolejnych zadań, zmierzających do osiągnięcia celów składających się na realizację celu nadrzędnego.

Program strategicznego rozwoju *m. Poznania* w pierwszej części zawiera misję i cele strategiczne.³⁾ Program kreuje zrównoważony rozwój Poznania poprzez efektywne wykorzystywanie zasobów lokalnych, stymulowanie przedsiębiorczości oraz podnoszenie atrakcyjności miasta. Dzięki współpracy władz lokalnych ze społeczeństwem zapewnione zostaną warunki dla polepszenia jakości życia, samorealizacji mieszkańców i tworzenia *przyjaznego człowiekowi miasta sukcesu*, które jako stolica Wielkopolski świadome jest swojego miejsca wśród stolic regionów jednoczącej się Europy. Deklaracja misji zaproponowana przez Program Strategicznego Rozwoju Miasta Poznania zawiera:

- **cel:** aby osiągnąć polepszenie jakości życia, ułatwić samorealizację mieszkańcom miasta, stworzyć *przyjazne człowiekowi miasto sukcesu*;
- **wartości** — na jakich opiera się Program. Poznań — stolica Wielkopolski chce budować wysoką jakość życia w oparciu o najlepsze cechy Wielkopolan: zaangażowanie społeczne, rzetelność, pracowitość;
- **strategię** — w jaki sposób Program chce osiągnąć cel? Podstawą działania Programu będzie współpraca władz lokalnych ze społeczeństwem;
- **standardy działań** — jakiego typu działania będą podejmowane przez Program? Program będzie kreował zrównoważony rozwój miasta, efektywne wykorzystanie zasobów lokalnych oraz będzie stymulował przedsiębiorczość i podnosił atrakcyjność miasta.

Elementy strukturalne, które zostały użyte do sformułowania *deklaracji miasta*:

1. Efektywne wykorzystanie *zasobów lokalnych*.
2. Podnoszenie *atrakcyjności miasta* dla napływu zasobów zewnętrznych.
3. *Rozwój przedsiębiorczości* — życia gospodarczego, poprzez realizację dwóch poprzednich elementów.
4. Działania na rzecz polepszenia jakości życia mieszkańców — budowa *miasta przyjaznego człowiekowi*.
5. *Samorealizacja ludzi*, jako kontynuacja tradycji pracy organicznej.
6. *Wartości historyczno-kulturowe*; jednocząca się Europa.
7. *Współpraca* między władzą lokalną a społeczeństwem.
8. Hasło — *Miasto sukcesu* — w znaczeniu psychospołecznym; ujęte w celu przebudowywania mentalności społeczeństwa oraz jako czynnik samorealizacji w kierunku sukcesu.

Cele strategiczne programu są następujące:

1. Kreowanie zrównoważonej i nowoczesnej gospodarki, miasta otwartego na inwestorów, partnerów gospodarczych i turystów.

³⁾ *Program Strategicznego Rozwoju Miasta Poznania*. Urząd Miejski w Poznaniu. Poznań 1994 r.

2. Stymulowanie rozwoju Poznania jako ośrodka o znaczeniu międzynarodowym poprzez integrowanie potencjałów: naukowego, gospodarczego i kulturalnego.
3. Wzmocnienie pozycji Poznania jako usługowego centrum o randze ponadregionalnej.
4. Polepszenie funkcjonowania, unowocześnienie i rozwój organizmu miejskiego.
5. Poprawienie stanu środowiska przyrodniczego, warunków życia mieszkańców i bezpieczeństwa publicznego.

Wyniki badań opinii mieszkańców Poznania wskazują na zdecydowaną dominację w świadomości większości poznaniaków 5 aktualnych problemów:

- poprawy stanu służby zdrowia,
- zmniejszenia zagrożenia przestępczością,
- zmniejszenia zagrożenia bezrobociem,
- poprawy stanu środowiska naturalnego,
- zapewnienie potrzebującym pomocy socjalnej.

Wymieniane najczęściej problemy mają jedną cechę wspólną: ich rozwiązanie wiąże się z zaspokojeniem podstawowej ludzkiej potrzeby, potrzeby bezpieczeństwa. Dobra opieka medyczna, bezpieczne ulice i mieszkania, pewna praca, nie zatrute środowisko, sprawna pomoc socjalna, to jest to, czego przede wszystkim pragną poznaniacy. Dążenia te są zróżnicowane, ale potrzeba bezpieczeństwa we wszystkich kategoriach respondentów występuje na pierwszym planie. Zagrożeni bezrobociem i biedą za najważniejsze sprawy uważają zahamowanie bezrobocia i stworzenie nowych miejsc pracy oraz efektywnej pomocy społecznej. Ci, którym nie grozi bezrobocie ani bieda za najważniejszy problem uznają bezpieczeństwo ekologiczne. Wszyscy boją się przestępczości, zwłaszcza jednak osoby starsze i mniej wykształcone. Dopiero w dalszej kolejności wymieniane są typowe „miejskie” problemy, takie jak: komunikacja publiczna i indywidualna, przystosowanie infrastruktury miejskiej do możliwości niepełnosprawnych, estetyka miasta itp. W opinii mieszkańców Poznania podstawowe atuty miasta to jego położenie geograficzne, handel i cechy poznaniaków, a w dalszej kolejności nauka, oświata i kultura.

Poznań, według badanych przez nas poznaniaków powinien być przede wszystkim ośrodkiem handlowym. Rzadziej jako pożądane wskazywane są takie kierunki, jak: ośrodek finansowy, przemysłowy, rekreacyjny i naukowy. Swoistym fenomenem jest fakt, że we wszystkich kategoriach socjodemograficznych przeważają respondenci, wybierający rozwój Poznania przede wszystkim jako ośrodka handlowego. Wyraźnie różni poznaniaków ocena rozwoju Poznania jako ośrodka przemysłowego. W świetle badań skuteczny polityk powinien odwoływać się przede wszystkim do potrzeby bezpieczeństwa.

W związku z zarządzeniem nr 2/93 Prezydenta Miasta Gdyni z dnia 25 stycznia 1993 r. zespół pracowników Urzędu Miasta Gdyni przygotował dokument pt. *Strategia rozwoju Gdyni. Uwarunkowania i cele*.

Wokół zespołu wartości tworzących szczególną atmosferę Gdyni budowana jest strategia rozwoju miasta, elastyczna i otwarta na wyzwania przyszłości. Strategia ta odpowiada na pytanie, jak kształtować rozwój miast w zmieniającej się rzeczywistości.

Założono, że realizacja strategii winna zapewnić trwały rozwój Gdyni i umożliwić w perspektywie wzrost jej znaczenia w regionie, kraju i „Europie Bałtyckiej”. Droga do tego celu wiedzie poprzez modernizację morskich funkcji miasta, wzbogacenie ich oraz uzupełnienie o nową działalność. Te strukturalne zmiany powinny umożliwić w dłuższym okresie zapewnienie miejsc pracy i wyraźne polepszenie jakości życia mieszkańców.

Szczególnie pilna potrzeba koordynacji i współdziałania do rozwiązywania wspólnych problemów istnieje w następujących dziedzinach:

- planowania strategicznego i przestrzennego,
- transportu miejskiego, zwłaszcza SKM,
- telekomunikacji,
- gospodarki odpadami,
- gospodarki wodno-ściekowej,
- zaopatrzenia w ciepło.

Główne uwarunkowania rozwoju Gdyni tworzą:

- społeczność miejska,
- baza ekonomiczna miasta,
- infrastruktura miejska.

Na tle zarysowanych wyżej uwarunkowań określić można węzłowe problemy rozwoju Gdyni, które określono następująco:

- problemy gospodarcze,
- problemy społeczne,
- problemy przestrzenne,
- problemy ekologiczne.

W strategii rozwoju Gdyni przedstawiono silne i słabe strony Gdyni, zewnętrzne szanse i zagrożenia rozwoju miasta oraz strategiczne cele rozwoju Gdyni. Przyjęto, iż zadaniem strategii jest wskazanie sposobów wykorzystania silnych stron i ograniczenie negatywnego wpływu stron słabych na rozwój miasta. Głównym strategicznym celem Gdyni jest osiągnięcie trwałego, akceptowanego społecznie i bezpiecznego ekologicznie rozwoju przy pełnym wykorzystaniu zasobów przyrodniczych, ludzkich i kapitałowych oraz walorów położenia miasta. Strategiczny cel główny zawiera w sobie cele ogólne, którym podporządkowano cele szczegółowe.

Ogólne cele strategiczne miasta sformułowano następująco:

- zapewnienie sprawnego funkcjonowania miasta jako złożonego systemu;
- zapewnienie mieszkańcom równości szans i swobody wyboru w sferze gospodarczej, społecznej i politycznej;

- ograniczanie negatywnych skutków ubóstwa, bezrobocia i patologii społecznej;
- modernizacja miasta poprzez wzbogacenie jego bazy ekonomicznej oraz zrównoważone przekształcenia struktury społecznej, gospodarczej, przestrzennej i ekologicznej;
- poprawa warunków życia mieszkańców miasta;
- pełne wykorzystanie zasobów, walorów i położenia miasta.

Między trzema kompleksowymi celami, tj.: modernizacją gospodarki miasta, pełnym wykorzystaniem zasobów, walorów i położenia miasta oraz poprawą warunków życia mieszkańców istnieją sprzężenia zwrotne, cele te są wzajemnie uwarunkowane.

W strategii rozwoju Gdyni określono również sposoby osiągnięcia celów szczegółowych oraz pojawiające się konflikty interesów i celów. Wymienia się przede wszystkim konflikty:

- między różnymi potrzebami,
- między potrzebami bieżącymi a przyszłymi,
- między podmiotami samorządowymi a mieszkańcami.

W ramach prac nad strategią rozwoju Gdyni wykonano kilka opracowań o charakterze diagnostycznym. Diagnoza stanu miasta udostępniona została mieszkańcom w serii artykułów zamieszczonych w Dzienniku Bałtyckim. Opracowano także studium bałtyckich i regionalnych uwarunkowań rozwoju miasta. Strategia rozwoju Gdyni — uwarunkowania i cele stanowi główną wytyczną dla:

- planów przestrzennego zagospodarowania miasta,
- polityki branżowej.

Przestrzenną koordynację polityki branżowej winien zapewnić plan przestrzennego zagospodarowania i dlatego polityka powinna być opracowana równocześnie z planem. Polityka branżowa będzie przyjmowana uchwałami Rady Miasta. Realizacja polityki nastąpi poprzez wieloletnie programy działania dotyczące konkretnych przedsięwzięć i roczne plany rzeczowo-finansowe. W celu kontrolowania wdrażania strategii należy prowadzić ciągły monitoring przemian gospodarczych, społecznych i przestrzennych. Informacje dostarczone przez monitoring dotyczące zmian jakościowych w mieście lub jego otoczeniu oraz dotychczasowe doświadczenia mogą spowodować korekty programów, polityki, a nawet samej strategii rozwoju miasta.

Plan strategicznego rozwoju Warszawy „WARSZAWA XXI”

Uchwała Rady Warszawy z września 1992 r. zobowiązała Zarząd Warszawy do podjęcia prac nad planem wieloletniego rozwoju stolicy. W związku z tym Zarząd Związku Dzielnic-Gmin Warszawy podjął w grudniu 1992 r. uchwałę powołującą Zespół Studiów do Spraw Programu

Rozwoju Warszawy, którego zadaniem jest koordynacja prac nad programem rozwoju miasta.

Do tworzenia programu WARSZAWA XXI zaproszono wszystkie grupy społeczne żywotnie zainteresowane stolicą, jej funkcjonowaniem, rozwojem, życiem mieszkańców. Z ponad trzydziestu osób reprezentujących administrację rządową, administrację samorządową, związki zawodowe, zrzeszenia gospodarcze, banki, związki twórcze, stowarzyszenia, świat nauki i kultury oraz kościoły różnych wyznań, stworzono Radę Programu WARSZAWA XXI, której przewodniczy Prezydent Warszawy. Organem wykonawczym Rady Programu jest Komitet Roboczy, którego pracami kieruje wiceprezydent Warszawy do Spraw Rozwoju Miasta.

Prace na rzecz Programu WARSZAWA XXI realizowane były w części przez wydziały Urzędu Miasta, część prac zlecono osobom i instytucjom spoza Urzędu. Punktem wyjścia w opracowaniach merytorycznych było badanie diagnostyczne pt. *Raport o stanie Warszawy — szanse i zagrożenia*, koordynowane przez Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej. Do prac programowych włączyli się pracownicy: Polskiej Akademii Nauk, Uniwersytetu Warszawskiego, Politechniki Warszawskiej oraz Szkoły Głównej Handlowej, Instytutu Miasta, Towarzystwa Urbanistów Polskich, Biura Planowania Rozwoju Warszawy i innych instytucji warszawskich.

Zespół Studiów do Spraw Programu Rozwoju Warszawy prowadzi szeroko zakrojoną dyskusję społeczną z mieszkańcami stolicy między innymi poprzez ankietę WARSZAWA XXI. Wersję gazetową ankiety opublikowano w Życiu Warszawy. Rozprowadzono również ankietę drogą pocztową, która objęła mieszkańców różnych dzielnic, różnych zawodów, grup wiekowych itp. W ankiecie postawiono pytania dotyczące aktualnych problemów Warszawy, wymagających rozwiązania w pierwszej kolejności oraz wiodących funkcji stolicy w przyszłości, takich jak: centrum gospodarcze, naukowe, historyczne i kulturalne, polityczne i administracyjne, turystyczne, handlowe czy też miejsce życia mieszkańców bądź miasto zieleni. Uczestnicy ankiety WARSZAWA XXI wypowiedzieli się również na temat funkcji niepożądaney ich zdaniem w stolicy, funkcji, której pełnienie należy ograniczyć bądź eliminować. Opinię wyrazili przede wszystkim ludzie najbardziej zainteresowani udziałem w kształtowaniu przyszłości i przekonani, że są w stanie wpłynąć na poczynania władz miasta. Za najistotniejsze uznano poprawę bezpieczeństwa i ochronę porządku publicznego (70% badanych). Drugi problem to ochrona środowiska (43%). Trzecia kwestia to tworzenie nowych miejsc pracy, usprawnienie pracy urzędów administracji, poprawa komunikacji miejskiej oraz budownictwo mieszkaniowe. Za najmniej pilne uznano problemy związane z kulturą, sportem i rekreacją, siecią handlowo-usługową oraz hotelami i gastronomią.

Czym Warszawa na pewno nie powinna się stać w ciągu najbliższych kilkunastu lat? Otóż zdecydowanie najwyższy odsetek negatywnych wskazań (32,1%) dotyczył roli Warszawy, jako centrum gospodarczego, a w dalszej

kolejności handlowego (23,4%) i politycznego (19,7%). Mieszkańcy Warszawy zdecydowanie odrzucają jej wizję jako ośrodka działalności gospodarczej, co wiąże się zapewne z przewidywaniami rozmaitych zagrożeń, jakie ta perspektywa niesie ze sobą dla warunków bytowych. Nie ma to być również centrum handlowe, czyli miejsce targów, wystaw krajowych i międzynarodowych. Perspektywa zgielku, jaka się niewątpliwie z tą funkcją wiąże, nie odpowiada oczekiwaniom mieszkańców. W Warszawie, niechętnie widziano by również ośrodek aktywności politycznej. Trudno sprecyzować, co się za tym kryje. Czy dotyczy to raczej partii, organizacji politycznych i związkowych? Cokolwiek by to nie było osoby zainteresowane przyszłością miasta nie łączyły jej z wielką polityką. Warszawiacy chcieliby, aby stała się przede wszystkim miastem nastawionym na zaspokajanie potrzeb swoich mieszkańców. Taką opinię wyraziło 60% respondentów. Opowiadają się oni zarówno za rozwojem budownictwa mieszkaniowego i socjalnego, dbałością o środowisko naturalne, porządek i bezpieczeństwo mieszkańców.

Opinie na temat pożądanego modelu Warszawy są zróżnicowane, co oczywiście nie powinno zaskakiwać. Można jedynie mówić o dominujących tendencjach. Wśród osób odpowiadających na ankietę przeważa wizja miasta, które będzie zaspokajać codzienne potrzeby życiowe jego mieszkańców. To znaczy: zapewniającego przyzwoity standard mieszkaniowy, sprawną komunikację, miasta bez zanieczyszczeń, nie zagrażającego zdrowiu mieszkańców i gwarantującego infrastrukturę usługowo-handlową w dziedzinie zakupów. Nie jest to wizja centrum politycznego, gospodarczego czy nawet kulturalnego. Jest to raczej coś pośredniego pomiędzy **wielką wioską** a — mimo wszystko — ośrodkiem dającym pracę i pozwalającym funkcjonować na miarę cywilizacyjnych standardów XXI w.

W przygotowaniu ankiety udział wzięli specjaliści z Ośrodka Realizacji Badań Socjologicznych Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, którzy opracowali również jej wyniki. Działania konsultowane były również z ekspertami zagranicznymi z: USA, Hiszpanii, Norwegii, Niemiec i Francji.

Dla wymiany doświadczeń w zakresie rozwoju miast oraz planowania strategicznego zorganizowano w Urzędzie Miasta Warszawy międzynarodowe seminarium na temat *Strategia rozwoju metropolii Europy Centralnej*, z udziałem reprezentantów: Berlina, Bratysławy, Budapesztu, Kijowa, Ljubljany, Pragi, Wiednia, Europejskiej Akademii Środowiska Urbanistycznego (EA.UE) oraz kilku miast polskich.

W ramach Programu WARSZAWA XXI odbyły się również w Warszawie dwa ogólnopolskie seminaria z udziałem kilkunastu miast nt. *Planowanie strategiczne w rozwoju miast* i *Planowanie finansowe w miastach*, przy znaczącym udziale merytorycznym gości z USA. Zespół Studiów do Spraw Programu Rozwoju Warszawy uczestniczył w seminariach, konferen-

cyjach i szkoleniach na temat planowania strategicznego zarówno w kraju, jak i za granicą (Francja).

W projekcie *Strategii rozwoju Metropolii Warszawskiej* mówi się, że celem strategii jest wskazanie podstawowych przedsięwzięć, które muszą być podjęte już teraz, aby Warszawa w 2001 r. spełniała nasze dzisiejsze oczekiwania. Osiągnięcie tego celu możliwe jest przy współudziale ludzi, społeczności lokalnych i instytucji, którzy w podejmowanych przedsięwzięciach i ideach, stanowiących o możliwościach realizacji poszczególnych celów, będą wspólnie uczestniczyć z wiarą w powodzenie w przyszłości. Cel generalny w rozwoju stolicy określono wstępnie jako kształtowanie dynamicznie rozwijającej się metropolii europejskiej zintegrowanej z regionem zapewniającym dobrą jakość życia w warunkach zrównoważonego rozwoju i współtworzącej wartości nauki i kultury. Osiągnięcie celu generalnego uwarunkowane jest realizacją następujących celów pośrednich:

- A. Przeciwdziałanie przejawom degradacji i zapewnienie dobrych warunków życia i rozwoju mieszkańców.

- B. Wzmocnienie pozycji Warszawy, jako metropolii europejskiej.

- C. Tworzenie warunków rozwoju intensywnej działalności gospodarczej.

Realizacja celów pośrednich wymaga wykonania szeregu zadań, co uwarunkowane jest podjęciem wielu przedsięwzięć. Podejmowane są próby określenia dla każdego przedsięwzięcia: wykonawcy, jednostek współdziałających, uwarunkowań (organizacyjnych, prawnych, technicznych, ekonomicznych itp.) oraz terminu i kosztu wykonania. Największym problemem dla Warszawy, typowym zresztą dla wielkich metropolii, jest uspołecznienie projektu planu strategicznego rozwoju miasta, przeprowadzenie konsultacji nad tym projektem. Wymagać to będzie podjęcia takich form dyskusji, by możliwie duża liczba grup nieformalnych, organizacji, związków, zrzeszeń oraz społeczności lokalnych mogła współtworzyć projekt planu, identyfikować się z nim i podejmować w przyszłości działania na rzecz jego realizacji.

dr Elżbieta Dźbik — Zastępca prezydenta miasta stołecznego Warszawy w gminie Warszawa Centrum

DZIEŃ MIĘDZYNARODOWY

Tibor KOVÁCS

STATYSTYKA BUDAPESZTU

Składam gratulacje z okazji 130 rocznicy warszawskiego urzędu statystycznego i witam z szacunkiem jego kierownictwo i pracowników w imieniu dyirekcji i kolegów z Centralnego Urzędu Statystycznego Węgier i Stołecznego Urzędu Statystycznego w Budapeszcie. W ciągu lat naszej długiej i owocnej współpracy mieliśmy okazję poznać osiągnięcia tej wiekowej instytucji. Poza tym życzę sukcesów w pracy nad doskonaleniem działalności statystycznej, wszechstronnych badań Warszawy i rozszerzenia współpracy statystycznej ze stolicami europejskimi w przyszłości.

Służby statystyczne Budapesztu są tylko o pięć lat młodsze niż Wasze. Przed 125 laty, dwa lata po ustanowieniu państwowej służby statystycznej na Węgrzech w 1867 r., generalne zgromadzenie rady miejskiej Pesztu zdecydowało o utworzeniu Biura Statystycznego m. Pesztu (2 XII 1869). W 1873 r., kiedy to Peszt, Buda i Óbuda zostały zjednoczone w stolicę pod nazwą Budapeszt, powstało Stołeczne Biuro Statystyczne Budapesztu. Działało pod zarządem Rady Stołecznej do roku 1952, przy ścisłej współpracy z Centralnym Urzędem Statystycznym. 1 kwietnia 1952 r. utworzono wojewódzkie dyrekcje statystyczne i Biuro Stołeczne zostało włączone do zintegrowanych struktur statystyki. 1 kwietnia 1992 r. połączono urząd statystyczny Budapesztu z urzędem województwa peszteńskiego i od tego czasu działają one jako dyrekcje Urzędu Statystycznego na Budapeszt i województwo peszteńskie.

Naszą pracę ukształtowała sytuacja i problemy charakterystyczne obecnie dla całej statystyki węgierskiej. Liczne działania społeczne i ekonomiczne, które wystąpiły w naszym kraju stworzyły nowe warunki i wymagania do pracy statystycznej i zmieniły wiele z istotnych uwarunkowań, tj. środowiska użytkowników i warunków finansowych.

Statystyka węgierska opierała się na dwu bazach metodycznych (ONZ i RWPG), dostosowanych do wymagań gospodarki planowej i specyfiki krajowej, w której nie było małych i średnich firm, a statystyka ograniczała się do, prawie że idealnych, z punktu widzenia wiarygodności danych, dużych firm. Bardzo szybkie zmiany organizacyjne gospodarki i nie-

bywały przyrost małych jednostek zmusiły statystykę węgierską do rozwiązywania problemów, na które brakowało czasu i możliwości. Statystyka musiała wdrażać badania reprezentacyjne w obszarach gospodarczych, z którymi nie miała dotychczas doświadczenia. Sytuacja pogorszyła się jeszcze, kiedy jakość informacji z małych firm spadła poniżej wymaganego poziomu.

Wszystkie te problemy wpływają na statystykę budapeszteńską. Można powiedzieć, że mamy mniej rzetelnej informacji o gospodarce miasta niż 10 lat temu i uzyskujemy mniej szczegółów większym nakładem pracy i czasu.

Ostatnie cztery lata upłynęły w statystyce węgierskiej pod znakiem organizacji i zmian, poszukiwania odpowiedzi na nowe wyzwania oraz systematycznego rozwoju metodologii opartej na standardach Unii Europejskiej.

Przez ten czas udało się znaleźć sposoby (w pewnych przypadkach od razu, w innych z trudnościami), które pozwoliły na przeprowadzenie zmian i dalszy rozwój, już na bazie dokładnych standardów międzynarodowych. Podstawą rozwoju statystyki gospodarczej jest zadawalające ulepszanie badań reprezentacyjnych w całym obszarze badań statystycznych.

Opracowaliśmy i przedstawiliśmy rządowi strategię średniego zasięgu pt. *Główna dyrektywa ulepszania pracy statystycznej w Centralnym Urzędzie Statystycznym*, gdzie uszeregowaliśmy cele rozwojowe na najbliższe pięć lat według priorytetów i częściowo uwzględniliśmy również czynniki motywujące ważność zadania oraz potrzebny czas i zasoby. Program ten jest ściśle związany z wymogami Unii Europejskiej związanymi ze statusem stowarzyszeniowym Węgier i procesem uzyskiwania pełnego członkostwa. Wchodzenie do Unii i możliwość członkostwa w rozsądnym czasie przyspieszy proces uzupełniania nowymi wymaganiami, które wbudujemy w naszą strategię rozwoju na najbliższą przyszłość.

Materiały przedstawiające cele rozwojowe naszej pracy zawierają m.in. tak znaczące zadania priorytetowe, jak: badanie rejestrów i klasyfikacji, pełna zmiana metod prowadzenia rachunków narodowych zgodnie z zaleceniami SNA, rozpoczęcie obliczania kwartalnego dochodu narodowego brutto oraz ulepszenie badań siły roboczej według standardów EUROSTAT.

Jednocześnie z satysfakcją możemy stwierdzić, że o wiele mniej mamy problemów ze zbieraniem informacji demograficznych i dotyczących świadczeń społecznych (oświata, kultura, ochrona zdrowia, budownictwo, infrastruktura publiczna itd.), co umożliwia nam dostarczanie całkowicie prawdziwych informacji w dużym roczniku, roczniku kieszonkowym, kwartalniku i okolicznościowych publikacjach tematycznych o bilansie ludności Budapesztu, zarządzaniu miastem, zaopatrzeniu ludności i warunkach życia.

Współpraca urzędów statystycznych Warszawy i Budapesztu datuje się od trzydziestu lat. W naszej wspólnej pracy nad porównaniami między-

narodowymi intensywny udział brały także Praga i Wiedeń, a nasze nowe plany przewidują poszerzenie kręgu współpracujących stolic.

Mamy szczerą nadzieję, że mimo trudnej sytuacji dla rządu, gospodarki kraju i budżetu państwowego, zaistnieje możliwość otrzymania niezbędnych funduszy na prace statystyczne, które umożliwią pełne wykonanie naszych zadań i ulepszenie naszej działalności oraz współpracy międzynarodowej statystyki węgierskiej.

Tibor Kovács — dyrektor Urzędu Statystycznego w Budapeszcie

Margarita MALAKAUSKIENE

STATYSTYKA LITWY

Początki statystyki litewskiej datują się z okresu Wlk. Ks. Litewskiego, kiedy to w 1528 r. przeprowadzono spis właścicieli ziemskich. Dane posłużyły m.in. do ustalenia wymiaru podatków. Rejestrowano osady należące do poszczególnych właścicieli, ich mieszkańców, powierzchnię i rodzaj gruntów oraz płacone podatki. Spis powtórzono w latach 1565 i 1567. Po rozbiorach Polski większość obszarów Litwy przypadła Rosji, a jej pozostały skrawek Prusom. Rosyjski Centralny Komitet Statystyki powstał w 1834 r. W połowie XIX wieku przeprowadzono spis ludności według narodowości i religii.

Siedemdziesiąt lat temu, 6 września 1919 r. utworzono, na podstawie decyzji ministra handlu i przemysłu, Główny Departament Statystyki Litwy z sekcjami: ogólną, finansową, handlowo-przemysłową, ludnościową i biurową. Sekcje statystyczne utworzono poza tym w Ministerstwie Rolnictwa i Zasobów Państwowych oraz Ministerstwie Komunikacji. Tak więc statystyka litewska była zdecentralizowana; 17 maja 1920 r. na polecenie ministra finansów utworzono komisję do spraw reorganizacji statystyki. Komisja przygotowała projekt centralnych instytucji statystycznych: Stałej Komisji Statystycznej (organu decyzyjnego) i Centralnego Biura Statystycznego (organu wykonawczego). Do zadań Biura należało:

- 1) przygotowanie planów prac statystycznych,
- 2) śledzenie rozwoju statystyki zagranicznej i wprowadzanie jej najlepszych metod,
- 3) zbieranie, sprawdzanie i segregacja danych, ich publikacja oraz dostarczanie instytucjom państwowym informacji statystycznych.

Na początku 1922 r. Biuro rozpoczęło organizację pierwszego spisu ludności, który przeprowadzono w 1923 r. Następnie Biuro zaczęło organizować inne działy statystyki. W październiku 1923 r. Biuro przejęło z Ministerstwa Rolnictwa sekcję statystyczną. Na początku 1924 r. rozpoczęło zbieranie danych o handlu zagranicznym.

W latach trzydziestych organizacja Biura przedstawiała się w podziale na sekcje następująco:

- 1) biurowa,

- 2) ludnościowa (dane spisowe, przyrost naturalny, migracje, zdrowie i kultura, przestępczość),
- 3) rolnicza,
- 4) przemysłu i zatrudnienia (patenty przemysłowe, przedsiębiorstwa handlowe, od 1929—1930 pomoc społeczna),
- 5) handlu zagranicznego (eksport, import, tranzyt, cła),
- 6) gospodarcza (ceny, finanse i waluta, transport i łączność, budownictwo, kredyty, bilans płatniczy, płace).

Po II wojnie światowej statystyka na Litwie została zorganizowana przez specjalistów z Rosji. Po odzyskaniu niepodległości w 1991 r. rozpoczęła się reorganizacja statystyki. Pierwszymi i podstawowymi zadaniami Departamentu Statystyki Republiki Litewskiej były: zapewnienie zbierania i przetwarzania informacji statystycznej zgodnie z metodologią i klasyfikacją międzynarodową oraz udostępnienie tych informacji użytkownikom.

Organizacje międzynarodowe i ich służby statystyczne w różny sposób pomagają statystyce litewskiej, m.in. przez konsultacje, umożliwianie studiów zagranicznych, dostarczanie literatury i oprogramowania itd. Szczególnie bliskie związki łączą litewskie służby statystyczne z jej odpowiednikami norweskimi i polskimi.

Współpraca statystyków Warszawy i Wilna trwa zaledwie dwa lata. Nasze pierwsze spotkanie odbyło się jesienią 1992 r. Wczesną wiosną następnego roku opublikowaliśmy broszurę *Warszawa—Wilno. Wybrane dane statystyczne*.

Margarita Malakauskiene — *Departament Statystyki Republiki Litewskiej*

Walentyna Nikolajewna LIPNIEWICZ

STATYSTYKA BIAŁORUSI I M. MIŃSKA

Nie można w pełni scharakteryzować rozwoju statystyki w naszej republice bez dotknięcia historii Białorusi. Republika Białoruska powstała 1 I 1919 r. W 1922 r. weszła w skład ZSRR. 27 VII 1990 r. Rada Najwyższa Republiki uchwaliła deklarację suwerenności państwowej, a 15 marca 1994 r. Konstytucję Republiki Białoruskiej, która ogłosiła Białoruś jednolitym socjalnym państwem prawa. Dlatego Republika Białoruska jest młodym państwem prawa z wielką przeszłością historyczną.

Najwyższym, stale działającym i jedynym ustawodawczym organem przedstawicielskim jest Rada Najwyższa. Głową państwa i przewodniczącym władzy wykonawczej jest Prezydent, przy którym utworzono Radę Ministrów.

Powierzchnia Republiki wynosi 297,6 tys. km², a liczba ludności 10,3 mln, z czego około 80% to Białorusini, przy czym 67% żyje w miastach, a 33% w osiedlach wiejskich. Białoruś ma bardzo dogodne położenie geograficzne, leży na przecięciu dużych magistrali drogowych i kolejowych. Stolicą jest Mińsk, największe centrum przemysłowe, naukowe i kulturalne Republiki. Powierzchnia miasta wynosi 228 km², ludność około 1,7 mln, tj. około 16% ludności kraju.

Na przeszło 200 zakładów przemysłowych Mińska (70% z nich jest własnością państwową) przypada 70% produkcji przemysłowej kraju. Z taśm mińskich zakładów schodzą traktory „Białoruś”, łodówki „Mińsk”, telewizory „Horyzont”, motocykle, rowery, tkaniny wełniane i inne wyroby. Naukowy potencjał miasta to 130 organizacji prowadzących prace badawcze. Są to naukowo-badawcze instytuty akademii nauk, ministerialne i resortowe organizacje projektowe oraz laboratoria. Mińsk można nazwać miastem studenckim, jako że w 19 szkołach wyższych pobiera naukę w różnych dziedzinach około 100 tys. studentów. Poziom wielu uczelni jest zbliżony do standardów światowych.

Podstawą życia kulturalnego miasta jest 150 bibliotek publicznych, wiele kin, teatrów i muzeów. Bogata historia miasta, wiele międzynarodowych wystaw, targów i seminariów naukowych przyciąga licznych turystów

i biznesmenów z różnych rejonów świata. Na ich potrzeby są 22 hotele, których łączna pojemność wynosi ponad 6000 miejsc, oraz 11 firm i organizacji turystycznych.

Statystyka białoruska działa na ogólnych zasadach i ujednoliconej metodologii. Ścisłe z nią współpracują służby ministerstw, przedsiębiorstw i organizacji, które dostarczają informacje do organów statystyki państwowej. Ministerstwo Statystyki i Analiz Republiki Białoruskiej jest głównym centrum obliczeniowo-statystycznym kraju, kierującym sprawami statystyki, rachunków i sprawozdawczości we wszystkich działach gospodarki. Cały system statystyczny przeszedł długą drogę rozwoju.

System statystyczny przedrewolucyjnej Rosji składał się z gubernialnych komitetów statystycznych i biur statystycznych ziemstw. Nie było jednego organu statystycznego dla całego państwa. Po rewolucji uległo to zmianie. Na początku 1919 r. utworzono naczelny państwowy organ statystyki: Centralne Biuro Statystyczne Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej. Potem przekształcono je w Centralny Urząd Statystyczny, a po szeregu dalszych przekształceń stało się ono w 1978 r. Centralnym Urzędem Statystycznym BSRS. W 1987 r. CBS został przekształcony w Państwowy Komitet do Spraw Statystyki, potem w Państwowy Komitet BSRS do Spraw Statystyki i Analiz, aż wreszcie w październiku 1994 r. w Ministerstwo Statystyki i Analiz Republiki Białoruskiej.

W obecnym kształcie statystyki państwowej Białorusi elementami jej systemu są: ministerstwo oraz urzędy obwodowe, miejskie i dzielnicowe. W całym resorcie pracuje 2500 ludzi.

Ministerstwo ponosi pełną odpowiedzialność za ogólnopaństwowe kierowanie statystyką i jest jednolitą organizacją do zbierania, przetwarzania i analizy informacji statystycznej, zabezpieczenia potrzeb informacyjnych centralnych i terenowych organów władzy i administracji oraz zaspokojenia potrzeb informacyjnych organizacji naukowo-badawczych i systematycznego informowania ludności poprzez publikowanie informacji statystycznych.

Ministerstwo ma prawo zatwierdzania: programów prac statystycznych, zestawów wskaźników rachunków przedsiębiorstw i organizacji oraz wskazań metodycznych dotyczących ich obliczania. Kształtowanie form rachunkowości i systemu wskaźników przeprowadza się w ścisłej współpracy z użytkownikami danych statystycznych. Przy ministerstwie działa komitet międzyresortowy oraz Rada Naukowo-Metodyczna. Ministerstwa i resorty mogą zbierać dane dopiero po wyrażeniu zgody przez Ministerstwo Statystyki i Analiz. Tak szczegółowa charakterystyka systemu statystyki państwowej i jej zadań została przeprowadzona dla zrozumienia zadań terytorialnych organów statystyki, w szczególności Mińskiego Miejskiego Urzędu Statystycznego. Miński Miejski Urząd Statystyczny jest także partnerem miejskich organów władzy, którym dostarcza opracowania przygotowane na podstawie jednolitego systemu sprawozdawczości statystycznej, tak, by pomóc im w podejmowaniu decyzji administracyjnych.

Szczególny charakter stolicy wymagał utworzenia w niej, w odróżnieniu od miast obwodowych, nie tylko obwodowego, ale i miejskiego urzędu statystycznego, który powstał w 1959 r. W warunkach stosowania administracyjno-nakazowych metod sterowania gospodarką system statystyczny bezpośrednio zależał od metodologicznych ustaleń centralnego planowania i opierał się z reguły na ciągłych obserwacjach statystycznych. Metodologia systemu rachunkowości i statystyki na Białorusi jest oderwana od praktyki światowej, nie wykorzystuje systemów informacyjno-statystycznych ukierunkowanych na zaspokojenie potrzeb gospodarki rynkowej w państwie demokratycznym. Przejście gospodarki na warunki rynkowe spowodowało konieczność przekształcenia narodowego systemu statystycznego, jak i statystyki mińskiej oraz przygotowania jej do gospodarki okresu przejściowego.

Rada Ministrów Republiki Białoruskiej zatwierdziła 22 sierpnia 1992 r. program przejścia gospodarki na system rachunkowości przyjęty w praktyce międzynarodowej. Tak np. w okresie przejściowym zmiany cen zachodziły w systemie nakazowym. Nie odzwierciedlało to rzeczywistej sytuacji w zakresie zmian ich poziomu i nie mogły znaleźć zastosowania w nowych warunkach. Ten problem stał się pierwszorzędnym dla statystyki republikańskiej i miejskiej. Dziś można powiedzieć, że jest on pomyślnie rozwiązywany. W strukturze Miejskiego Urzędu Statystycznego powstał nowy wydział statystyki cen, który pod metodologicznym kierownictwem Ministerstwa bada ten problem w skali miasta. Określone prace prowadzi się w Urzędzie także w zakresie stworzenia systemu narodowych rachunków ekonomicznych.

Aby lepiej wypełniać stojące przed nimi zadania, mińscy statystycy w aktywny sposób starają się włączyć do swojej pracy bogate doświadczenia międzynarodowe. Wojewódzki Urząd Statystyczny w Warszawie i Miński Miejski Urząd Statystyczny dały w tym roku początek współpracy statystyków Polski i Białorusi. Chciałoby się wierzyć, że i dzisiejsze spotkanie da impuls do rozszerzenia współpracy z kolegami zagranicznymi.

Walentyna Nikolajewna Lipniewicz — *dyrektor Mińskiego Miejskiego Urzędu Statystycznego*

Eckhart ELSNER

URZĘDY STATYSTYCZNE BERLINA I WARSZAWY W HISTORII

Delegacja Berlina przybyła na obchody 130-lecia statystyki warszawskiej z serdecznymi gratulacjami. Pracownicy Krajowego Urzędu Statystycznego (StaLa) Berlina i jego dyrektor, p. prof. Appel, przesyłają serdeczne pozdrowienia, jak i inni berlińczycy i przedstawiciele Niemiec życzą polskiemu urzędowi wszystkiego dobrego. Obecne, partnerskie związki między Polakami i Niemcami wyrażają się m.in. w liczbie niemieckiej delegacji.

130 rocznica założenia urzędu statystycznego w Warszawie, pięćdziesiąte rocznice upadku rządów hitlerowskich, wyzwolenia obozu w Oświęcimiu czy zakończenia II wojny światowej albo Powstania Warszawskiego nie są od siebie zbyt odległe. Nie tylko z ich powodu trzeba powiedzieć o zbrodniach dokonanych przez Niemców. Być może wspólna analiza przeszłości nie byłaby szkodliwa także z punktu widzenia statystyki. Strona polska została już przez Niemców zaproszona do dyskusji o etyce statystycznej, do wspólnego namysłu, jaki wkład w zapobieżenie totalitaryzmowi i wsparcia demokracji może dać statystyka w poszczególnych krajach.

Wszelkie rocznice są raczej zdominowane przez rozważania o przeszłości, zaś jubileusz urzędu warszawskiego daje nam możliwość spojrzenia w przyszłość: jak wypełniać życiem niedawno podpisane umowy między instytucjami berlińskimi i statystyką państwową w Warszawie czy też wydziałem statystyki szkoły wyższej w Krakowie, aby powstawało prawdziwe partnerstwo.

W przeszłości już u początków nowoczesnej statystyki można znaleźć wiele wspólnego. Pierwsze, choć jeszcze niezadowolające, tabele śmiertelności wyliczył Edmund Halley (1656—1742), rozwinął Johann Peter Süßmilch (1707—1767). Podczas odsłonięcia w dniu 20 października 1994 r. tablicy pamiątkowej na domu, w którym mieszkał i umarł Süßmilch, najliczniejszą delegacją zagraniczną była delegacja polska, w której uczestniczyło troje warszawiaków. Jako wyraz ścisłej współpracy można to ocenić w równej mierze z zaplanowaną konferencją süßmilchowską w kwietniu 1995 r. we Wrocławiu.

Kiedy tworzono warszawski urząd statystyczny trwało powstanie. Niepokoje społeczne skierowane przeciwko władzy zdarzały się także w Niemczech. W 1848 r. doszło do walk na barykadach Berlina. W tłumieniu tych rozruchów wyróżnił się szczególnie jeden człowiek, późniejszy prezydent policji w latach 1848—1856 Carl Ludwig Friedrich von Hinckeldey (1805—1856). Gdy w 1852 r. utworzono pierwszy urząd statystyczny w mieście niemieckim, tj. Biuro Statystyczne przy Królewskim Prezydium Policji zostało podporządkowane właśnie jemu. Pierwszy rocznik statystyczny Berlina (za rok 1852), wydany w 1854 r. został z tego powodu opatrzony na drugiej stronie dedykacją dla von Hinckeldeya. Pod kierownictwem, posiadającego przygotowanie naukowe, prof. Witolda Załęskiego (1836—1908, urzędował od 1876 r.), przy pomocy jego trzech pracowników otrzymano w końcu statystyki demograficzne, które — tak jak na początku w Berlinie — zebrano i ogłoszono również z upoważnienia policji. To ostatnie od 1885 r. nawet co miesiąc w warszawskiej gazecie policyjnej.

Krajowy Urząd Statystyczny Berlina nie wywodzi się z założonego w 1852 r. „królewskiego” urzędu statystycznego dla Berlina, lecz z utworzonego 10 lat później „miejskiego”. To pierwsze niemieckie „biuro” statystyczne pod wyłącznym zarządem municypalnym znalazło wiele instytucji naśladowczych w innych miastach, ponieważ nie podlegało, jak poprzedni urząd, prezydium policji i królowi, lecz było ważnym elementem demokratycznego samorządu miejskiego i przez to pierwszym ogniwem w łańcuchu niemieckiej statystyki municypalnej. Ten samodzielny urząd ze swoim, wybranym przez radę miejską, dyrektorem ujmował w swoich analizach naukowych w sposób odważny i niezależny wcale nieblahe problemy tamtych czasów.

Przeprowadzanie spisów ludności było zawsze problematyczne. W Berlinie było inaczej — po 1863 r. odbywały się spisy co około 5 lat. Na rok przed utworzeniem urzędu w Warszawie i zarazem rok po powstaniu nowego urzędu w Berlinie przeprowadzono „reformę berlińską”, która stała się pierwowzorem nowoczesnych badań, tj. bez udziału policji czy wojska i przy użyciu samodzielnie wypełnianego przez ankietowanych formularza. III Międzynarodowy Kongres Statystyczny zalecił wtedy wszystkim krajom przejście metody berlińskiej jako szczególnie efektywnej.

W 1868 r. powstał w Berlinie konflikt między królem i parlamentem na tle reformy wojska i nasilił się tak, że król rozwiązał pruską izbę deputowanych, ponieważ nie głosowała tak, jak on by tego chciał. W tym czasie obradował w Berlinie IV Międzynarodowy Kongres Statystyczny i wtedy to, co bardziej liberalnie nastawieni miejscowi uczestnicy wycofali swoje referaty na znak protestu przeciwko zachowaniu króla; kongres utracił nagle prawie третią część referatów, co wzbudziło międzynarodowe poruszenie.

Po utworzeniu w 1805 r. pruskiego, w 1852 r. berlińskiego policyjnego i w 1862 r. miejskiego urzędu statystycznego, doszło w latach 1870/1871, po wojnie francusko-pruskiej, do założenia trzeciego berlińskiego urzędu

statystycznego, Urzędu Statystycznego Rzeszy, który można porównać z utworzonym w 1886 r. Centralnym Urzędem Statystycznym w Warszawie.

W okresie późniejszym działali w Berlinie wybitni naukowcy-statystycy. Przykładowo można wymienić: dyrektora urzędu w Charlottenburgu (dziś dzielnica Berlina) Johanna Rahtsa (metoda Rahtsa wyliczania tabel śmiertelności), dyrektora urzędu w Schönebergu (dziś również dzielnica Berlina) Roberta René Kuczynskiego (współczynnik reprodukcji netto), wiceprezydenta Reichstagu i profesora politechniki w Charlottenburgu (dziś Politechnika Berlińska) Hermanna Paschego (indeks Paschego), pochodzącego z Polski von Bortkiewicza i innych.

Początek okresu powojennego wykazuje pewne podobieństwa rozwojowi. Tak w Warszawie, jak i w Berlinie statystycy, pomimo niewystarczających środków, musieli wykonać swoje pierwsze zadanie, tj. przeprowadzić spis dziesiętkowanej ludności. W latach 1946 i 1950 przeprowadzono w obu miastach spisy ludności, z których pierwszy został zorganizowany w Berlinie z powodu racjonowania żywności. Przedwojenne budynki w obu miastach zniszczone zostały przez pożary i bomby, a cenne, także historyczne zbiory książek i danych zostały nieodwracalnie stracone.

Wspólny jest poza tym dla urzędów w Warszawie i Berlinie nowy sposób pracy po przełomie politycznym, w kierunku demokracji i gospodarki rynkowej. W powiększonym teraz StaLa Berlin pracuje, od zjednoczenia Niemiec (3 października 1990 r.), mieszany personel wschodnio- i zachodniemiecki oraz, co jest także nowością, bo otoczony murem Berlin Zachodni nie miał połączenia z otaczającym go terytorium — także z sąsiadujących miejscowości Brandenburgii. Różne kwalifikacje każdego z tych pracowników ułatwiły prace nad wdrożeniem tak nowej techniki, jak i federalnego systemu statystyki urzędowej we wschodniej części miasta. Możemy sobie wyobrazić, że porównywalne przedstawienie WUS Warszawa było i jest znacznie trudniejsze niż w przypadku StaLa.

W przyszłości europejska harmonizacja informacji i metod statystycznych staje się jednym z najważniejszych zadań następnych lat, które będą jeszcze powodem bólów głowy tak w Warszawie, jak i w Berlinie. Wynika z tego, że należy dalej rozwijać kontakty i zawierać umowy o współpracy. Jako przykład procesu, który już nastąpił w tej dziedzinie należy wymienić niektóre z projektów, które udało się cokolwiek posunąć do przodu, a mianowicie:

- wymiana doświadczeń; od początku współpracy delegacje z Warszawy były dwa razy w Berlinie, a delegacje z Berlina dwa razy w Warszawie;
- wydawnictwa; z inicjatywy urzędu warszawskiego ukaże się wkrótce dwujęzyczna broszura z informacjami o obu stolicach;
- projekty badawcze; ma się badać tak warunki życia w niemieckich i polskich dużych osiedlach miejskich, jak i turystykę w miastach partnerskich w Warszawie i Berlinie, tudzież Krakowie i Norymberdze. Te projekty są w fazie przygotowywania;

— wspólne konferencje; w stadium realizacji jest spotkanie na temat turystyki, a inne są planowane. W przeszłości przedstawiciele instytucji niemieckich uczestniczyli już w takich imprezach, co znalazło odbicie w publikacjach (jak dotąd w polskich czasopismach). Planuje się wspólne konferencje także w innych polskich miastach.

Na zakończenie pracownicy StaLa Berlin, jak i wszyscy przybyli z Berlina i z Niemiec życzą WUS Warszawa wiele szczęścia na przyszłość. Już sam gest zaproszenia był ze strony polskiej gestem pojednania. Dziękujemy zań w nadziei, że już w niedługim czasie będziemy mogli powitać polskich kolegów w gronie statystyków Unii Europejskiej. Kierownictwo StaLa będzie się starać, by polskim kolegom, szczególnie tym z partnerskiego miasta Warszawy przedstawić w wiarygodny sposób wolę zbudowania trwałych przyjaznych stosunków.

prof. dr Eckhart Elsner — zastępca dyrektora Krajowego Urzędu Statystycznego Berlina

Klaus STELLWAG

METODA REPREZENTACYJNA W BADANIU WARUNKÓW ŻYCIA LUDNOŚCI W M. NORYMBERDZE

Badania ankietowe mają w Norymberdze długą tradycję. W latach 1971—1980 prowadzono badania ankietowe w okresach dwuletnich w celu ustalenia nastawienia i poglądów niemieckiej opinii publicznej wśród ludności w wieku od 18 do 75 lat. Te badania reprezentacyjne prowadzone były na około 2-tysięcznych próbach. Posłużyły do sprawdzenia przychylności dla koncepcji planistycznych i uwzględniających potrzeby ludności odnośnie planowania municypalnego. Dane tworzyły szeregi czasowe, umożliwiające ocenę zmian warunków życia w mieście, w odczuciu obywateli.

W miarę rozwoju społecznego wystąpiły jednak i inne potrzeby informacyjne, których nie zaspokajały już powyższe badania. W tym celu w 1981 r. po raz pierwszy zorganizowano *Ankiety na temat rozwoju miasta* na podstawie *Próby mieszkań i gospodarstw domowych*. Ten zmieniony program badań norymberskiego Urzędu do Spraw Badań Miejskich i Statystyki zatwierdziła Rada Miejska. Obok uprzednich założeń (potrzeby w zakresie infrastruktury komunalnej) postanowiono badać nowe problemy, jak: strukturę i rozwój gospodarstw domowych, ich warunki mieszkaniowe i przede wszystkim zmiany czynszów w różnych segmentach rynku mieszkaniowego. Otrzymane wyniki stanowiły podstawę do określenia zmian w gospodarstwach domowych, co było palącą potrzebą w warunkach stagnacji demograficznej, a nawet częściowego spadku liczby ludności, przy jednoczesnym wzroście liczby gospodarstw domowych. Prawidłowe przygotowanie informacji planistycznej umożliwią: ocena składu gospodarstw domowych, dokładny opis mieszkań i „miękkie wskaźniki”, jak nastawienia i osady na temat istotnych problemów miasta. Badanie mieszkań i gospodarstw domowych planuje się jako badania okresowe.

Koncepcja badania

Poprzednie badania na temat rozwoju miasta były tematycznie powiązane z badaniami mieszkań i gospodarstw domowych. Niektóre informacje były

potrzebne corocznie, a inne w odstępach wieloletnich. Aby ograniczyć zakres pytań i obciążeń mieszkańców, przyjęto następującą koncepcję: poziom czynszów będzie się badać w odstępach 4-letnich, a reprezentacyjne badanie co 2 lata. Ważne jest zapewnienie poznawalności przyczyn zmian czynszów na podstawie porównań wyników badań prób w czasie. Osiąga się to najlepiej przez badania okresowe, gdyż unika się przypadkowych różnic między różnymi badaniami i ogranicza się niezbędną liczebność próby.

Próba podstawowa

Badanie przeprowadza się w czterech etapach. Na początku cyklu losuje się próbę podstawową. Cykle wielkości prób przewidziano na lata 1989—1992 następująco:

- dla ponownego zbadania poziomu czynszów w pierwszym roku — 10000 gospodarstw;
- dla sprawdzenia poziomu czynszów w drugim roku — 4000 gospodarstw;
- dla obserwacji poziomu zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych i uzyskania danych na temat rozwoju miasta w drugim i czwartym roku — 2000 gospodarstw.

Podstawą losowania są wszystkie mieszkania (też puste) i wszystkie prywatne gospodarstwa domowe z wyłączeniem urzędów i mieszkańców domów dla obcych sił zbrojnych. Podstawą losowania jest rejester działek i budynków w Urzędzie Badań Miejskich i Statystyki. Jednostkami losowania są budynki nie przekraczające określonej liczby mieszkańców i mieszkań. W dużych budynkach prowadzone są dodatkowe losowania mieszkań metodą losowania dwustopniowego wyboru zbiorów z nieproporcjonalnym podziałem, co oznacza, że zbiór podstawowy dzieli się na grupy, z których każda ma inny sposób losowania. Np. wybiera się całe budynki i po 6 mieszkań w każdym. Wybrane jednostki mieszkaniowe nie są rozmieszczone równomiernie w kolejno wylosowanych zbiorach. Grupowanie i rozmieszczenie próby nakierowane jest na ustalenie zróżnicowania czynszów i spraw związanych z rynkiem mieszkaniowym.

Organizacja, prowadzenie i przygotowanie badań

Z powodów finansowych, jak i wewnętrznych, całe badanie prowadzi Urząd Badań Miejskich. Nie zleca się żadnej fazy badania instytucji prywatnemu. Po losowaniu adresów ustala się obwody robocze po około 30 jednostek mieszkaniowych. Wybór gospodarstw domowych pod wylosowanymi adresami (budynki powyżej 12 mieszkań) i wybór osób poddanych badaniu przeprowadza się według z góry ustalonej metody. Gospodarstwa zawiadamia się o wyborze pisemnie. Rekrutuje się też sztab kwalifikowa-

nych ankierów, w liczbie około 450, dla badania próby podstawowej. Zawiera się z nimi umowę o pracę.

Badania prowadzi się wyłącznie w formie bezpośredniego kontaktu (wywiadu), na podstawie standaryzowanego kwestionariusza, w ciągu 3 tygodni. Zebrane materiały przetwarza się w urzędzie po sprawdzeniu ich kompletności. Kodowanie kwestionariuszy prowadzi się przy pomocy programu SPSS/PC+ — DATA ENTRY II.

Urząd nie ma kadr do wykonania tego zadania, należało więc zatrudnić pracowników pomocniczych, zobowiązanych do szczególnego zachowania tajemnicy. Kontrolę ankierów i zarządzanie próbą umożliwia baza danych DBASE III.

Treść badań

Program pytań zmienia się okresowo w zależności od potrzeb. Stanowi on możliwie najmniejszy zestaw pytań o strukturę mieszkania i gospodarstwa domowego, włączając czynsze oraz problemy miasta.

Pytania standardowe

Budynki i mieszkania:

- typ budynku,
- liczba mieszkań i budynków,
- rok budowy,
- właściciel budynku,
- położenie mieszkania,
- puste mieszkania,
- prawna sytuacja mieszkania,
- rok i miesiąc wprowadzenia się,
- wyposażenie mieszkania,
- niedostatki mieszkania i jego otoczenia,
- zamiar/przyczyny przeprowadzki,
- ogrzewanie i używane paliwo,
- czynsz,
- typ własności (socjalne, spółdzielcze, pracownicze itd.),
- powiązania z dzielnicą,
- skład gospodarstwa domowego.

Standardowe informacje demograficzne o członkach gospodarstwa:

- płeć,
- wiek,
- obywatelstwo,
- aktywność zawodowa,
- sytuacja zawodowa: student, gospodyni domowa, niepracujący, emeryt itd.,
- wykształcenie,

- stanowisko w zawodzie,
- dochód netto gospodarstwa domowego,
- posiadanie/nieposiadanie samochodu.

Pytania włączone do kwestionariusza (przykłady):

- obciążenie hałasem według źródła hałasu,
- środki lokomocji,
- typ używanego biletu,
- recycling odpadów,
- korzystanie z instytucji społecznych, kulturalnych, rozrywkowych,
- stosunek do urzędów,
- ważność komunalnych warunków życia dla badanego, stopień zadowolenia z nich,
- układ priorytetów odnośnie infrastruktury,
- ocena ogólnej sytuacji gospodarczej.

Ochrona danych

Badanie przeprowadza się na zasadzie dobrowolności. Ankieterzy są zobowiązani do tajemnicy statystycznej. Dane o badanych są kodowane i przechowywane bez ich nazwisk. Po sprawdzeniu ich wiarygodności i wstępnym przetworzeniu następuje dalsza anonimizacja: wydzielenie nazwy ulicy i numeru domu, które kasuje się po zakończeniu okresu badań. Zasady badania uwzględniono z miejskim pełnomocnikiem do spraw ochrony danych.

Klaus Stellwag — *Norymberga*

STATYSTYKA PUBLICZNA W JAPONII — ORGANIZACJA I ZASADY FUNKCJONOWANIA

Ogólne tło dla rozwiązań systemowych w sferze statystyki publicznej

Rozwiązania systemowe, w odniesieniu do statystyki publicznej w Japonii, należy rozpatrywać na tle podstawowych przesłanek sterowania rozwojem gospodarki narodowej i funkcjonowania społeczeństwa japońskiego. Jako główne cechy, szczególne dla modelu japońskiego, przyjmuje się:

- a) aktywną rolę państwa w rozwoju gospodarczym znajdującą swe najpełniejsze odbicie w polityce przemysłowej, którą można rozpatrywać w podwójnym aspekcie:
 - jako politykę, która zmierza do osiągania narodowych celów gospodarczych i pozagospodarczych w drodze interwencji władz państwowych w alokację zasobów pomiędzy przemysłami i sektorami gospodarki narodowej lub w organizacjach przemysłowych w poszczególnych przemysłach bądź sektorach,
 - jako politykę, której podstawową funkcją jest zapobieganie potencjalnym negatywnym skutkom niedoskonałości rynku lub kompensowanie tych skutków, jeżeli się pojawiły. Polityka ta nie zastępuje mechanizmów rynkowych, odwrotnie, chodzi o to, aby świadoma działalność rządu umiejętnie wykorzystywała te mechanizmy;
- b) ewolucjonizm, liczenie się z realiami i stawianie celów strategicznych zawsze uwzględniających główne wyzwania rozwojowe danego okresu, umiejętność i zdolność do zmiany celów w toku realizacji ustalonych zamierzeń, jeżeli władze państwowe dochodzą do wniosku, że sytuacja wewnętrzna lub zewnętrzna uległa zmianie;
- c) wykorzystywanie różnych instrumentów interwencjonizmu państwowego od regulacji administracyjnych do wysublimowanych instrumentów monetarnych i finansowych;
- d) znaczenie przydawane społecznemu kontekstowi, przy opracowywaniu strategii rozwojowej i polityki przemysłowej, w postaci szerokiego

consensusu uzyskiwanego na styku władzy państwowej z big biznesem oraz różnymi kręgami politycznymi i opiniotwórczymi.

Podejście to wymaga:

po pierwsze, zapewnienia odpowiednich form organizacyjnych (formalnych i nieformalnych) umożliwiających zarówno racjonalizację samego procesu sterowania rozwojem gospodarki narodowej przez administrację rządową, jak i stwarzających warunki dla osiągnięcia konsensusu, co do podejmowanych decyzji oraz

po drugie, dysponowania obszerną i aktualną informacją stanowiącą wspólny język porozumienia między różnymi gremiami decyzyjnymi włączonymi do procesu sterowania rozwojem gospodarki narodowej oraz między władzą państwową a społeczeństwem.

System statystyki publicznej, jako jedno z głównych źródeł informacji, wpisuje się w formy organizacyjne, w których prowadzony jest ten proces.

Organizacja systemu statystyki publicznej

1. W organizacji systemu statystyki publicznej występuje pozorna sprzeczność, gdyż:

a) system statystyki publicznej w Japonii jest jako całość zdecentralizowany: każde ministerstwo i każda agenda rządowa ma własną służbę statystyczną, która odpowiada za zbieranie danych i zapewnianie informacji statystycznych dla potrzeb własnej instytucji oraz dla centralnego aparatu statystycznego i dla społeczeństwa. Pociąga to za sobą:

- korzyści, w postaci szybkiej reakcji na zmienne, specyficzne potrzeby informacyjne, gdyż użytkownik informacji statystycznych jest często również ich producentem,
- utrudnienia, przejawiające się w postaci problemów, które trzeba rozwiązywać dla utrzymania spójności w działalności statystycznej, w tym przy koordynacji mającej na celu uniknięcie redundancji przy zbieraniu danych statystycznych;

b) centralny aparat statystyczny wbudowany jest bezpośrednio w struktury rządowe, wchodząc w skład Agencji do Spraw Kierowania i Koordynacji (Management and Coordination Agency — MCA), na czele której stoi dyrektor generalny, co odpowiada rangą ministrowi stanu. Agencja ta odpowiada za koordynację różnych polityk rządowych i koordynację działań rządu w różnych dziedzinach, tak że usytuowanie w niej centralnego aparatu statystycznego świadczy o randze nadawanej statystyce publicznej w Japonii. Koordynację i podstawowe opracowania statystyczne zapewniają dwie instytucje wchodzące w skład MCA:

- Urząd do Spraw Statystyki (Statistics Bureau),
- Centrum Statystyki (Statistics Center).

2. Funkcjonowanie systemu statystyki publicznej zapewniają:
- ustawa o statystyce (Statistics Law),
 - ustawa o koordynacji sprawozdań statystycznych (Statistical Reports Coordination Law).

Na podstawie tych aktów normatywnych prowadzone są trzy typy badań statystycznych:

- a) **badania podstawowe** (tzw. designated) — a więc badania statystyczne zarówno ogólnonarodowe, jak i lokalne, które są wyznaczane do przeprowadzenia przez dyrektora generalnego MCA zgodnie z ustawą o statystyce. Badania te służą do rozpoznania problematyki o bardzo dużym znaczeniu (jak np. spisy ludności,¹⁾ spisy przemysłowe etc.). Badania te mogą być prowadzone przez Urząd do Spraw Statystyki lub w innych urzędach rządowych;
- b) **badania zgłoszone** (tzw. notified) prowadzone na podstawie ustawy o statystyce i wymagające akceptacji dyrektora generalnego MCA;
- c) **zbieranie danych statystycznych** (collection of statistical reports) prowadzone na podstawie ustawy o koordynacji sprawozdań statystycznych i wymagające akceptacji dyrektora generalnego MCA. Akceptacji wymagają:
 - wszystkie badania obejmujące ponad 10 osób (prawnych lub fizycznych),
 - badania prowadzone przez Bank of Japan i Izby Przemysłowo-Handlowe,
 - zmiany lub zaniechania już prowadzonych badań.

3. Zatrudnienie w aparacie statystycznym Japonii obrazują następujące liczby: w 1991 r. Urząd do Spraw Statystyki i Centrum Statystyki zatrudniały 1799 pracowników, natomiast łączne zatrudnienie przy statystyce oficjalnej w ministerstwach i agendach rządowych (bez oddziałów lokalnych) wynosiło 3492 osoby.

Funkcje i organizacja Urzędu do Spraw Statystyki

Podstawowymi dokumentami regulującymi funkcje i organizację Urzędu do Spraw Statystyki są: ustawa o powołaniu MCA i regulamin organizacyjny (Cabinet Order) MCA (ustawa o statystyce reguluje tylko uprawnienia dyrektora generalnego MCA).

Do zadań **Urzędu do Spraw Statystyki** należą m.in. następujące funkcje:

- a) planowanie podstawowych tematów przewidzianych do uprawnienia i rozwoju w zakresie badań statystycznych i w systemie statystyki publicznej;

¹⁾ Spisy te są wymienione bezpośrednio w ustawie o statystyce i muszą być przeprowadzane co 5 lat.

- b) opracowywanie planów badań statystycznych, ustalanie systemu standardów obowiązujących w statystyce oficjalnej i koordynowanie całokształtu stosunków między ministerstwami i agendami rządowymi w odniesieniu do badań statystycznych;
- c) harmonizowanie procedur przy zbieraniu sprawozdań statystycznych;
- d) zapewnianie funduszy dla władz lokalnych na badania statystyczne, a także koordynacja i nadzór nad działalnością statystyczną tych władz (rządów lokalnych);
- e) planowanie i przeprowadzanie spisów ludności i innych podstawowych badań statystycznych;
- f) przeprowadzanie badań w zakresie metod statystycznych;
- g) rozpowszechnianie informacji statystycznych i wiedzy o statystyce publicznej;
- h) koordynowanie stosunków międzynarodowych w zakresie statystyki publicznej.

W Urzędzie do Spraw Statystyki wydzielone są dwa departamenty:

- **Departament Standardów Statystycznych**, wykonujący funkcje koordynacyjne,
- **Departament Badań Statystycznych**, do którego należy planowanie i prowadzenie badań statystycznych.

Oprócz tego istnieją dwa wydziały:

- **Wydział Zagadnień Ogólnych**, odpowiadający m.in. za kontakty z ministerstwami,
- **Wydział Informacji Statystycznych**, prowadzący m.in.:
 - zbieranie, przetwarzanie i rozpowszechnianie informacji statystycznych, w tym opracowywanych metodą siatki geograficznej (grid-square method) i wskaźników społecznych (około 700),
 - zarządzanie bazą danych (we współpracy z Centrum Statystycznym).

Dodatkowo w skład Urzędu wchodzi **Rada do Spraw Statystyki** występująca jako ciało doradcze przy MCA powołane do rozpoznawania i omawiania ważnych zagadnień dotyczących badań statystycznych i do udzielania rekomendacji. Tematyka prac Rady ustalana jest odpowiednio do potrzeb dyrektora generalnego MCA. W jej skład wchodzi:

- 7 czołowych ekspertów z dziedziny statystyki,
- 7 przedstawicieli władz centralnych i prefektur (są to urzędnicy odpowiadający za statystykę w swych instytucjach),
- 4 przedstawicieli użytkowników statystyki.

Spotkania Rady odbywają się 1 raz w miesiącu, przy Radzie działa 13 stałych grup roboczych.

Funkcje i organizacja Centrum Informacyjnego

Podstawowymi dokumentami regulującymi funkcje i organizację Centrum Informacyjnego są ustawa o powołaniu MCA i regulamin organizacyjny MCA.

Do podstawowych zadań **Centrum Statystyki** należą m.in. następujące funkcje:

- a) komputerowe opracowywanie badań podstawowych prowadzonych przez Urząd do Spraw Statystyki i zlecanych przez inne agendy rządowe oraz przez organa administracji lokalnej,
- b) prowadzenie badań z zakresu techniki i metodologii komputerowego przetwarzania danych,
- c) prowadzenie szkoleń dla administracji rządowej (centralnej i lokalnej).

W Centrum Informacyjnym wydzielone są trzy departamenty:

- **Departament Administracyjny**, koordynujący działalność Centrum w zakresie EPD,
- **Departament Przetwarzania Spisów Ludności**, który oprócz spisów (co wynika z jego nazwy) prowadzi wszystkie badania dotyczące ludności,
- **Departament Przetwarzania Statystyki Gospodarczej**.

Dodatkowo w skład Centrum Informacyjnego wchodzi **Instytut do Spraw Szkolenia w Zakresie Statystyki**.

Organizacja zbierania danych statystycznych

Specyficzną cechą japońskiej statystyki publicznej jest to, że Urząd do Spraw Statystyki nie dysponuje własną siecią ośrodków lokalnych. W tej sytuacji zbieranie danych do spisów i innych badań prowadzone jest przez ośrodki statystyczne władz lokalnych. W przypadku badań zakrojonych na dużą skalę ośrodki statystyczne w prefekturach koordynują działalność na swym terenie, udzielając instrukcji ośrodkom władz municypalnych, które zatrudniają ankietatorów (alternatywnym rozwiązaniem jest zbieranie danych przez biura lokalne ministerstw, np. Ministerstwa Handlu Zagranicznego i Przemysłu — MITI). Przy niewielkich badaniach, zbieranie danych przeprowadzają bezpośrednio ośrodki statystyki przy prefekturach.

Organizacja systemu statystyki publicznej w układach lokalnych

Na poziomie prefektur i miast równoważnych prefekturom (13 miast) prace statystyczne prowadzą **Sekcje Statystyki** wchodzące w skład odpowiednich urzędów (prefektury lub miasta). Sekcje te liczą po około 50 osób (w 1990 r. zatrudnienie we wszystkich sekcjach na terenie kraju wynosiło około 2500 osób, z tendencją do zmniejszenia). Dodatkowo w jednostkach municypalnych statystyką zajmuje się po 2—5 pracowników (prace te mogą być prowadzone w wyodrębnionych komórkach organizacyjnych, a mogą też być rozproszone i wykonywane przez pracowników zatrudnionych w większych wydziałach z szerokim zestawem obowiązków).

Podstawowym obowiązkiem Sekcji Statystyki jest obsługa własnych władz lokalnych. Ustawa o statystyce przewiduje jednak możliwość zlecania tym sekcjom zadań do wykonania w ramach ogólnokrajowych ważnych tematów

badawczych prowadzonych przez MCA, a także inne agendy rządowe, jak np. Agencja Planowania Gospodarczego (Economic Planning Agency). Stąd też koszty utrzymania sekcji ponosi MCA, co — jak można domniemywać — zwiększa możliwości koordynacyjne i nadzór metodologiczny nad ich pracą ze strony Urzędu do Spraw Statystyki.

Badania statystyczne mogą być zlecane nie tylko sekcjom statystyki, lecz również innym sekcjom o bardziej specjalistycznym ukierunkowaniu, np. pozyskiwanie danych do badania warunków zdrowotnych ludności nadzorują w prefekturach sekcje, które prowadzą problematykę zdrowia i spraw społecznych.

Poważnym ułatwieniem w prowadzeniu badań statystycznych na poziomie lokalnym jest wprowadzona **metoda siatki geograficznej** (grid-square statistics). W świetle tej metody w Japonii została ustalona stała siatka geograficznego podziału kraju oparta na wydzieleniu działek: 1/80 stopnia długości geograficznej i 1/120 stopnia szerokości geograficznej, co daje w przybliżeniu obszar około 1 km² (w miastach dodatkowo działki takie ulegają podziałowi na 4 części). Obszar jednostkowy do badań statystycznych pokrywa się na ogół z 1 działką, chociaż może włączać również kilka działek (prawdopodobnie na terenach mniej zaludnionych). Metoda siatki geograficznej ma duże znaczenie dla ciągłości badań statystycznych: pozwala utrzymać tę ciągłość mimo zmian administracyjnych zachodzących w podziale kraju.

Baza danych statystycznych

Od 1989 r. w Japonii działa system bazy danych statystycznych SISMAC (Statistical Information System of Management and Coordination Agency), połączony on-line z ministerstwami i agendami rządowymi, a poprzez Inter-Ministry Computer Center — zapewniający dostęp do danych statystycznych innym użytkownikom.

SISMAC obejmuje:

- a) informacje o źródłach danych statystycznych,
- b) statystyki miesięczne (dane od stycznia 1975 r.),
- c) wyniki badań statystycznych przeprowadzanych co 5 lat, jak np. spisy ludności,
- d) wskaźniki społeczne w układach regionalnych (około 700 wskaźników).

Stopniowo SISMAC uzupełniany jest o zawartość roczników statystycznych.

Dla zapewnienia ochrony tajemnicy statystycznej przyjęto rozwiązanie, że dane jednostkowe przechowywane są w odrębnym komputerze nie połączonym z SISMAC.

Henrietta A. KARAVAEVA

REFORMA STATYSTYKI REGIONALNEJ I SPOSOBY JEJ ROZWIĄZYWANIA W KALININGRADZKIM OBYWODOWYM KOMITECIE STATYSTYKI PAŃSTWOWEJ

Statystyka rosyjska, którą mam zaszczyt reprezentować, ma bogatą historię, swoje odrębności i tradycje narodowe oraz solidny potencjał kadr zawodowych. Jednak na obecnym etapie powstały nowe, poważne zadania, wynikające przede wszystkim z radykalnych zmian w sferze państwowej, międzynarodowej i społeczno-gospodarczej. Przeorientowanie polityki reform w Rosji z modeli makroekonomicznych na regionalne określa także sposoby prowadzenia współczesnej polityki państwa, wedle której regionalne zasoby informacyjne określają łączny potencjał informacyjny kraju. To wymaga poszukiwania form organizacji prac i współpracy w celu harmonizacji interesów służb państwowych różnych poziomów, pozwalających aktywnie rozwijać całościowy system statystyczny.

Nasze (to jest wschodnioeuropejskie) kraje jednoczył do niedawna ustrój społeczno-polityczny, a w przypadku badań statystycznych — jednolita metodologia. Przejście do gospodarki rynkowej wymaga modernizacji statystyki, myślę, że również w waszych krajach. Dlatego statystycy rosyjscy muszą przejąć i opanować doświadczenia krajów uczestniczących w tym seminarium. Uważam jednak, że i doświadczenia z reformy statystyki państwowej w Federacji Rosyjskiej mogą się przydać zagranicy. Wiadomo, że dane statystyczne i metody przetwarzania informacji nie egzystują w oderwaniu od potrzeb społecznych, wyrażonych przede wszystkim w potrzebach organów władzy. Współczesnego użytkownika danych interesuje cały kompleks informacji społeczno-ekonomicznej o regionie. Dlatego jednym z pierwszych działań podjętych przez Państwowy Komitet Statystyki Federacji Rosyjskiej było przekształcenie regionalnych urzędów statystycznych w komitety statystyki państwowej z rozszerzeniem ich pełnomocnictw i uprawnień. Wśród nich są:

- a) zbieranie danych i ich przetwarzanie (włączając dane objęte tajemnicą handlową),
- b) wprowadzanie koniecznych form sprawozdawczości uzupełniającej,

- c) kontrola wypełniania zarządzeń prezydenta Federacji Rosyjskiej i rządu Federacji w zakresie statystyki,
- d) stosowanie federalnego prawa „o odpowiedzialności za naruszenie porządku w zakresie sprawozdawczości”,
- e) wydawanie wskazówek w zakresie sprawozdawczości, które mają obowiązek wypełniać wszystkie osoby prawne i podmioty gospodarcze z terenu komitetu,
- f) tworzenie systemów analitycznych i informacyjnych, wydawanie biuletynów i innych wydawnictw analityczno-informacyjnych,
- g) prowadzenie prac informatyczno-obliczeniowych zgodnie z umowami gospodarczymi,
- h) zawieranie umów (uzgodnionych z Państwowym Komitetem Statystyki Federacji Rosyjskiej) o współpracy z urzędami zagranicznymi,
- i) wymiana danych statystycznych z zagranicą zgodnie z regulami ustanowionymi przez Państwowy Komitet Statystyki Federacji Rosyjskiej.

Geopolityczne położenie obwodu powoduje szerokie spektrum problemów rozwoju społeczno-ekonomicznego. W opracowaniu programów przebudowy administracja lokalna korzysta z pomocy instytutów naukowo-badawczych. Naszą zasługą jest, że dane dostarczane na zamówienie tych instytutów odpowiadają potrzebom przetwarzania informacji. Jest to tym przyjemniejsze, że w wielu przypadkach nasz komitet przejawia inicjatywę i oblicza wskaźniki, które nie są przewidziane na poziomie regionalnym obiegu informacji w Państwowym Komitecie Statystyki Federacji Rosyjskiej. Tylko w tym roku przekazaliśmy dane do firmy „Energokompleks” w Sankt Petersburgu, Centrum Efektywności Energetyki w Oslo. Przygotowujemy informacje dla „West Watt Telecom” (firma rosyjsko-francuska) i Polskiej Akademii Nauk.

Nasz komitet bezpośrednio uczestniczył w przygotowaniu materiałów informacyjno-analitycznych do projektu prawa o statystyce obwodu kalinińskiego. Możemy przekazać zagranicznym kolegom nasze doświadczenia w dużych pracach na temat bilansów, w tym bilansów międzygałęziowych. W poprzednich dziesięcioleciach obwód przygotowywał je dla wszystkich gałęzi gospodarki. Materiały ostatniego badania bilansu (1987 r.) były podstawą do przygotowania koncepcji wolnej strefy ekonomicznej „Jantar”.

W tym roku przeprowadziliśmy mikrospis ludności. Jego rezultaty dały m.in. podstawę do badań gospodarstw domowych, jedyne wiarygodne źródło informacji o poziomie życia ludności, dochodach i wydatkach oraz rynku pracy.

Zgodnie z państwowym programem przejścia na międzynarodowy system statystyczny pojawiła się możliwość realizacji działań w dwu podstawowych kierunkach:

- stworzenia systemu obiektywnych wskaźników statystycznych, dotyczących aspektów społeczno-gospodarczych okresu przejściowego,
- opracowanie zasadniczo nowego systemu zbierania informacji.

W warunkach ostrego kryzysu w Rosji pozostaje kilka nie rozwiązanych problemów obniżających efektywność działania organów statystyki. Potrzebna jest baza prawna dla funkcjonowania państwowych organów statystyki. Praktycznie nie wykorzystuje się elektronicznych technik dostarczania informacji zamawiającym. Istnieją utrudnienia spowodowane przeciążeniem poszczególnych form sprawozdawczości. Nie ma też środków budżetowych na dodatkowe regionalne programy statystyczne, nie ma też społecznego zrozumienia faktu, że informacja statystyczna jest towarem podlegającym prawom rynku. W naszym Komitecie mamy potencjał kadrowy, zrozumienie stojących przed nami problemów i chęć ich rozwiązania. Współpraca międzynarodowa daje nam dostęp do postępowych technik zbierania i obróbki informacji oraz badania zjawisk społeczno-gospodarczych.

Korzystając z okazji chciałabym podziękować polskim kolegom za zaproszenie na seminarium i wyrazić nadzieję na dalszy owocny rozwój naszej współpracy z wojewódzkimi urzędami statystycznymi w Polsce i organami statystyki w innych krajach.

Henrietta A. Karavaeva — *Kaliningradzki Obwodowy Komitet Statystyki Państwowej*

DZIEŃ WSPÓŁCZESNY

Teresa MOŹDŻYŃSKA

KIERUNKI ZMIAN W INFORMATYCE

Sprostanie oczekiwaniom użytkowników informacji statystycznych w każdym państwie wymaga posiadania przez organa statystyki narzędzi umożliwiających sprawne pozyskiwanie i przetwarzanie danych statystycznych, ich analizę oraz dystrybucję. Urzędy statystyczne to wielkie „fabryki” danych i dlatego statystyka jest jedną z dziedzin stale żywo zainteresowanych rozwojem technik i technologii obliczeniowych.

Polskie urzędy statystyczne od ponad 25 lat korzystają z możliwości oferowanych przez informatykę, szczególnie w zakresie:

- automatyzacji wprowadzania i redagowania danych,
- opracowywania tablic statystycznych,
- budowy systemu metadanych,
- budowy banków danych,
- przesyłania zbiorów danych i programów komputerowych,
- przygotowywania publikacji.

Do 1989 r. zasadniczą część wykorzystywanego sprzętu informatycznego była produkcji krajowej (Odra 1305, Mera 9150), a oprogramowanie aplikacji oprogramowaniem własnym wykonanym głównie w językach COBOL, PLAN i FORTRAN. W tym czasie wdrożono szereg systemów informatycznych III generacji do potrzeb prawie wszystkich prowadzonych badań statystycznych. Wykonano również własne programy standardowe ułatwiające opracowanie systemów informatycznych, a mianowicie: wdrożono zinformatyżowane rejestry jednostek gospodarczych oraz podziału administracyjnego i statystycznego kraju, powstały pierwsze statystyczne banki danych obsługiwane przez własny system zarządzania SIGNA, opracowano we współpracy międzynarodowej generator tablic statystycznych INTERTAB, prowadzono prace nad metadanymi.

Wyliczenie niektórych z ważnych zrealizowanych prac w omawianym okresie pozwala pozytywnie ocenić skalę i tempo wdrożonych zmian w przetwarzaniu danych statystycznych. Z początkiem lat osiemdziesiątych modernizacja narzędzi informatycznych uległa zamrożeniu. Zakupy inwestycyjne były bardzo ograniczone zarówno z przyczyn politycznych, jak

i gospodarczych. Trwający już w innych krajach proces wyposażania stanowisk statystyków w mikrokomputery z przyjaznym oprogramowaniem, budowy aplikacji wykorzystujących narzędzia IV generacji, relacyjnych baz danych, sieci lokalnych i zdalnych itp. nie mógł być w tym czasie rozpoczęty w statystyce polskiej w rozmiarach mających praktyczne znaczenie dla sposobu realizacji zadań. Miało to znaczący wpływ na utrzymywanie wypracowanej w połowie lat siedemdziesiątych organizacji przetwarzania wykonywanego przez odrębny organizacyjnie pion informatyczny, składający się z ośrodków elektronicznych (11) i informatycznych (38).

Tak więc w 1989 r., kiedy w wyniku zmian politycznych, gospodarczych i społecznych rozpoczęto intensywne prace mające na celu przebudowę systemu statystyki państwowej dla służb informatyki, obsługujących statystykę, oznaczało to nie tylko konieczność opracowania nowych aplikacji, uwzględniających generalne zmiany w badaniach statystycznych, ale również początek pilnie oczekiwanego procesu modernizacji zużytych i przestarzałych narzędzi informatycznych.

Koncepcję modernizacji informatyki na okres do 1994 r. włącznie opracowano w 1990 r. Założono w niej:

- pełną realizację, przez każdy WUS, zadań dotyczących zbierania, wprowadzania i redagowania danych z terenu województwa oraz obsługi informacyjnej użytkowników statystyki w województwie;
- włączenie dotychczas wyodrębnionych terenowych jednostek informatyki do WUS;
- wyposażenie jednostek statystyki w nowoczesne narzędzia informatyczne z grupy tzw. systemów otwartych (UNIX), w tym w oprogramowanie RDBMS umożliwiające budowę i eksploatację relacyjnych baz danych na platformach mikro- i minikomputerów;
- usprawnienie systemu przekazywania danych w resorcie statystyki, szczególnie danych z badań o najmniejszym cyklu przetwarzania;
- stopniową likwidację zużytego fizycznie i moralnie sprzętu;
- utrzymanie zasady, że tworzenie zbiorów oraz wyprowadzanie wyników na poziomie kraju będzie prowadzone w 11 jednostkach (jak uprzednio).

Pomimo że wszystkie wymienione zadania podjęto nie udało się w pełni ich zrealizować, głównie ze względu na ograniczenia finansowe. Zbyt małe środki budżetowe na inwestycje, udostępniane z reguły z opóźnieniem w okresie każdego pierwszego półrocza, pozwalały na częściowe, w stosunku do potrzeb, zakupy mikrokomputerów wielostanowiskowych i wolno stojących wraz z oprogramowaniem narzędziowym.

Ze środków pomocy zagranicznej (fundusz PHARE) zakupiono i zainstalowano w 1993 r. 11 mikrokomputerów HP-9000. Równocześnie zakupiono oprogramowanie RDBMS Ingres z prawem używania go na obydwu platformach sprzętowych (mini i mikro). Znaczące uzupełnienie sprzętu (1 mikrokomputer HP-9000 oraz 225 mikro DX 486) miało miejsce

pod koniec 1994 r. Było ono sfinansowane z kredytu udzielonego przez Bank Światowy Ministerstwu Pracy i Polityki Socjalnej na badania pracy, których GUS jest podwykonawcą. Pomimo dość ubożego oprogramowania narzędziowego (wcześniej zakładano wykorzystanie tych mikro, głównie do wprowadzania i redagowania danych), zakup ten pozwolił też na pewne złagodzenie najbardziej palących potrzeb w centrali GUS po dokupieniu pakietu do analiz statystycznych STATISTICA.

Konieczność wycofywania z eksploatacji starego sprzętu i postępująca migracja aplikacji na nowy oraz wzrost liczby badań statystycznych spowodowały, że gros środków inwestycyjnych trzeba było przeznaczyć na potrzeby WUS. Należy podkreślić, że część WUS, dzięki własnej aktywności w pozyskiwaniu środków pozabudżetowych, dokonywała uzupełniających zakupów informatycznych (mikro, terminale, stanowiska dtp, oprogramowanie, węzły sieci LAN).

Jak z powyższego wynika proces wymiany narzędzi informatycznych zakładany na 5 lat rozpoczął się i przebiegał z opóźnieniem odpowiednio do występujących ograniczeń finansowych, pomimo podejmowania różnych wysiłków, aby go przyspieszyć.

W stosunku do zamierzeń przyjętych do realizacji w 1990 r. nie udało się całkowicie wycofać z eksploatacji komputerów Odra (w 1995 r. będą pracowały jeszcze 3), przyspieszyć rozwój banków danych w wyniku zmian w badaniach statystycznych i metabazie oraz w rozpoznaniu nowych narzędzi informatycznych. Ważnym jest, że trwający proces modernizacji informatyki dokonywał się dotychczas bez istotnych zakłóceń dla stale wzrastających zadań statystyki, zmian w metodologii badań, wdrażania nowych standardów statystycznych i informatycznych, realizacji bogatego programu szkoleń i współpracy z zagranicą oraz rozwoju działalności informacyjnej.

Ogólny przegląd o kierunkach dokonanych zmian prezentują poniższe informacje:

	Stan 31.12	
	1990	1994
1. Liczba jednostek podległych GUS	69	59
2. Liczba zatrudnionych osób	9301	7395
3. Liczba zatrudnionych projektantów i programistów	213 ^a	216
4. Liczba aplikacji wsadowych	195	200
w tym: Odra 1305/ME 29	195	2
mikrokomputery	165	—
HP-9000	—	33
IBM 4381	(banki danych)	
5. Liczba centralnych (statystycznych) banków danych	6	3

^a W 1991 r. zatrudnienie 270 osób.

		Stan 31.12	
		1990	1994
6. Liczba komputerów		25	21
w tym: Odra 1305		22	7
		(3 do likwid.)	
ICL ME 29		2	2
IBM 4381		1	1
HP 9000		—	12
7. Liczba mikrokomputerów		474	1939
w tym: PC 286		66	188
PC 386		73	1008
PC 486		—	456
PC XT		335	287
8. Liczba terminali		—	450
9. Liczba systemów Mera 9150		96	83
10. Liczba stanowisk dtp		—	10
11. Liczba LAN (pracujące)		—	3

Jak wynika z danych w ubiegłych latach nastąpiła zasadnicza wymiana starych narzędzi informatycznych na nowe oraz stworzono przyczółki dla nowoczesnej technologii przetwarzania danych i opracowywania publikacji.

Nie odnotowano jeszcze istotnych zmian, wdrożonych już w niektórych krajach, w metodach redagowania danych, ich przesyłania, korzystania ze źródeł administracyjnych, stanu rejestrów i banków danych, stosowania nowych nośników udostępniania informacji, powszechnego korzystania z narzędzi informatycznych itp. Aby dalszy proces unowocześnienia pracy w statystyce był możliwy w 1993 r. wystąpiono o kolejne środki z funduszu PHARE, które otrzymaliśmy w 1994 r. na realizację programu POLSTAT, z terminem zakończenia prac do końca 1996 r.

Zadania związane z programowaniem modernizacji narzędzi informatycznych trwają nieustannie w oparciu o obserwację rynku, doświadczenia innych krajów, literaturę, udział w wystawach itp. Zasadą jest, że odpowiednie modyfikacje wcześniejszych, kierunkowych założeń są dokonywane corocznie i wykorzystywane w planach inwestycyjnych.

Postęp w informatyce jest bardzo szybki. Znaczące pozytywne zmiany dokonują się w infrastrukturze teleinformatycznej w Polsce oraz w poziomie nasycenia środkami informatycznymi różnych jednostek organizacyjnych, w tym administracji państwowej. Równocześnie nie jest jeszcze przez statystykę odczuwalny rozwój aplikacji poza statystyką, rynek usług teleinformatycznych jest w trakcie kształtowania, reforma administracji uległa spowolnieniu, trwające od 2 lat prace nad nową ustawą o statystyce jeszcze się nie zakończyły, brak jest oficjalnej koncepcji systemu informatycznego administracji państwowej oraz międzyresortowej koordynacji zamierzeń w tej dziedzinie.

To tylko niektóre ważne dla decyzji wewnętrznych fakty świadczące o tym, że proces transformacji w naszym kraju ciągle trwa, a oczekiwana budowa nowych systemów informacji będzie następowała sukcesywnie w ciągu najbliższych lat. Stąd, rozpatrując kierunki modernizacji informatyki w statystyce wydaje się słusznym założenie, że do końca 1997 r. nie nastąpi istotne zmniejszenie zadań resortu GUS i warunków ich realizacji w sensie finansowym oraz w kontekście możliwości szybkiego korzystania z pozastatystycznych zasobów informacyjnych (obecnie ponad 90% badań statystycznych prowadzi się w oparciu o własne źródła danych). Z drugiej strony usprawniając prowadzenie badań statystycznych należy mieć na uwadze zmiany zachodzące (w kraju i za granicą) w kierunkach rozwoju narzędzi informatycznych oraz założonych w projekcie nowej ustawy o statystyce wewnętrznych zmian w resorcie.

Opracowywaniu założeń programów modernizacji informatyki na okres 1995—2000 oraz POLSTAT towarzyszyła świadomość uwzględnienia powyższego oraz konieczność stworzenia warunków do:

- bezpośredniego korzystania w zasadzie przez wszystkich zatrudnionych z narzędzi informatycznych odpowiednio do wykorzystywanych zmodyfikowanych zadań; szczególnie chodzi o zapewnienie decydującego wpływu autorów badania na rozwiązywanie w projekcie informatycznym oraz usprawnienie procesu redagowania danych i analizy zbiorów (baz danych);
- prowadzenia badań reprezentacyjnych w oparciu o lepsze jakościowo rejestry, z uwzględnieniem ich rozwoju zakreślonego projektem ustawy o statystyce publicznej;
- automatyzacji procesu przesyłania danych i informacji z zabezpieczeniem ich niezłomnej ochrony;
- dalszego unowocześnienia udostępniania danych na potrzeby wewnętrzne oraz zewnętrznym użytkownikom informacji statystycznych;
- likwidacji występujących technicznych „wąskich gardeł” w procesie przetwarzania;
- prowadzenia badań i wdrażania nowoczesnych technologii przetwarzania;
- prowadzenia stale bardzo dużego frontu szkoleń wewnętrznych.

Główna część środków programu POLSTAT (około 75%) jest przeznaczona na zakupy inwestycyjne. Celowość zadania podzielono na szereg podprogramów. Podstawowe to:

1. Budowa *sieci rozległej* (WAN) oraz *sieci lokalnych* (LAN) w jednostkach statystyki. Koncepcja obydwu rodzajów sieci została zaakceptowana w 1993 r. i w oparciu o nią wykonano niektóre prace możliwe do sfinansowania z budżetu resortu w 1994 r. i dotyczące głównie części biernej LAN w GUS i niektórych WUS. Zakłada się, że wszystkie jednostki resortu będą posiadały sieć LAN (różne wykonania i zróżnicowana liczba punktów dostępowych odpowiednio do zadań oraz stanu

prawnego i technicznego budynków), co pozwoli na lepszą i nowocześniejszą organizację pracy, kontrolowany dostęp do zasobów informacyjnych, automatyzowanie procesu informowania, lepsze wykorzystanie sprzętu. Planuje się zakup oprogramowania ułatwiającego wykonywanie aplikacji, w tym typu klient-serwer oraz zakup dalszych licencji na użytkowanie pakietów oprogramowania narzędziowego, w tym statystycznego. W zakresie sprzętu główne wydatki to różnego typu serwery oraz stacje robocze. Zbudowanie i uruchomienie sieci WAN w najbliższej perspektywie umożliwi lepszą komunikację między jednostkami oraz stworzy warunki do objęcia transmisją wszystkich zbiorów (obecnie < 10%), z równoczesną rezygnacją z przesyłania danych na dyskietkach i papierze. Okresowe analizy porównania kosztów dla obu wariantów ostatnio są obiecujące. Nie można ich jednak zaniechać w przyszłości, szczególnie analizując warunki zdalnej eksploatacji aplikacji typu klient-serwer, co jest dyskutowane w kontekście potrzeb rejestrów. Istotnym elementem kosztów będzie oprogramowanie zarządzające sieciami na różnych poziomach. Jak wiadomo w warunkach korzystania z sieci podstawowym problemem jest bezpieczeństwo danych. Chociaż zaprojektowano oddzielenie sieci statystycznej od otaczających, trzeba mieć świadomość wagi ochrony danych oraz kosztów i licznych zadań z tym związanych, tym bardziej, że nie mamy w tej dziedzinie niezbędnego doświadczenia. Szczególnie zorganizowanie w COIS zespołu zarządzającego LAN i WAN jest sprawą zasadniczą. Pierwsze aplikacje sieciowe dla centrali GUS (poczta, kontrola poleceń) przygotował OBRS.

2. Wymiana starego wyposażenia COIS (IBM, ME-29) na nowe w konfiguracjach zapewniających: rozwój banków danych, *rejestrów statystycznych, operatów losowania*, administrowanie sieciami LAN GUS i WAN, wymianę danych z innymi sieciami, administrowanie RDBMS w resorcie oraz innymi zadaniami związanymi z funkcją ośrodka centralnego. Ze wstępnie przeprowadzonego rozpoznania wynika potrzeba posiadania ponad 20 nowych banków danych. Prawie każdy z wymienionych tematów jest odrębnie prowadzonym zadaniem projektowo-wdrożeniowym wymagającym wysoko kwalifikowanej kadry, o którą jest coraz trudniej. Sprawa płac jest bowiem problemem generalnym resortu. W każdym razie, aby sprostać wymienionym zadaniom COIS musi dysponować nowoczesnymi i niezawodnymi narzędziami oraz już teraz przygotowywać się organizacyjnie do przyjęcia nowych zadań. Zakłada się przy tym, że w wyniku stworzenia warunków do bezpośredniego korzystania przez pracowników GUS z nowoczesnych urządzeń informatycznych i zasobów informatycznych zadania COIS, jako głównego „pośrednika”, ulegną zasadniczemu zmniejszeniu. Istotnie wzrosną natomiast prace związane z administrowaniem bankami danych, rejestrami, sieciami, oprogramowaniem oraz kontrolą przepływu informacji w resorcie i z otoczeniem.

3. Rozbudowa i uzupełnienie sprzętu i oprogramowania w OIS Radom i w WUS celem likwidacji występujących niedoborów mocy przetwarzania w części nie pokrytej podprojektami POLSTAT, dotyczącymi sieci lokalnych i modernizacji przygotowywania publikacji (dtp). Chociaż charakter zadań WUS jest podobny to ich zakres i pracochłonność są bardzo zróżnicowane, co wynika z różnic między województwami oraz udziału w tzw. zadaniach centralnych (np. statystyka lokalna, rolna, projektowanie, programowanie i przetwarzanie ogólnopolskich systemów resortowych). Omawiany podprogram ma służyć uzupełnieniu brakujących mocy i narzędzi, głównie w WUS o największym obciążeniu. W ramach planowanych zamierzeń znajduje się zakup mikrokomputerów przenośnych dla ankierów (CAPI, CATI). Aby korzyści z tego zakupu były pełne, konieczne jest wprowadzenie zmian w zasadach funkcjonowania sieci ankierów, co jest przedmiotem odrębnych analiz. Trzeba tu dodać, że doświadczenia ostatnich lat w eksploatacji na platformie mikro aplikacji przygotowanych pod RDBMS wykazały, że jest to bardzo kosztowne. Dlatego, wykorzystując też opinie zagranicznych ekspertów, przewiduje się rezygnację z aplikacji RDBMS na mikrokomputerach.
4. Zakup specjalizowanego sprzętu i oprogramowania do przechowywania kopii baz danych (zbiorów) oraz danych archiwalnych w COIS i OIS ma na celu wyeliminowanie, a przynajmniej złagodzenie narastającego od kilku lat problemu ręcznego zarządzania bardzo dużą liczbą zapisanych dyskietek. Odrębną sprawą jest potrzeba przeniesienia dotychczasowego archiwum zbiorów z 9" taśm magnetycznych (Odra) na inny nośnik. Założono równocześnie możliwie wysoką automatyzację składowania i pobierania potrzebnych danych. Można też przypuszczać, że w miarę wdrażania nowoczesnych metod redagowania danych zwiększeniu ulegnie liczba aplikacji sięgająca do zasobów informatycznych dotyczących wcześniejszych okresów statystycznych. O ile w większej części jednostek statystyki dostatecznym rozwiązaniem są i będą steamery to w przypadku COIS i OIS, przetwarzających zasadniczą część opracowań centralnych i odpowiedzialnych za archiwum zbiorów statystycznych, konieczne jest wyposażenie w urządzenie zautomatyzowane o odpowiednio dużej pojemności.
5. Dalszy postęp w udostępnianiu informacji statystycznych wymaga budowy tzw. publicznych baz danych oraz automatyzacji Centralnej Biblioteki Statystycznej (CBS). W POLSTAT przewidziano środki na stworzenie warunków technicznych umożliwiających realizację obu tych zamierzeń. Zakłada się, że publiczne statystyczne bazy danych będą rezydowały na dedykowanym serwerze wyniesionym logicznie poza sieci LAN i WAN z zapewnionym dostępem bezpośrednim. Zasadniczą częścią zadania jest opracowanie koncepcji publicznych baz danych przez wyspecjalizowane służby GUS oraz jej realizacja. Zupełnie inne problemy wiąże się z automatyzacją CBS, która posiada bogate zbiory wydawnictw

różnego typu (w tym ponad 400 tys. vol. wydawnictw zwartych) i dotychczas pracuje w systemie ręcznym obsługując licznych użytkowników również spoza GUS. Projekt automatyzacji CBS przy pomocy specjalizowanego oprogramowania opracowano i zaakceptowano w 1993 r. oraz zweryfikowano (ekspert zewnętrzny) w 1995 r. Jak się wydaje powodzenie zamierzenia zależy głównie od akceptacji oferty informatyki przez bibliotekarzy oraz od dobrej realizacji procesu przenoszenia opisów zasobów bibliotecznych i innych danych z papierowych na magnetyczne nośniki informacji.

6. Jednym z podstawowych zadań statystyki publicznej jest działalność informacyjna zapewniająca możliwie pełną i wyczerpującą obsługę potrzeb użytkowników informacji statystycznej. W warunkach gospodarki rynkowej zadanie to nabiera szczególnego znaczenia i zwrotnie skutkuje na gotowość respondentów do uczestniczenia w badaniach statystycznych oraz przekazywania prawdziwych danych. Przedsięwzięcia zrealizowane w ciągu ostatnich 2 lat znacznie poprawiły ofertę informacyjną statystyki i jej formy. Konieczne są jednak dalsze kroki unowocześniające i usprawniające omawianą działalność, w tym stworzenie warunków dla bezpośredniego dostępu do zasobów informacyjnych GUS, o czym już wspomniano w pkt. 3, oraz doposażenie jednostek w specjalizowane narzędzia informatyczne ułatwiające przygotowanie publikacji „na biurku”, oraz tzw. personalizację formularzy przed wysyłką. Od szeregu lat wydawanie publikacji jest zadaniem Zakładu Wydawnictw Statystycznych i jego 9 oddziałów terenowych. Jednostki te obsługują GUS i 49 WUS. W wielu przypadkach oznacza to odległą lokalizację autorów i wykonawców publikacji powodując szereg niewygod oraz kosztów, np. delegacji, telefonów, transportu. Dlatego uznano za niezbędne, wychodząc na przeciw wnioskom WUS i departamentów GUS, wyposażenie każdej jednostki w stanowisko dtp, które będzie służyć do opracowywania publikacji małych objętościowo i o ograniczonym nakładzie. Zakłada się też możliwie pełną automatyzację prac związanych z przygotowaniem publikacji drogą wykorzystania możliwości, jakie daje sieć lokalna. Odrębną sprawą jest personalizacja formularzy polegająca na nadrukowaniu na nich, poza cechami adresowymi, danych przekazywanych statystyce za ubiegły okres sprawozdawczy. Jak już stwierdzono w innych krajach ten sposób przygotowania formularzy ułatwia respondentowi ich wypełnienie oraz poprawia jakość danych. Statystyka polska nie ma obecnie technicznych warunków dla sprawnego wykonania omawianej operacji na formularzach przed ich wysyłką. Konieczne jest rozwiązanie problemu drogą zakupów inwestycyjnych; w 1993 r. podjęto prace przygotowujące realizację tego zamierzenia.

Z omówionych ogólnie głównych kierunków modernizacji narzędzi informatycznych wynikają, poza inwestycyjnymi, poważne zadania dotyczące szkoleń dużych grup pracowników, wdrażania nowych narzędzi, migracji

aplikacji i opracowania nowych, organizacji pracy w zmienionych warunkach, uwzględnienia nowej sytuacji w planach finansowych, wypracowania zasad ochrony danych i inne. Dla sprawnej realizacji tych zadań niezbędnym jest ich pełne wyspecyfikowanie, ustalenie harmonogramów realizacji, zasad monitorowania, źródeł finansowania oraz osób odpowiedzialnych za wykonanie prac. Najpilniejszym zadaniem będzie odpowiednie przygotowanie warunków dla znacznie zwiększonej liczby szkoleń wewnętrznych. Projekt modernizacji istniejących ośrodków szkoleniowych jest już opracowany.

Na zakończenie wymaga podkreślenia fakt, że w realizacji zamówień modernizacyjnych decydujące znaczenie ma pomoc finansowa krajów Unii Europejskiej. Przyznawane z funduszu PHARE środki wspomagają prace badawcze, metodologiczne, opracowywanie nowych standardów statystycznych, finansowanie procesu modernizacji informatyki. Są to zadania warunkujące dostosowanie polskiej statystyki do standardów europejskich, co znalazło zrozumienie ze strony rządu RP w trakcie podejmowania decyzji o przeznaczeniu środków PHARE. Obecnie w GUS realizowane są dwa programy PHARE: POLSTAT i REJESTR ROLNY. Obydwa są administrowane przez specjalnie powołany do tego celu zespół w GUS i powinny się zakończyć w 1997 r.

mgr Teresa Możdżyńska — Wiceprezes GUS

Kazimierz KRUSZKA

INFORMACJE O MIEŚCIE I MOŻLIWOŚCI ICH WYKORZYSTANIA PRZEZ STATYSTYKĘ (NA PRZYKŁADZIE POZNANIA)

Miasto jako przedmiot obserwacji statystycznej

Miasta w badaniach statystycznych stanowią przedmiot szczególnego zainteresowania z różnych względów, a trzy z nich wydają się bardzo istotne. Są to: konieczność respektowania uwarunkowań środowiskowych w badaniu procesów społecznych i gospodarczych, przesłanki wynikające z opisu i analizy samego procesu urbanizacji, potrzeby związane z zarządzaniem miastem, jako bardzo złożonym obiektem społeczno-ekonomicznym.

Wiadomo od dawna, że realizacja wielu procesów masowych zależy od lokalizacji tworzących je elementów (np. zróżnicowanie procesów demograficznych w zależności od miejsca zamieszkania ludności, różnice w warunkach życia ludności miast i wsi, lokalizacja podmiotów gospodarczych jako determinanta rozwoju ekonomicznego itp.). Stąd zapewne bierze się przekrój „miasto—wieś” w obserwacji, grupowaniu i analizie licznych zjawisk poddanych badaniu statystycznemu. Przy takim ujęciu obserwacja pierwotna z reguły związana jest z konkretnymi miastami, a w kolejnych fazach badania „miasto” staje się wariantem cechy strukturalnej.

Specyficzną dziedziną badań w różnych aspektach stał się proces urbanizacji. Statystyka jest przy tym wykorzystywana do rozpoznania dynamiki tego procesu, jego czynników i efektów oraz powiązań wewnętrznych i zewnętrznych. Powstanie i rozwój miast, tworzenie się aglomeracji miejskich, obszarów metropolitarnych, funkcje miast w ogóle, ich rola w regionie — to przykładowe płaszczyzny i dziedziny badań wspomaganych przez statystykę.

Miasto w obu wyżej wspomnianych sytuacjach jest w ostatecznym efekcie traktowane „anonimowo”, jest pewną kategorią zabiegów klasyfikacyjnych i agregacji prowadzonej na poziomie statystyki krajowej lub regionalnej (czasem również lokalnej). Nie można jednak zapominać, że pozostaje ono

— w ujęciu autonomicznym oraz jako element porównań — samoistnym przedmiotem obserwacji statystycznej. Ten aspekt nabiera szczególnego znaczenia w przypadku dużych miast, które są bardzo złożonymi obiektami społeczno-ekonomicznymi i wymagają specyficznego traktowania. Powstaje przy tym pytanie, w ramach jakiego systemu statystycznego takie obiekty powinny się znaleźć: czy w statystyce publicznej, czy poza nią? Rozstrzygnięcia praktyczne są rozmaite (np. niemieckie różnią się istotnie od francuskich), ale najgorzej jest, gdy nie dostrzega się problemu tzw. statystyki miejskiej. W Polsce, jak dotąd, kwestia ta nie ma wystarczającego rozwiązania.

Miasto (zwłaszcza duże), jako bardzo skomplikowany organizm społeczny i gospodarczy, nie poddaje się łatwo obserwacji statystycznej i stwarza wiele problemów w innych fazach badania. W warunkach polskich przestał wystarczać opis globalny (miasta jako całości), ograniczony z reguły do kilkunastu zmiennych, prowadzony w oderwaniu od lokalizacji zjawisk. Mało przydatne jest także „atomistyczne” traktowanie poszczególnych fragmentów organizmu miejskiego. Najbardziej efektywne i satysfakcjonujące największą liczbę odbiorców informacji statystycznej okazuje się ujęcie kompleksowe, możliwie wszechstronne, dające obraz miasta i charakteryzujące procesy zachodzących w nim przemian. Pojawia się tu jednak pytanie — kto i na jakich warunkach ma prowadzić badania w takim ujęciu? Samorządy i zarządy miast z reguły oczekują, że wszelkie potrzebne im dane otrzymają z urzędów statystycznych, nieodpłatnie i nieomal na każde życzenie. Tymczasem system badań statystyki publicznej nie jest nastawiony na takie potrzeby, obowiązują w nim zasady wynikające z określonych ustaw i innych aktów normatywnych. Dodajmy tutaj, że w programie badań i opracowań GUS duże miasta nie mają szczególnego miejsca, są z reguły traktowane analogicznie jak wszystkie gminy w Polsce. Jak więc w praktyce sprostać autentycznemu zapotrzebowaniu na informacje, zgłaszanemu coraz częściej i głośniej przez władze danego miasta i innych użytkowników? Wokół tego pytania oscylować będą dalej zapisane uwagi, sformułowane na podstawie doświadczeń WUS w Poznaniu, które — jak można przypuszczać — nie są odosobnione w skali kraju.

Źródła danych o mieście

Mówiąc dalej o mieście, będziemy mieli na uwadze konkretny przypadek, jakim jest Poznań (w granicach administracyjnych lub jako aglomeracja miejska). Pod pojęciem *bieżąca informacja o mieście* będziemy wszelkie dane pozaspisowe (ze sprawozdawczości i innych źródeł, o różnym cyklu — od miesięcznego do rocznego).

Ogólnie biorąc, dane o mieście podzielić można według pochodzenia na dwie grupy: zbierane w ramach badań prowadzonych w systemie statystyki

publicznej i pochodzące z innych źródeł. Obie te grupy są względem siebie komplementarne, a ocena ich składników pod kątem jakości czy przydatności może narażać wiele trudności i prowadzić do często kontrowersyjnych wniosków.

Jak już wspomniano, w zasobach polskiej statystyki publicznej nie ma obecnie specjalnie wyodrębnionej informacji o dużych miastach (imiennej). Chcąc opisać np. Poznań z jakiegoś punktu widzenia, można wprowadzić sięgnąć do zbiorów wojewódzkich i drogą selekcji stworzyć określony podzbiór danych. Jest to jednak praca dodatkowa, z reguły żmudna i wykonywana jakby obok normalnego cyklu działalności WUS. Taką procedurę można zastosować oczywiście tylko wtedy, gdy „miasto” (jako zbiór danych) jest częścią „województwa”.

Liczne są jednak sytuacje, że dysponując danymi o województwie, nie można niczego wprost powiedzieć o mieście (np. wiadomo, jaka jest produkcja przemysłowa w województwie poznańskim — z meldunków DG, ale dla samego Poznania rozmiary tej produkcji nie są znane). Wynika to głównie z istoty badań częściowych (poziom obserwacji — poziom wnioskowania statystycznego), a często również z ograniczeń narzuconych przez podmioty obowiązków sprawozdawczych. Biorąc pod uwagę fakt, że Poznań pod wieloma względami to połowa województwa poznańskiego, takie bariery udaje się pokonać, dostosowując procedury obserwacji i uogólnień do określonych warunków.

Inny jeszcze przypadek zachodzi wówczas, gdy są dane o mieście (np. w badaniu cen czy budżetów gospodarstw domowych), ale nie można ich w pełni wykorzystać z powodu braku reprezentatywności próby „miejskiej”. Pewne nadzieje na wyjście z tego kłopotu rodzi tzw. statystyka małych obszarów, coraz bardziej rozwijana i stosowana w praktyce.

Odrębnym problemem, szczególnie ważnym, jest stopień pokrycia informacyjnego. Okazuje się, że w przypadku dużego miasta jest on dalece niewystarczający, że w zasobach statystyki publicznej brakuje danych o wielu dziedzinach i aspektach życia tego organizmu. Są to braki istotne i dokuczliwe, a zatem wymagające szybkiego usunięcia. Dwie są do tego drogi: uruchomić odpowiednie badania lub — jeśli to możliwe — skorzystać z innych źródeł danych, znajdujących się poza statystyką publiczną (np. rejestry administracyjne, dokumentacja podatkowa itp.). Drugi z wymienionych sposobów wydaje się tańszy i szybszy, ale niesie też w sobie liczne niebezpieczeństwa, a bardzo często pozostaje tylko rozwiązaniem teoretycznym z powodu niemożności wdrożenia (np. brak dostępu do zagregowanej informacji urzędów skarbowych). Pewną odmianą omawianego tu przypadku jest niewystarczająca szczegółowość danych lub nieodpowiedni (z danego punktu widzenia) przekrój grupowania (np. brak danych zorientowanych przestrzennie lub adresowo), co można poprawić, zmieniając zasady obserwacji.

Sumując powyższe uwagi można skonstatować, że całkowity zasób informacji o mieście jest pokaźny, ale obciążony licznymi mankamentami, do których należą:

- brak pełnej spójności danych i wynikające z tego problemy w porównywalności (formalnej i merytorycznej);
- gromadzenie danych o mieście jakby przy okazji opisywania województw, co prowadzi do nadmiernej pracochłonności przy wydobywaniu „warstwy miejskiej”;
- dublowanie informacji i braki w pokryciu informacyjnym;
- wysoki koszt tworzenia statystycznego obrazu miasta.

W najbliższej perspektywie rysuje się zatem pilna konieczność systemowego podejścia do statystyki dużych miast, co prawdopodobnie (przynajmniej na początek) objawi się zabiegami integrującymi pod nadzorem statystyki publicznej. Dotychczasowe doświadczenia zdają się potwierdzać taką tezę, a naciski ze strony samorządu terytorialnego (coraz częściej wsparte choćby skromnym wkładem finansowym), powodują, że trzeba podejmować choćby doraźne kroki w celu poprawy sytuacji.

Statystyka publiczna a zarządzanie miastem

Odrodzenie się samorządu terytorialnego spowodowało silny nacisk na organa statystyki oficjalnej w celu pozyskania informacji niezbędnych do podejmowania zarówno bieżących, jak i perspektywicznych decyzji przez radnych i zarządy miast. W Poznaniu presja, perswazja i zachęty były na tyle silne, a zrozumienie po stronie WUS pełne, że bardzo szybko nawiązano współpracę między Urzędem Miasta (w szczególności z prezydentem i Wydziałem Koordynacji Rozwoju) a zespołem pracowników WUS i Poznańskim Oddziałem Polskiego Towarzystwa Statystycznego. W rezultacie powstał na początku 1992 r. i ukazuje się do dziś kwartalnik pt. *Sytuacja społeczno-gospodarcza Poznania*, ukazujący w ujęciu tabelarycznym, graficznym i werbalnym stan miasta i jego zmiany. Podstawą są zasoby informacyjne WUS wzbogacone danymi z innych źródeł. Inicjatywa okazała się efektywna, znalazła propagatorów również w innych miastach (Warszawa, Wrocław, Łódź, Bydgoszcz) i rozwija się nadal, co świadczy o potrzebie kontynuacji. Kwartalnik w Poznaniu, publikacje o innej częstotliwości w Warszawie czy Łodzi, są sposobem na łączenie danych z różnych źródeł pod kontrolą statystyki publicznej, służą władzom miasta i jego społeczności, są wykorzystywane przez naukowców, studentów, dziennikarzy itp.

Innym przejawem wchodzenia statystyki publicznej w sferę zarządzania miastem jest udział WUS i konkretnych pracowników tych urzędów w pracach nad strategicznym rozwojem miast (Warszawa, Poznań). Dane statystyczne przekazane przez WUS stały się podstawą diagnozy stanu

miasta i umożliwiały konstrukcję prognoz oraz wybór określonej strategii do osiągnięcia pożądanego celu w przyszłości.

Wspomnieć również należy o udziale statystyki publicznej w promowaniu miasta, tworzeniu jego „oblicza” w otoczeniu bliższym i dalszym, w konstrukcji bazy informacyjnej do podejmowania jednostkowych decyzji przez biznes itp. Tym celom mają służyć wszelkiego typu publikacje o mieście (jak roczniki statystyczne czy wielojęzyczne foldery), rozbudowany dostęp do informacji (tradycyjny i komputerowy), prace na zlecenie firm konsultingowych, doradztwo itp.

Generalnie można postawić tezę, że statystyka publiczna już w znacznym stopniu stała się nieodzowna i przydatna w zarządzaniu miastem, a rozbudowa „miejskiego” segmentu tej statystyki jeszcze bardziej przybliży informację do stanu pożądanego przez jej odbiorców.

GIS platformą statystyki miejskiej

Wspomniano już wcześniej, że aktualna informacja statystyczna w przypadku dużych miast jest zbyt ogólna, nie zorientowana przestrzennie i niespójna metodologicznie. Wydaje się, że najbardziej frapującym sposobem eliminacji tych minusów aktualnego stanu jest konstrukcja GIS (Geographical Information System) dla aglomeracji miejskich. Na takiej płaszczyźnie można zbudować dobrą statystykę miejską, stworzyć system statystyki miejskiej przydatny zarówno w zarządzaniu, jak i polityce regionalnej oraz statystyce krajowej. Doświadczenia światowe pokazują ten kierunek działania i zachęcają do naśladownictwa. W Poznaniu poczyniono małe kroki na tej drodze, wykorzystując pakiet MapInfo i specjalnie zakupiony numeryczny plan miasta do eksperymentów nad bazą danych o stolicy Wielkopolski. Przyszłość należeć będzie jednak do dużych systemów GIS i w tym celu statystyka publiczna musi szybko, skutecznie i efektywnie włączyć się w nurt prac informacją przestrzenną, a w wielu dziedzinach wręcz stać się hegemonem. Są tylko pytania: czy starczy determinacji i czy problem statystyki dużych miast zostanie doceniony i właściwie rozwiązany? W każdym razie nie może on być wyłącznie domeną hobbystów, „przyczepką” do normalności czy też „garbem” niektórych WUS.

dr Kazimierz Kruszk — *dyrektor Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego w Poznaniu*

Krzysztof CEGIEŁKO, Klaudia ŻUKOWSKA-SZYMOSZ

REALIZACJA PRZEDSIĘWZIĘĆ INFORMATYCZNYCH

Wprowadzenie

Długofalowy sukces organizacji zależy od prawidłowego wyboru produktów połączonego z nieprzerwaną, budzącą zaufanie dyspozycyjnością i wydajnością systemu. Hewlett-Packard jest przekonany, że technika sama w sobie nie prowadzi do sukcesu — wszystko zależy od człowieka. I dlatego HP projektuje swoje produkty i usługi w taki sposób, aby pomóc zwiększyć wydajność ludzi przy wykonywaniu pracy.

Professional Services Organization

Usługi konsultingowe Hewlett-Packard są oferowane przez grupę PSO (Professional Services Organization), w skład której wchodzi konsultanci, instruktorzy, inżynierowie i organizatorzy. Ich zadaniem jest pomaganie w skutecznym wdrażaniu technologii informatycznych, zaspokajających potrzeby wynikające z działalności gospodarczej klientów. Bogata oferta grupy PSO zapewnia pełny zakres wspomagania i usług, których potrzebuje klient, od konsultingu i szkoleń do asysty wdrożeniowej i kompletacji. Grupa PSO zapewnia klientowi:

- **Profesjonalni eksperci.** Grupę PSO tworzy ponad 3500 doświadczonych profesjonalistów na całym świecie, każdy o określonej specjalizacji. Bogata wiedza z zakresu działalności gospodarczej i przemysłowej, połączona z zaangażowaniem w ogólnoświatowy cykl szkolenia dotyczący technologii informatycznych gwarantują, że każdy z profesjonalistów jest w stanie prawidłowo przeanalizować potrzeby klienta i uwzględniając charakter działalności opracować rozwiązanie spełniające w sposób satysfakcjonujący te potrzeby.
- **Awangarda technologiczna HP.** Wkład i przodownictwo HP w opracowywaniu technologii systemów otwartych oznacza, że grupa PSO posiada

wiedzę o najnowszych technologiach i dostęp do projektantów tych technologii. Przyspiesza to przepływ wiedzy od ekspertów PSO do pracowników i całej organizacji klienta, pozwalając klientowi w pełni spożytkować nowoczesne, wiodące technologie.

- **Jakość i stabilność.** Hewlett-Packard cieszy się światową renomą firmy przodującej w jakości i stabilności. Klient może także oczekiwać tego samego do grupy PSO. Grupa PSO Hewlett-Packard Polska uzyskała w lipcu 1994 r. certyfikaty ISO 9000 i ISO 9001, formalnie potwierdzające wysoką jakość i profesjonalizm świadczonych usług, organizacji pracy, stosowanej metodologii i procesów wewnętrznych HP PSO.
- **Ogólnoświatowa infrastruktura.** Osiągnięcia firmy Hewlett-Packard w zakresie obsługi klientów są pochodną infrastruktury serwisowej. Inwestycje HP w systemy i procesy oraz dysponowanie ponad 17000 ekspertów o profilu technicznym w 100 krajach na całym świecie gwarantują skuteczne i jednorodne świadczenie usług.
- **Powiązania HP.** Program pozyskiwania partnerów HP koncentruje się na budowaniu stosunków partnerskich z firmami trzecimi (np. ORACLE, INFORMIX, INGRES, PROGRES, SYBASE etc.), których produkty, rozwiązania i doświadczenie uzupełniają te, którymi dysponuje grupa PSO, gwarantując tym samym, że oferowane usługi i rozwiązania obejmują szeroki zakres przemysłów i technologii.

Usługi konsultingowe Hewlett-Packard

Hewlett-Packard zapewnia wszechstronne usługi konsultingowe pomagające klientowi zoptymalizować wydatki na technologie informatyczne. Szeroki zakres usług konsultingowych HP — od strategicznego planowania do wdrożenia i eksploatacji — zapewnia klientowi ekspercki nadzór przez cały okres „życia” technologii informatycznej. Konsultanci o najwyższych kwalifikacjach, sprawdzone metody i narzędzia oraz zasoby globalne HP pozwolą klientowi, w oparciu o zastosowane technologie informatyczne, poprawić konkurencyjność własnej firmy. Usługi konsultingowe HP oferują:

- **Doświadczenie konsultantów.** Dedykowani specjaliści HP, z latami doświadczeń w projektowaniu, opracowywaniu i wdrażaniu technologii informatycznych umożliwią klientowi skorzystanie z bogactwa wiedzy i doświadczeń HP. Klient będzie mógł spożytkować te doświadczenia w celu zwiększenia produktywności i intensyfikacji wykorzystania swojego potencjału z punktu widzenia najważniejszych potrzeb.
- **Sprawdzone narzędzia i metodologie.** Proces konsultingowy HP jest rozwijany od ponad 10 lat owocując udanymi rozwiązaniami dla klientów. Stosując sprawdzone narzędzia i metodologie grupa PSO jest w stanie dostarczać rozwiązania wysokiej jakości, na czas i w ramach

zaplanowanych kosztów, co prowadzi do płynnego wdrożenia i zmniejszenia ryzyka dla klienta.

● **Elastyczne, uzasadnione ekonomicznie rozwiązania.** Dzięki swojemu bogatemu doświadczeniu HP oferuje elastyczność gwarantującą, że rozwiązania są skrojone i opracowane na miarę potrzeb klienta. Prowadzi to do niższych kosztów zarządzania i eksploatacji technologii informatycznych, a tym samym do obniżenia kosztów w całej organizacji klienta.

● **Wkład i przodownictwo HP w technologii systemów otwartych.** Wieloletni wkład HP w technologię systemów otwartych i opracowywanie norm międzynarodowych gwarantuje klientowi efektywny i praktyczny konsulting w fazie projektowania, kompletacji i eksploatacji rozwiązań w środowisku Hewlett-Packarda i wielu różnych dostawców. Ponadto doświadczenie HP w konsultingu systemów otwartych oraz innowacyjna metodyka pomagają klientowi bezboleśnie przebyć cały proces transformacji do środowiska otwartego.

Różnorodność usług oferowanych przez HP PSO zapewnia dostarczenie klientowi ekspertyzy z uwzględnieniem jego szczególnych wymogów. Elastyczność struktury usług konsultingowych umożliwia planowe zakończenie przedsięwzięcia, zgodnie z przyjętym budżetem. HP PSO oferuje:

- kierowanie projektem,
- integrację systemową,
- zarządzanie sieciami i systemami,
- „strojenie” systemu,
- konsulting infrastruktury,
- systemy poczty elektronicznej (integracja informacji),
- środowisko systemów otwartych,
- planowanie technologii informatycznej,
- projektowanie oraz wykonawstwo sieci komputerowych,
- szkolenia.

Realizacja systemów informatycznych

Organizacje muszą rozważyć wiele zagadnień oraz znaleźć odpowiedź na wiele pytań w procesie planowania i wykonywania systemu informatycznego. HP gotowe jest współuczestniczyć w całościowym przedsięwzięciu realizacji systemu informatycznego klienta.

Analiza istniejącej sytuacji. Krok ten wymaga pewnych podstawowych pytań o związek pomiędzy organizacją a istniejącą infrastrukturą technologii informatycznej. Czy istniejące procesy wykorzystują informacje w sposób optymalny? Czy procesy te funkcjonują najefektywniej? Czy istnieje właściwa sieć komunikacyjna? Jest bardzo ważne, aby przede wszystkim brać pod uwagę czynniki ekonomiczne organizacji. System informatyczny

nie powinien być traktowany jako usprawiedliwienie dla zakupów najnowszych technologii bez uprzedniego wykonania dokładnej analizy ekonomicznej.

Identyfikacja źródeł oraz miejsc wykorzystania informacji. Zidentyfikowanie źródeł oraz miejsc wykorzystania informacji prowadzi do wykazania, jak efektywnie informacje są rozpowszechniane i absorbowane. Jednym ze sposobów wykonania tego kroku jest budowa modelu organizacji. Modelowanie organizacji jest usystematyzowanym sposobem opisu struktury organizacji, procesów oraz istotnych danych businessowych. Po wykonaniu, przy pomocy narzędzi CASE, model organizacji może być użyty do analizy działania proponowanego systemu informatycznego.

Identyfikacja właściwych technologii. Celem tego kroku jest wskazanie technologii, które podniosą możliwość organizacji do realizacji przyjętych zadań. Kiedy właściwe technologie zostaną zidentyfikowane, powinny one ulec bardziej szczegółowym porównaniom z modelem organizacji w celu optymalnego dostosowania. Istniejące, jak również nowe technologie powinny być analizowane. Nowe technologie dają dużo większe możliwości podniesienia produktywności, ale jednocześnie są bardziej ryzykowne. Natomiast używając istniejących technologii w inny sposób można odnieść istotne korzyści ze względu na posiadane doświadczenie i wiedzę.

Reorganizacja istniejących procesów. Reorganizacja istniejących procesów ma na celu wykorzystanie możliwości, jakie daje technologia informatyczna, aby dostosować je do zapewnienia szybkiego działania, podniesienia ilości oraz jakości usług. W trakcie reorganizacji należy pamiętać, że bazując na wykorzystaniu technologii informatycznej zyskujemy przewagę nad konkurencją. Procesy powinny być tak skonstruowane, aby jak najefektywniej wykorzystywały możliwości techniczne. Takie wykorzystanie technologii informatycznej przynosi efekt w postaci bardziej zintegrowanej organizacji, elastycznej i podatnej na zmiany.

Wybór odpowiedniej architektury systemu informatycznego. Architektura systemu informatycznego stanowi szkielet do tworzenia oraz wykorzystywania oprogramowania organizacji. Architektura systemu informatycznego powinna zapewniać spójność oraz nadążać za zmieniającymi się potrzebami organizacji. Architektura aplikacji powinna być punktem wyjścia dla zapewnienia systemowi: zwartości, możliwości wymiany informacji i sprawnego działania. Architektura systemu powinna być dobrana z uwzględnieniem długoterminowych celów organizacji.

Planowanie systemu informatycznego. Planowanie systemu informatycznego podaje szczegółowe kroki migracji istniejącego modelu organizacji do architektury docelowej. Plan ten pokazuje, jak powinny funkcjonować, komunikować się ze sobą, wdrażać technologie informatyczne zarówno dział informatyczny, jak również pozostałe działy operacyjne. Dlatego planowanie systemu informatycznego powinno być wykonane i zaakceptowane przez każdy składnik organizacji, na który ten system oddziałuje.

Realizacja przedsięwzięć informatycznych

Współpracując z kierownictwem i pracownikami klienta, HP opracowuje plan projektu, który staje się podstawowym dokumentem kontrolnym, określającym aspekty techniczne i organizacyjne projektu. Dokument wymaga zatwierdzenia przez klienta i przez HP i będzie aktualizowany w czasie realizacji projektu w miarę wprowadzania istotnych zmian dotyczących zakresu prac. Plan projektu zawiera następujące elementy:

- statut i misja projektu,
- cele i zadania projektu,
- schematy organizacyjne,
- szczegółowa lista prac,
- lista dostępnych zasobów,
- wymierne efekty,
- etapy projektu,
- harmonogram projektu,
- budżet projektu,
- metody wymiany informacji,
- założenia i oczekiwania,
- plan szkoleń.

Zobowiązania. Plan projektu dokumentuje zobowiązania przyjęte na siebie zarówno przez klienta, jak i przez HP, w celu zapewnienia powodzenia projektu. Plan ten określa oczekiwania klienta i kryteria oceny projektu. Kierownik projektu wykorzystuje plan w celu określenia, kto jest odpowiedzialny za wykonanie określonych zadań, w celu zorganizowania procesów inspekcyjnych, aktualizacji i terminowego rozwiązywania problemów. Plan projektu określa także szczegółowo metodę śledzenia i dokumentowania postępów projektu.

Wymagania. Wymagania stawiane przed projektem są ujęte w wielu miejscach planu projektu. Szczegółowa lista prac identyfikuje wszystkie fazy i działania związane z projektem. Lista wymiernych efektów określa konkretne fragmenty prac, które mają być wykonane przez HP. Etapy projektu definiują, kiedy te konkretne efekty mają być osiągnięte. Klient musi dokonać inspekcji i zaakceptować wykonane prace zanim projekt będzie mógł być kontynuowany. Takie podejście gwarantuje, że przez cały czas sprawowana jest kontrola nad tym, czy wykonywane prace satysfakcjonują klienta.

Współuczestnictwo klienta. Kierownik projektu jest odpowiedzialny za to, że przez cały czas realizacji spełniane są wymagania i oczekiwania klienta. Współuczestnictwo klienta rozpoczyna się w fazie planowania projektu i trwa aż do ostatecznego odbioru wykonanych prac. Uwagi klienta są zgłaszane podczas okresowych narad, drogą korespondencyjną, podczas inspekcji i licznych wizyt w miejscu realizacji projektu. Kierownik projektu jest główną osobą powołaną do rozwiązywania wszelkich problemów, które

mogą mieć wpływ na końcowy sukces projektu, gdzie miarą sukcesu jest osiągnięcie trzech wierzchołków trójkąta:

- w terminie,
- w ramach budżetu,
- zgodnie z wymaganiami.

W planie projektu jest określony i udokumentowany proces wymiany informacji. Proces ten definiuje rodzaje i terminy sprawozdań pisemnych oraz narad.

Kierowanie projektem. Metodologia HP stosowana do organizacji kierowania projektami zawiera powszechnie akceptowane narzędzia do planowania, śledzenia i dokumentowania prac. Narzędzia te obejmują: *Szczegółowe Listy Prac (WBS)*, *wykresy Gantta*, *Metodę ścieżki krytycznej* etc. Dodatkowo HP stosuje narzędzia Totalnej Kontroli Jakości w celu ułatwienia skutecznego rozwiązywania problemów i zagwarantowania jakości całego projektu.

Stosunki partnerskie podstawą realizacji przedsięwzięć informatycznych

Hewlett-Packard wyjątkowo dobrze nadaje się do tego, aby stać się partnerem technicznym klienta. HP dysponuje sprawdzoną technologią, stabilnością finansową, dużym potencjałem twórczym i doświadczeniem pozwalającym sprostać teraźniejszym i przyszłym wymaganiom klienta. Oferta HP została przygotowana z przeświadczeniem, że klient jest autentycznie przekonany do konieczności wdrożenia nowoczesnych technologii i chce współpracować z dostawcą o sprawdzonej reputacji.

Krzysztof Cegielko, Klaudia Żukowska-Szymosz — Hewlett-Packard

Zygmunt MAZURKIEWICZ, Roman WAWSKI

W NOWOCZESNYM BIURZE NOWOCZESNA TECHNIKA INFORMATYCZNA

Ogromne możliwości przetwarzania

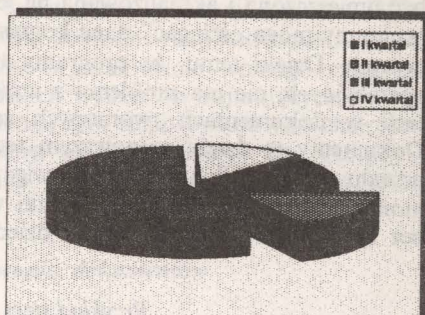
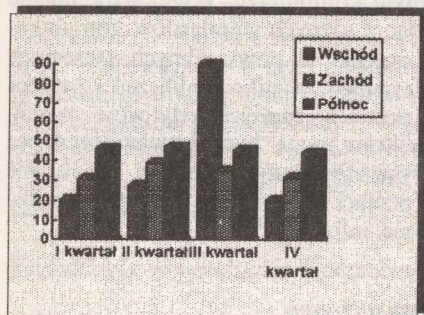
Najnowsze technologie oferują niewyobrażalne dotąd możliwości przetwarzania informacji. Komputery, które zbudowano przy wykorzystaniu procesorów najnowszej generacji **RISC** umożliwiają przetwarzanie informacji w tempie kilkakrotnie większym niż na najszybszych komputerach dotąd zbudowanych. Dla tych komputerów napisano specjalne oprogramowanie pozwalające obsługiwać bazy danych (np. **Oracle**, **DB2** i inne). Szybkość przetwarzania bazy danych zależy m.in. od szybkości przeszukiwania tej bazy. Otóż programy te potrafią przeszukać bazę danych, składającą się z wielu milionów rekordów, w ciągu kilkunastu sekund, tzn. wybrać spośród nich np. te rekordy, które spełniają zadane przez użytkownika kryteria wyszukiwania.

Aktualne możliwości prezentacji statystycznej

Jednakże często chodzi nie tylko o zebranie i zachowanie danych oraz odpowiednie ich przetworzenie. Równie ważne jest ich przedstawienie. Decydenci, kierownicy oraz inni użytkownicy, dla których przeznaczono wyniki badań statystycznych, często muszą długo ślezczyć nad nimi, aby dojść do wniosków, które mogłyby wykorzystać.

Na dodatek wyniki te można różnie interpretować w zależności od kryteriów, na podstawie których powstały. Czasem wystarczy zmienić jedno kryterium, aby wyniki statystyczne umożliwiały uwypuklenie nasuwających się dotąd wniosków lub nawet ich zmianę. Także różne osoby są zainteresowane inną stroną badań statystycznych, zależnie od ich specjalności. Dzisiejsza technika informatyczna eliminuje te niedogodności.

Przykład prezentacji danych statystycznych

	I kwartał	II kwartał	III kwartał	IV kwartał
Wschód	20,4	27,4	90	20,4
Zachód	30,6	38,6	34,6	31,6
Północ	45,9	46,9	45	43,9

Istnieją programy (np. *Power Play* lub *Impromptu*), które pozwalają sięgnąć informacje z bazy danych i poddać je obróbce na żądany przez siebie sposób. Przetwarzanie odbywa się bardzo szybko, gdyż pobierane są tylko te informacje, które są wymagane, a obliczenia dokonywane są przez komputer osobisty. Jest to tak zwane przetwarzanie *client-server*. Ma ono tę wielką zaletę, że z jednej bazy umieszczonej na serwerze może na różny sposób korzystać wielu użytkowników (klientów), niezależnie od rodzaju komputera, w którym umieszczono bazę danych. Umożliwia to uzyskanie ogromnych możliwości konfiguracyjnych sprzętu i uniwersalności pozwalającej na dostosowanie go do swoich wymagań.

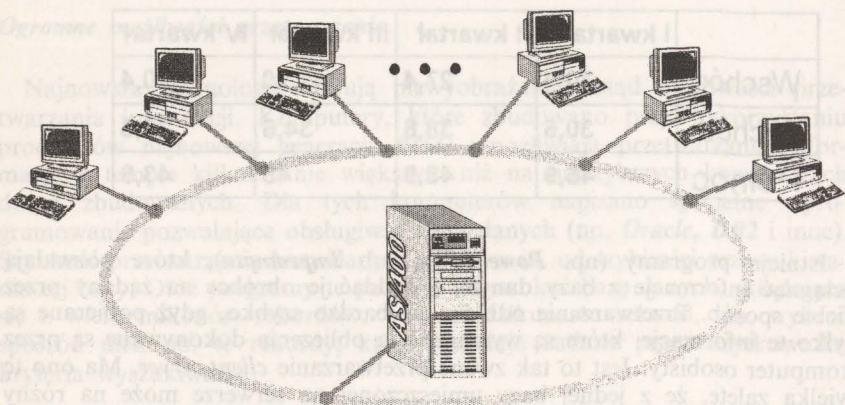
Wraz z olbrzymim wzrostem możliwości przetwarzania komputerów osobistych, zwiększyły się możliwości graficznej prezentacji danych. Wystarczy kliknąć kilka razy myszą, aby uzyskać żądany przez siebie wykres, czy to w postaci słupkowej czy np. w postaci tortu.

Najnowsze oprogramowanie zapewnia także powtarzalność uzyskiwania aktualnych wyników statystycznych. Po zdefiniowaniu toku obliczeń i zbioru danych, których mają dotyczyć, wystarczy kliknąć myszą, aby w dowolnym momencie uzyskać zaktualizowane wyniki statystyczne w postaci wykresów na swoim biurku — w przeciągu od kilku do kilkunastu sekund — w zależności od wielkości bazy danych.

Ponadto, dzięki rozwojowi techniki komunikacyjnej pomiędzy komputerami, można bardzo szybko i w każdej chwili uzyskiwać aktualne dane

z komputerów zlokalizowanych nawet w najodleglejszych miejscach kraju i świata. Dzięki tzw. rozproszonym bazom danych cała baza danych nie musi być umieszczona i aktualizowana na jednym komputerze. Wyżej wspomniane programy mogą „ściągać” dane korzystając z różnych standardów komunikacyjnych. Dzięki temu, że programy te pracują w powszechnych systemach operacyjnych, nie ma problemu z umieszczeniem wyników obliczeń i prezentacji w dokumentach tworzonych za pomocą znanych edytorów tekstu. Dokumenty te dzięki najnowszym technikom mogą być aktualizowane bez udziału użytkownika. Wystarczy więc wyświetlić dany dokument na ekranie monitora, aby mieć aktualne wyniki w postaci dokumentu. Można to robić bez specjalnego przeszkolenia w dziedzinie informatyki.

Przykład sieci komputerowej

Dokumenty wcale nie muszą być drukowane. Istnieją programy, np. **IBM Office Vision/400** zapewniające możliwość bezpapierowego obrotu dokumentami w biurze (jest to tzw. poczta elektroniczna) oraz ich przechowywanie. Poczta elektroniczna umożliwia bezpośrednią wymianę dokumentów między użytkownikami sieci komputerowych.

Organizacja pracy

System *Office Vision /400* umożliwia także współpracę pomiędzy osobami nie pracującymi w jednym biurze lub budynku, ale w różnych miastach, np. oddziałach dużej instytucji. Może być on przydatny nie tylko do przesyłania, przechowywania dokumentów i łatwego ich wyszukiwania, lecz także do dystrybucji innych informacji, np.: zarządzeń, podań, poleceń

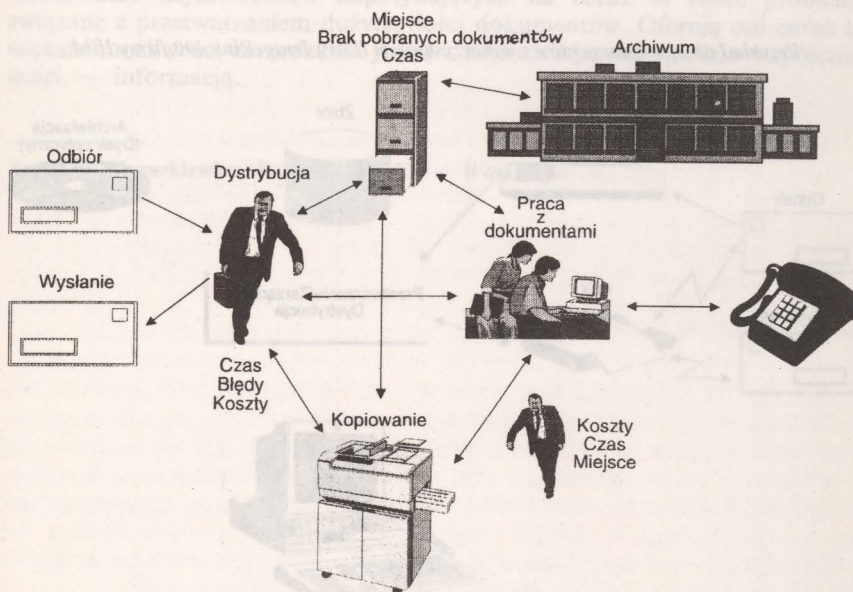
służbowych lub formularzy, przyczyniając się tym samym do polepszenia organizacji pracy oraz jej dyscypliny.

Organizację pracy może poprawić także jedna z funkcji systemu *Office Vision /400* — *Kalendarze*. Umożliwia ona dokładne rozplanowanie rozkładu zajęć pracowników i np. automatyczne wyszukiwanie wolnego czasu na spotkanie pomiędzy pracownikami różnych wydziałów zajmujących się tym samym zagadnieniem. Ponadto, w systemie tym zastosowano wszechstronną ochronę dokumentów — osoby wcześniej nie upoważnione do poszczególnych dokumentów nie mają do nich wglądu. Zapewniona jest pełna poufność informacji.

Technologia gromadzenia i przechowywania dokumentów

Nie wszystkie jednak dokumenty mogą pozostać w postaci elektronicznej. Dokumenty wysyłane z danej instytucji lub do niej przychodzące są potwierdzane własnoręcznym podpisem i pieczęcią. Czasami na tych dokumentach zapisywane są ręcznie uwagi i dyspozycje. Z biegiem czasu zbierają się stosy takich dokumentów i powstaje problem z ich archiwizowaniem, wyszukiwaniem i zarządzaniem.

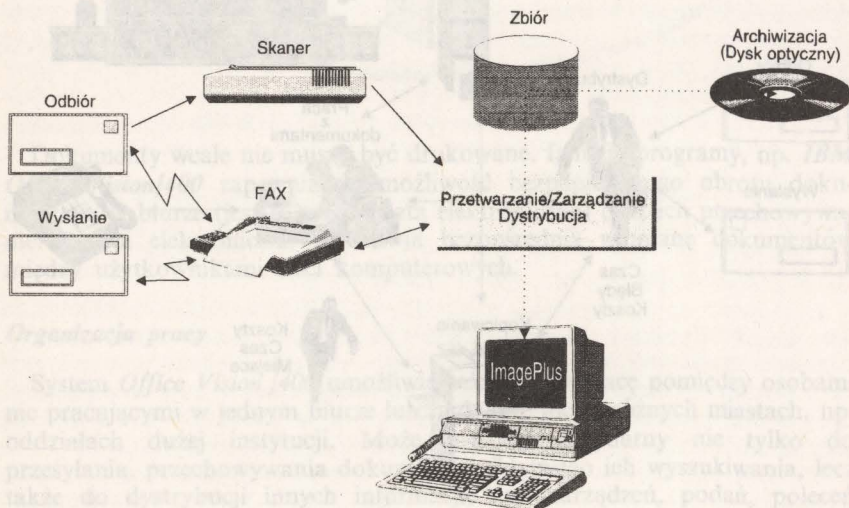
Tradycyjny obieg dokumentów papierowych

Na te problemy także znaleziono rozwiązanie — w postaci technologii *Document Image Processing (DIP)*, tzn. technologii zarządzania elektronicznymi obrazami dokumentów. Jednym z przykładów technologii *DIP* jest system *Image Plus /400* udostępniający wszechstronne narzędzia do zarządzania dokumentami. Pozwala on na elektroniczne skanowanie dokumentów papierowych, ich elektroniczną obróbkę, jak: indeksowanie, archiwizację, wyświetlanie, przetwarzanie oraz drukowanie. Oprogramowanie to pozwala na eliminację dokumentów w postaci plików papieru. Każdy dokument może zostać w dowolnej chwili przywołany i wyświetlony na ekranie monitora. Ponadto z jednego dokumentu może korzystać jednocześnie wielu użytkowników. Współpracujące ze sobą moduły tego oprogramowania dostarczają kompletnych rozwiązań w dziedzinie pracy z elektronicznymi obrazami dokumentów.

System *Image Plus /400* wykorzystuje pamięć optyczną. Pamięć optyczna zapewnia przechowywanie potężnej ilości danych na dyskach optycznych. Na przykład przyjmując, że typowa strona w formacie A4 zawiera 50 kB informacji, 5,25 calowy dysk optyczny, przechowując 500 MB informacji, zawiera 10000 takich stron. Na tym poziomie pojemności pamięci można z powodzeniem zastąpić duże pomieszczenia archiwum jednym niewielkim urządzeniem — biblioteką optycznych dysków.

Przykład obiegu dokumentów z wykorzystaniem (DIP) ImagePlus/400 firmy IBM

Zarządzanie dokumentami przy pomocy programów *DIP* jest głównym krokiem w kierunku pozbycia się nadmiernej ilości papieru przewijającego się przez biuro. Oprogramowanie *Image Plus/400* całkowicie zastępuje tradycyjny obieg papierowych dokumentów. Czas jaki zabierze przejrzanie archiwów jest zredukowany do sekund. Pracownicy instytucji spędzą mniej czasu nad wypełnianiem, sortowaniem, obiegiem i sprawdzaniem dokumentów. Ich praca stanie się zatem bardziej efektywna. Jednocześnie obsługa klientów stanie się sprawniejsza.

Efektywność oraz korzyści płynące z tej technologii są wielopoziomowe: zmniejszenie przestrzeni archiwizacji dokumentów, a co za tym idzie zmniejszenie kosztów ich przechowywania, tworzenie kopii zapasowych, odtwarzanie dokumentów.

Integracja

Wszystkie wymienione powyżej programy mogą być połączone i współpracować ze sobą, tworząc jednolity, zintegrowany system zapewniający pełną wymiennność informacji. Oprogramowanie służące do szeroko pojętego zarządzania dokumentami zostało stworzone i jest stale unowocześniane po to, by spełniać zmieniające się oczekiwania i wymagania użytkowników. Producenci tworzący oprogramowanie odpowiadają bezpośrednio na zapotrzebowanie użytkowników napotykających na coraz to nowe problemy związane z przetwarzaniem dużych ilości dokumentów. Oferują oni coraz to większe możliwości zarządzania jedną z najważniejszych dziedzin współczesności — informacją.

Zygmunt Mazurkiewicz, Roman Wawski — Warszawa

Bogdan STEFANOWICZ

PRZYGOTOWANIE DANYCH DO PRZETWARZANIA — ZADANIA NIE TYLKO DLA INFORMATYKÓW

Przygotowanie danych do przetwarzania, zwane redagowaniem (*RD*), stanowi zespół ważnych operacji w procesie przetwarzania informacji zbieranych w badaniach statystycznych. Zazwyczaj do operacji tych zalicza się kontrolę poprawności danych oraz korektę wykrytych błędów. Rozwój technologii informatycznych, wraz z rozwojem sprzętu komputerowego, stwarza obecnie dodatkowe możliwości w zakresie *RD*. W szczególności coraz realniej zarysowuje się możliwość automatycznego odczytywania masowych zapisów z formularzy statystycznych dzięki czytnikom optycznym. Stwarza to podstawę do automatycznego przenoszenia z dokumentów źródłowych na nośniki maszynowe także danych tekstowych, które w komputerze muszą być zastąpione symbolami ułatwiającymi przetwarzanie. Rodzi to konieczność dołączenia do *RD* jeszcze jednej operacji: automatycznego kodowania tekstów — operacji realizowanej dotąd ręcznie.

Nietrudno więc zauważyć, że *RD* staje się coraz bardziej złożoną operacją, wymagającą zarówno właściwych rozwiązań technologicznych (informatycznych), jak i sformułowania odpowiednich podstaw metodologicznych, odzwierciedlających merytoryczne (statystyczne) uwarunkowania ich realizacji.

Kontrola danych

Operacja ta zapoczątkowała wykorzystanie komputerów w procesie *RD*. Lata doświadczeń wykazały pełną zasadność jej upowszechnienia w procesach przetwarzania danych statystycznych. Obecnie podejmuje się próby jej racjonalizacji i uproszczenia, w celu przyspieszenia i zmniejszenia kosztów. Podstawowy kierunek poszukiwań opiera się na tezie, iż groźniejszy jest nawet nieduży błąd w danych opisujących znaczące jednostki badane niż większy błąd w danych odnoszących się do jednostek mało znaczących w badanej populacji, jeżeli błędy te nie są systematyczne.

Teza ta prowadzi do sformułowania dwóch metod kontroli:

- kontrola wartości zagregowanych (makrokontrola), odnosząca się do danych mierzalnych,
- kontrola danych opisujących wyselekcjonowane obiekty badane (kontrola selektywna).

Makrokontrola polega na sprawdzaniu poprawności pewnych agregatów (np. sum) i przyjęciu za poprawne wszystkich danych jednostkowych, które tworzą ów agregat, jeżeli spełnia on warunek poprawności. W miarę dostępnych środków i czasu można przejść do sprawdzania poprawności mniej zagregowanych danych — w skrajnym przypadku do danych jednostkowych.

Wyróżnia się kilka sposobów makrokontroli. Do ważniejszych zalicza się *metodę agregatów* oraz *metodę z góry w dół*.

Metoda agregatów polega na wyliczeniu określonych wielkości agregatowych opisujących podzbiory jednostek badanych według wybranego kryterium i utworzeniu w ten sposób jednostek pośrednich. Kontrola rozpoczyna się od sprawdzenia danych opisujących utworzone w ten sposób jednostki agregatowe. Za poprawne uznaje się te dane jednostkowe, które tworzą wartość agregatową zaakceptowaną przez kontrolę za poprawną. Do kontroli poprawności danych jednostkowych przechodzi się w wypadku zakwestionowania poprawności danych agregatowych, przy tym kontrola jednostkowa obejmuje tylko pewną liczbę danych — kilka wartości największych i najmniejszych.

Z przeprowadzonych eksperymentów wynika, że dzięki tej metodzie można oszczędzić 35—80% nakładów pracy, bez obniżenia jakości danych wejściowych [GRAN 93].

Metoda z góry w dół została opracowana na podstawie długoletnich doświadczeń potwierdzających spostrzeżenie, iż w praktyce często tylko niewielki odsetek danych odrzucanych przez procedury RD jest istotnie (ze względu na ostateczne wyniki badania) obciążony błędem dającym się wykryć. Przyjmuje się więc, że główną uwagę należy skoncentrować na danych opisujących duże jednostki, mające istotne znaczenie w badaniu. W celu wyselekcjonowania takich jednostek konstruuje się pewną funkcję oceniającą, na jej podstawie do kontroli wybiera się na początku tylko jednostki, które otrzymały najwyższe wartości tej funkcji. Liczba wybranych jednostek zależy od realnych uwarunkowań, czasu i środków.

Doświadczenia szwedzkie dowodzą, że przedstawiona metoda okazała się najbardziej racjonalną metodą redagowania. Przyczynia się ona do redukcji pracochłonności RD w około 50—75%.

Automatyczna korekta błędów

Doświadczenia wielu krajów dowodzą, że tradycyjna, ręczna korekta błędów jest dalece nieadekwatna do współczesnych środków, możliwości i wiedzy

w zakresie *RD*. Korekta ręczna, wbrew pozorom, nie jest pozbawiona wielu wad:

- a) nie gwarantuje uniknięcia subiektywnych decyzji i osądów odnośnie do wartości korygującej, jaka ma być podstawiona na miejsce wykrytego błędu; może to prowadzić do systematycznego obciążenia całego zebranego materiału jednokierunkowymi zniekształceniami;
- b) po pewnym czasie człowiek wykonujący tę pracę odczuwa zmęczenie i znużenie, zaczyna więc nawet wbrew swojej woli „upraszczać” procedurę postępowania; w konsekwencji materiał jest poprawiany według niejednorodnych, czasem nie dających się przewidzieć, zasad;
- c) ręczne poprawianie błędów jest nader czasochłonne, co znacznie opóźnia uzyskanie wyników badania i podnosi jego koszty.

Z kolei korekta *automatyczna*, do której polscy statystycy nie mają przekonania (chyba jedni z nielicznych), ma poważne zalety:

- a) pozwala skorygować błędy w całym materiale w sposób jednolity;
- b) pozwala stosować różnorodne procedury wyznaczania wartości korygujących;
- c) zapewnia przeprowadzenie korekty nieporównywalnie szybciej niż mogą tego dokonać nawet liczne zespoły doświadczonych pracowników, a więc skraca czas potrzebny na przygotowanie danych do przetwarzania;
- d) zapewnia możliwość przygotowania informacji niezbędnych do oceny skutków stosowania korekty automatycznej.

Zachodzi więc potrzeba szerszego wykorzystania technologii informatycznych w procesach *RD* — wykorzystania jej w eliminowaniu błędów, bez naruszania jakości informacji wynikowych. Uruchomienie procedur korekty automatycznej wymaga:

- bliższego zainteresowania się ogólną problematyką błędów w gromadzonych danych — nie tylko błędów losowych, wynikających z zastosowanej metody statystycznej;
- decyzji ze strony organizatorów badania (statystyków) w sprawie zakresu korekty automatycznej;
- opracowania stosownych kryteriów i reguł takiej korekty.

Warto odnotować, że już w latach sześćdziesiątych korekta automatyczna w krajach o bardziej zaawansowanej technologii przetwarzania danych znajdowała praktyczne zastosowanie i nie budziła niechęci wśród statystyków. Od początku bowiem dostrzeżono w niej sposób na szybkie i tanie wyeliminowanie błędów. U nas nadal kwestia kosztów badań statystycznych i poszukiwanie możliwości ich redukcji poprzez automatyzację szeregu operacji nie zawsze znajduje należyte zrozumienie.

Problemy i zadania *RD*

Problemy i zadania w tym zakresie można podzielić na dwa rodzaje: *technologiczne* i *merytoryczne*.

Do zadań technologicznych należy rozwój oprogramowania aplikacyjnego i organizacja procesu redagowania. Zagadnienia te w tych rozważaniach pominiemy. Do ważniejszych zadań merytorycznych trzeba zaliczyć:

1. *Analizę błędów wykrywanych w danych wejściowych.* Jest ona konieczna do oceny zasadności i trafności przyjmowanych kryteriów kontrolnych, a także w celu ustalenia przyczyn pojawiania się błędów, zwłaszcza tzw. błędów pozornych (danych odrzucanych przez kontrolę z powodu niespełnienia jakiegoś kryterium poprawności, chociaż w rzeczywistości całkowicie poprawnych). Ich pojawienie się może świadczyć o niewłaściwie sformułowanych regułach weryfikacyjnych lub o pojawieniu się nowych tendencji w badanym obszarze. W każdym przypadku lista sygnalizowanych błędów (zwłaszcza pozornych) zasługuje na uwagę ze strony specjalistów organizujących badanie statystyczne.
2. *Wprowadzenie korekty automatycznej błędów.* Jak już zauważono, w praktyce już tylko w niewielu krajach, nadal pod względem rozwoju technologii przetwarzania danych pozostających na poziomie lat siedemdziesiątych, operacja ta tradycyjnie jest realizowana manualnie. Unikanie korekty automatycznej nie znajduje żadnego merytorycznego uzasadnienia. Świadczy raczej o mylnej interpretacji pojęcia dokładności danych statystycznych i niekiedy o braku troski w odniesieniu do czasu i kosztów badania statystycznego.
3. *Ocenę procesów RD ze względu na jakość informacji wynikowych.* W szczególności już kontrola danych prowadzi do powstawania tzw. uciętych rozkładów badanych zmiennych. Eliminacja błędów (zarówno automatyczna, jak i ręczna) w sposób nieunikniony wprowadza pewną liczbę danych szacunkowych, dobranych tak, aby zostały spełnione kryteria kontrolne, a więc danych sztucznych. Tego rodzaju skutki powinny być ocenione teoretycznie, a wnioski podane w postaci formuł pozwalających dokonać odpowiednich estymacji podczas analizy wyników badania. Warto zauważyć, że badania w tym zakresie były prowadzone już w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych [SZAM 65], [NORD 65]. Problem nabiera nowej interpretacji, zwłaszcza w razie stosowania redagowania selektywnego, zredukowanego do makrokontroli i weryfikacji głównie danych odnoszących się do jednostek i cech najbardziej znaczących.

prof. dr hab. Bogdan Stefanowicz — Szkoła Główna Handlowa

BIBLIOGRAFIA

- [GRAN 93] Granquist L.: *Macro-Editing — A Review of some Methods for Rationalizing the Editing of Survey Data.* Conf. Eur. Stat. — Work Session on Statistical Data Editing, Stockholm 1993

- [LATO 94] Latouche M., Bureau M., Croal J.: *Development of a Cost-Effective Edit and Follow-Up Process: The Canadian Survey of Employment Experience*. Conf. Eur. Stat. — Work Session on Statistical Data Editing, Ireland 1994, WP No. 10
- [NORD 65] Nordbotten S.: *The Efficiency of Automatic Detection and Correction of Errors in Individual Observations as Compared with Other Means for Improving the Quality of Statistics*. 35 Sesja MIS, Belgrad 1965
- [POL. 94] Pol F.: *Selective Editing in the Netherlands Annual Construction Survey*. Conf. Eur. Stat. — Work Session on Statistical Data Editing, Ireland 1994, WP No. 11
- [SZAM 65] Szamoitait K., Zindler H. J.: *The Reduction of Errors in Statistics by Automatic Corrections*. 35 Sesja MIS, Belgrad 1965

OKRĄGŁY STÓŁ — WSPÓŁPRACA STATYSTYKÓW DUŻYCH MIAST

Uczestnicy dyskusji:

- dyrektorzy 8 urzędów statystycznych miast zagranicznych: Berlin, Budapeszt, Kaliningrad, Kijów, Lwów, Norymberga, Mińsk, Ryga;
- delegaci dwóch instytutów prywatnych z Niemiec: IfAD, WfB;
- dyrektorzy 5 WUS: Kraków, Lublin, Łódź, Warszawa, Wrocław;
- 3 kierowników: Badań Gospodarczych, Badań Społecznych i Demograficznych oraz Analiz i Opracowań Zbiorczych — WUS Warszawa.

Prowadzący dyskusję: Stanisław Bartczak

Przysłuchujący się dyskusji: kierownictwo GUS, dyrektorzy WUS (Chełm, Krosno, Zielona Góra)

Dyskusja:

- wprowadzenie — odrębności w organizacji statystyki w różnych krajach, uwarunkowania i możliwości stworzenia płaszczyzny współpracy,
- jakie dane są potrzebne; białe plamy w zakresie statystyki miast na przykładzie ankiety UNSTAT oraz *Małej statystyki Warszawy*,
- wielkość miast a zapotrzebowanie na informacje:
 - przestrzenne zróżnicowanie na obszarze dużych miast (dzielnice, jednostki urbanistyczne),
 - funkcje ponadregionalne dużych miast (aglomeracje), np. w zakresie szkolnictwa, ochrony zdrowia,
 - korzystanie z rejestrów administracyjnych do celów statystycznych (korzyści i problemy) oraz innych źródeł pozastatystycznych,
 - doświadczenia w zakresie stosowania statystyki małych obszarów,
 - łączenie wyników różnych badań (np. BAEL i BGD),
 - współpraca miast w Polsce w zakresie statystyki — Unia Metropolii Polskich,
 - przykład współpracy polsko-niemieckiej (Berlin, Norymberga, Warszawa, Łódź, Kraków) — kierunki rozwoju, współpraca z instytucjami naukowymi, poszukiwanie środków finansowych,
 - wnioski.

Podsumowanie dyskusji

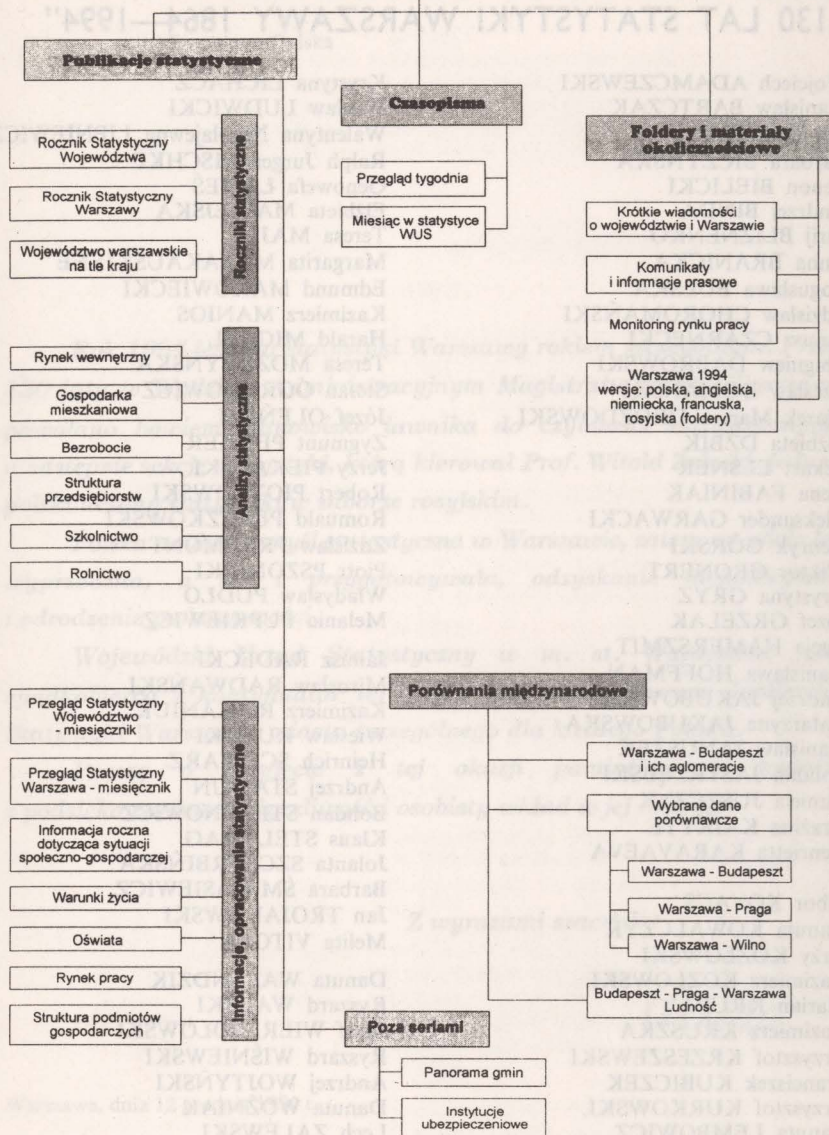
Postępujący proces demokratyzacji oraz wzrost zadań samorządów miejskich wywołuje zwiększone zapotrzebowanie na informacje statystyczne dotyczące całokształtu życia dużych miast, których zarządzanie w oparciu o intuicję skazane jest na niepowodzenie. Sytuacja w zakresie statystyki oficjalnej, a w tym statystyki dużych miast jest zróżnicowana w poszczególnych krajach. Uwarunkowane jest to czynnikami historycznymi, organizacyjnymi oraz różnym czasem rozpoczęcia procesów transformacyjnych. Wszystkie kraje duże znaczenie przywiązują do dostosowywania metodologii badań, stosowanych definicji i klasyfikacji do standardów zalecanych przez Eurostat. Wspólnym jest również dążenie do przejścia od statystyki państwowej do statystyki publicznej.

Statystyka miejska nie zapewnia zwłaszcza informacji o przestrzennym zróżnicowaniu dużych miast. Szczególnym problemem jest tworzenie systemu informacji statystycznych dla aglomeracji miejskich. Pokrycie białych plam nie jest jednakowe we wszystkich krajach; nie jest również możliwe wypełnienie wszystkich tych plam przez statystykę publiczną. Opracować należy system gromadzenia i analizy informacji dotyczących zjawisk demograficznych, gospodarczych, warunków bytu, infrastruktury miejskiej itd. Wykorzystywać należy istniejący system sprawozdawczości statystycznej wydzielając z niego strumień informacji o miastach. W możliwie szerokim zakresie należy czerpać ze zbiorów danych gromadzonych dla własnych potrzeb przez instytucje działające w miastach i same urzędy miejskie. Rozważyć należy również potrzeby i możliwości organizacji badań specjalnych dla potrzeb statystyki miejskiej.

Wysoko ocenione zostały efekty dotychczasowej współpracy międzynarodowej w zakresie statystyki dużych miast. Z dyskusji wynikała również potrzeba kontynuowania dotychczasowych form współpracy oraz stopniowe ich doskonalenie. Duże znaczenie należy przywiązywać do wspólnych publikacji o charakterze porównawczym. Stwierdzono w dyskusji, że w procesie ich przygotowywania należy większą niż dotychczas uwagę przywiązywać do porównywalności zawartych w nich informacji. Kontynuować należy spotkania wyjazdowe o charakterze konsultacyjnym oraz organizowanie wspólnych konferencji, m.in. dotyczące nowych metodologii i technologii badań statystycznych. Przykładowo konferencje takie mogłyby być poświęcone problemom statystyki turystyki, zapewnienia tajemnicy statystycznej czy też współpracy w zakresie przetwarzania informacji w układzie przestrzennym.

W zakresie nowych form współpracy z zainteresowaniem uczestników dyskusji spotkały się zgłaszane propozycje przeprowadzania wspólnych badań, m.in. warunków życia mieszkańców wydzielonych zespołów urbanistycznych wielkich miast. Podkreślano również potrzebę organizowania treningów językowych w zakresie terminologii statystycznej.

System publikacyjno-informacyjny WUS

OSOBY UHONOROWANE MEDALEM „130 LAT STATYSTYKI WARSZAWY 1864—1994”

Wojciech ADAMCZEWSKI	Krystyna LICHACZ
Stanisław BARTCZAK	Wacław LUDWICKI
Jan BERGER	Walentyna Nikołajewna LIPNIEWICZ
Barbara BICZYŃSKA	Ralph Jurgen LISCHKE
Zenon BIELICKI	Genowefa ŁAPIEŚ
Andrzej BINDA	Elżbieta MACIEJSKA
Jurij BLIZNENKO	Teresa MAJ
Anna BRANICKA	Margarita MALAKAUSKIENE
Bogusława BULSKA	Edmund MAKOWIECKI
Zdzisław CHOROMAŃSKI	Kazimierz MANIOS
Janusz CZARNECKI	Harald MICHEL
Zbigniew DĄBROWSKI	Teresa MOŹDŻYŃSKA
Czesław DOMAŃSKI	Stefan OGRODOWICZ
Marek Marian DROZDOWSKI	Józef OLEŃSKI
Elżbieta DŻBIK	Zygmunt PEUKER
Eckart ELSNER	Jerzy PIEKARSKI
Irena FABINIAK	Robert PIOTROWSKI
Aleksander GARWACKI	Romuald PŁACZKOWSKI
Henryk GÓRSKI	Zdzisław PRYZMONT
Wiktor GRONERT	Piotr PSZONICKI
Krystyna GRYZ	Władysław PUDŁO
Józef GRZELAK	Melania PUPKIEWICZ
Łucja HAMERSZMIT	
Stanisława HOFFMAN	Janusz RADECKI
Andrzej JAKUBOWICZ	Mirosław RADWAŃSKI
Katarzyna JAKUBOWSKA	Kazimierz ROMANIUK
Stanisław JANUSZEK	Wiesław RUDZKI
Bohdan JASTRZĘBSKI	Heinrich SCHWARZ
Daniela JUSZCZYK	Andrzej STASIUN
Grażyna KAIRYTE	Bohdan STEFANOWICZ
Genrietta KARAVAEVA	Klaus STELLWAG
	Jolanta SZCZERBIŃSKA
	Barbara ŚMIGASIEWICZ
	Jan TROJANOWSKI
	Melita VITOLA
Tibor KOVACS	Danuta WALENDZIK
Danuta KOWALCZYK	Ryszard WARSKI
Jerzy KOZŁOWSKI	Józef WIERZBOŁOWSKI
Kazimierz KOZŁOWSKI	Ryszard WIŚNIEWSKI
Marian KRUPA	Andrzej WOJTYŃSKI
Kazimierz KRUSZKA	Danuta WOŹNIAK
Krzysztof KRZESZEWSKI	Lech ZALEWSKI
Franciszek KUBICZEK	
Krzysztof KURKOWSKI	
Danuta LEMBOWICZ	

DYREKTOR
WOJEWÓDZKIEGO URZĘDU STATYSTYCZNEGO
w m. st. Warszawie

Bogusława Bulska

Rok 1994 jest dla statystyki Warszawy rokiem szczególnym. Przed 130 laty w Wydziale Administracyjnym Magistratu miasta Warszawy powołano bowiem stanowisko ławnika do czynności statystycznych, a następnie sekcję statystyki, którą kierował Prof. Witold Załęski, jedyny polski uczony statystyki w zaborze rosyjskim.

Polska naukowa myśl statystyczna w Warszawie, zatem na wiele lat wyprzedziła, a też i przygotowywała, odzyskanie niepodległości i odrodzenie państwowości.

Wojewódzki Urząd Statystyczny w m. st. Warszawie, jako spadkobierca i kontynuator tej myśli, jest organizatorem Jubileuszu Statystyki Warszawy, miasta szczególnego dla każdego Polaka.

Proszę o przyjęcie z tej okazji pamiątkowego medalu, z podziękowaniem za życzliwość i osobisty wkład w jej rozwój.

Z wyrazami szacunku

Warszawa, dnia 12 grudnia 1994 r.

Dotychczas w serii
BIBLIOTEKA WIADOMOŚCI STATYSTYCZNYCH
ukazały się następujące pozycje:

1967 r.

- Tom 1. Wybrane problemy statystyki w Polsce
- Tom 2. Zagadnienia statystyki rolniczej
- Tom 3. Statystyka regionalna. Aktualny stan i problemy rozwoju
- Tom 4. Problemy demograficzne Polski Ludowej

1968 r.

- Tom 5. Bilanse gospodarki narodowej

1969 r.

- Tom 6. Problemy demograficzne Ziem Zachodnich i Północnych PRL
- Tom 7. Zastosowanie metod matematycznych w statystyce
- Tom 8. Problemy demograficzne Kielecczyzny
- Tom 9. Mierniki rozwoju regionów

1970 r.

- Tom 10. Założenia programowe i organizacyjne Narodowego Spisu Powszechnego w 1970 r.
- Tom 11. Wybrane problemy prognoz statystycznych
- Tom 12. Aktualne problemy statystyki regionalnej w krajach europejskich
- Tom 13. Teoretyczne i metodologiczne problemy statystyki społecznej

1971 r.

- Tom 14. Badania statystyczne metodą reprezentacyjną w krajach socjalistycznych
- Tom 15. Wybrane problemy metodologiczne badań reprezentacyjnych
- Tom 16. Rola i zadania statystyki państwowej w planowaniu i zarządzaniu gospodarką narodową w krajach RWPG

1972 r.

- Tom 17. Aktualne problemy statystyki państwowej
- Tom 18. Eksperymentalne badania budżetów rodzinnych metodą rotacyjną

1973 r.

- Tom 19. Problemy demograficzne województwa zielonogórskiego
- Tom 20. Podstawowe problemy rozwoju statystyki regionalnej
- Tom 21. Stan i perspektywy rozwoju statystyki w Polsce
- Tom 22. Rozwój regionalny Polski w świetle badania dochodu narodowego

1974 r.

- Tom 23. Problemy mierników poziomu życia ludności
- Tom 24. Aktualne problemy demograficzne kraju

1976 r.

- Tom 25. Statystyka i ekonometria w Polsce Ludowej
Tom 26. Zagadnienia metodologiczne statystyki społeczno-demograficznej

1978 r.

- Tom 27. Rola młodzieży w życiu społeczno-gospodarczym kraju
Tom 28. Narodowy Spis Powszechny 7 grudnia 1978 r.
Metodologia i organizacja
Tom 29. Metodologia badań reprezentacyjnych w GUS
Prace Komisji Matematycznej

1979 r.

- Tom 30. Narodowy Spis Powszechny 1978 jako źródło informacji o migracjach
Tom 31. Statystyka i ekonometria w Polsce Ludowej (wyd. drugie — zmienione)

1981 r.

- Tom 32. Tematyka i organizacja spisów powszechnych w Polsce

1983 r.

- Tom 33. Problemy demograficzne województwa lubelskiego

1987 r.

- Tom 34. Problemy integracji statystycznych badań gospodarstw domowych
Tom 35. Dokładność danych w badaniach społecznych (autor Jan Kordos)

1989 r.

- Tom 36. Problemy badań statystycznych metodą reprezentacyjną
Tom 37. Badanie budżetu czasu ludności

1990 r.

- Tom 38. Statystyczne metody badania cen

1991 r.

- Tom 39. Zarys metody reprezentacyjnej (autor Ryszard Zasępa)
Tom 40. Jakość życia i warunki bytu
Tom 41. Wskaźniki społeczne

1994 r.

- Tom 42. Rozwój myśli i instytucji statystycznych na ziemiach polskich
Tom 43. Wyzwania polskiej statystyki
Tom 44. Rozwój metodologii badań statystycznych w Polsce
Tom 45. Statystyka regionalna
Tom 46. Obchody jubileuszowe 200-lecia statystyki polskiej i 75-lecia Głównego Urzędu Statystycznego
Tom 47. Podstawowe zasady statystyk oficjalnych oraz ich prawnych i etycznych aspektów w krajach w okresie przejściowym

1995 r.

- Tom 48. Przepisy prawne w statystyce
Tom 49. 130 lat statystyki Warszawy 1864—1994

181-

u158/96
M9806

BIBLIOTEKA WIAOMOŚCI STATYSTYCZNYCH
Zakład Statystyki i Demografii
Instytut Statystyki i Demografii
Instytut Statystyki i Demografii

1978 r.

- Tom 22. Rola młodzieży w życiu społecznym i gospodarczym kraju
Tom 23. Narodowy Spis Powszechny 1976. Wyniki analizy 1. mot.
Metodologia i organizacja 2. mot.
Metodologia i organizacja 3. mot.
Metodologia i organizacja 4. mot.
Prace Komisji Matematycznej 1. mot.

1977 r.

- Tom 20. Narodowy Spis Powszechny 1976. Wyniki analizy o miastach
Tom 21. Statystyka i ekonomia w Polsce Ludowej (w 3. druku)

1976 r.

- Tom 17. Teoria i praktyka analizy danych w demografii 1. mot.
Tom 18. Teoria i praktyka analizy danych w demografii 2. mot.
Tom 19. Teoria i praktyka analizy danych w demografii 3. mot.
Tom 20. Teoria i praktyka analizy danych w demografii 4. mot.

1975 r.

- Tom 16. Teoria i praktyka analizy danych w demografii 1. mot.
Tom 17. Teoria i praktyka analizy danych w demografii 2. mot.
Tom 18. Teoria i praktyka analizy danych w demografii 3. mot.
Tom 19. Teoria i praktyka analizy danych w demografii 4. mot.

1974 r.

- Tom 15. Teoria i praktyka analizy danych w demografii 1. mot.
Tom 16. Teoria i praktyka analizy danych w demografii 2. mot.
Tom 17. Teoria i praktyka analizy danych w demografii 3. mot.
Tom 18. Teoria i praktyka analizy danych w demografii 4. mot.

1973 r.

- Tom 14. Teoria i praktyka analizy danych w demografii 1. mot.
Tom 15. Teoria i praktyka analizy danych w demografii 2. mot.
Tom 16. Teoria i praktyka analizy danych w demografii 3. mot.
Tom 17. Teoria i praktyka analizy danych w demografii 4. mot.

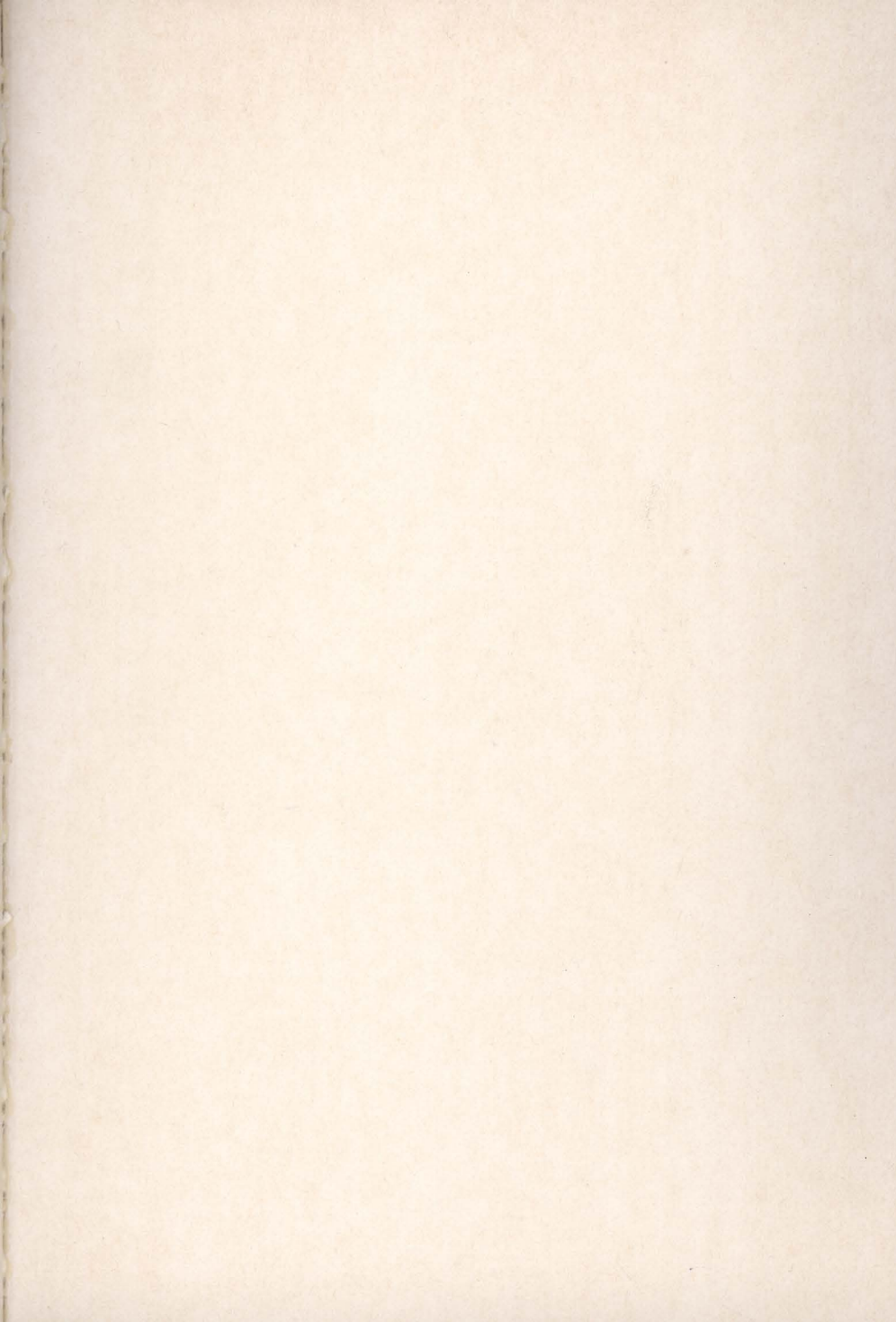
1972 r.

- Tom 13. Teoria i praktyka analizy danych w demografii 1. mot.
Tom 14. Teoria i praktyka analizy danych w demografii 2. mot.
Tom 15. Teoria i praktyka analizy danych w demografii 3. mot.
Tom 16. Teoria i praktyka analizy danych w demografii 4. mot.

1971 r.

- Tom 12. Teoria i praktyka analizy danych w demografii 1. mot.
Tom 13. Teoria i praktyka analizy danych w demografii 2. mot.
Tom 14. Teoria i praktyka analizy danych w demografii 3. mot.
Tom 15. Teoria i praktyka analizy danych w demografii 4. mot.

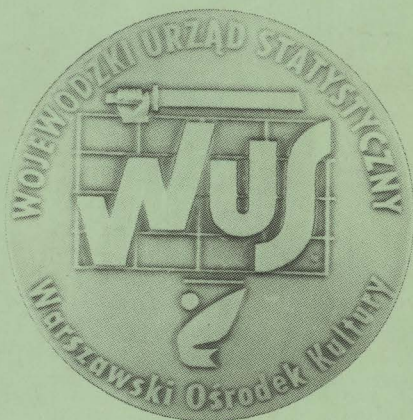
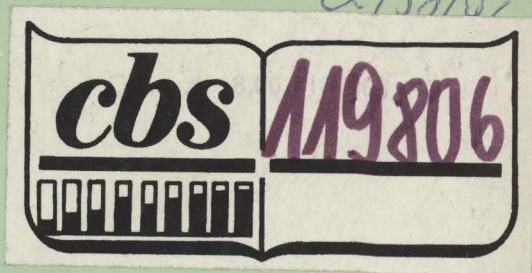

18, -

ca/58/01

A/M14

CENTRALNA BIBLIOTEKA
STATYSTYCZNA - GUS

104062